

The Project Gutenberg eBook of Henrik Gabriel Porthan historiantutkijana, by Gunnar Suolahti

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Henrik Gabriel Porthan historiantutkijana

Author: Gunnar Suolahti

Release date: September 19, 2016 [EBook #53090]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK HENRIK GABRIEL PORTHAN
HISTORIANUTKIJANA ***

Produced by Tapio Riikonen

HENRIK GABRIEL PORTHAN HISTORIANUTKIJANA

Kirj.

Gunnar Palander [Suolahti]

Esitetään Suomen Aleksanterin-Yliopiston filosofisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi historiallis-kielitieteellisessä oppisalissa 29 p. toukokuuta 1901 klo 10 a.p.

Helsingissä, Oy Weilin & Göös Ab, 1902.

SISÄLLYS:

Esipuhe.

I.

I. Historiantutkimus Ranskassa. Kokoileminen ja "hyvä kritiikki". Valistusajan tutkimus. — II. Brittiläinen historiantutkimus. — III. Göttingenin koulu Saksassa. — IV. Ruotsin suuruudenajan kirjoittajista. Alkava systematiseeraavan suunnan vastustaminen. Valistusajan tutkimus Ruotsissa. Yhteys ruotsalaisen tutkimuksen ja Göttingenin koulun välillä.

II.

I. Porthanin nuoruus ja opintoaika. — II. Porthanin opin luonne. Hänen opettajatoimensa yliopistossa. — III. Porthanin kansanrunoudentutkimukset. — IV. Isänmaallinen historiantutkimus Suomessa. Porthanin toiminta kirjastonhoitajana, kirjaston historia. Historialliset julkaisut Turun lehdissä. — V. Porthanin muistopuheet. — Hänen käyttämänsä historiallinen kirjallisuus.

III.

I. Porthanin matka Saksaan. — II. Päätös palvella Suomen historiaa. Saarnain historia. Tutkimukset suomalaisten taikatavoista — III. Suomalaisten alkuperä ja esihistoria. Kirjoitus pirkkalaisista. — IV. Porthanin kielen perustalla tekemät tutkimukset suomalaisten esihistoriallisesta sivistystilasta. Kysymys heidän alkukodistaan. — V. Porthanin käsitys kielen luonteesta. Hänen suhteensa alkavan geneettisen käsityksen edustajiin. — Hänen suomalaisten heimokansoja koskevat kirjoituksensa.

IV.

I. Historiallinen tutkimus Turussa ja maaseudulla. Lähteitten hankkiminen. — II. Juustenin kronikassa julkaistut lähteet. — III. Juustenin kronikassa käytetty kirjallisuus. Juustenin kronikan laatu. — IV. Slaavilaisten kansain historian perustaminen. Sylloge Monumentorum.

V.

I. Porthanin Suomen uudempaa historiaa käsittelevät kirjoitukset. — II. Hänen erikoisjulkaisunsa Suomen keskiajasta. — III. Naapurimaitten historiaa koskettelevat tutkimukset. Aije kirjoittaa Suomen historian esitys.

Viiteselitykset.

ESIPUHE.

Aine, jonka olen valinnut nyt ilmestyvän esitykseni aiheeksi, ei ole kirjallisuudessamme kokonaan uusi eikä tuntematon. Se liittyy nimittäin vanhempiin julkaisuihin, jotka ovat pyrkineet selittämään Porthanin elämäntyötä milloin miltäkin puolen. Sitä ovat koskettelleet useat kirjallisuutemme suurmiehet lausuessaan muistosanojaan henkilöstä, jolle tämäkin esitys on omistettu. Sitä on käsitelty myöskin parissa yleisempää kirjallishistoriallista laatua olevassa teoksessa. Nämät teokset ovat olleet edellytyksenä tutkimukselleni, ne täydentävät sitä muutamissa kohdissa ja niiden ilmoituksia olen käyttänyt hyväkseni aina erityisesti niihin vetoamatta. Mainitsen tässä vain Tengströmin ja Franzénin muistikirjoitukset, Reinin elämäkerrallisen kuvauksen sekä Schybergsonin esityksen sarjassa "Åbo Universitets lärdomshistoria".

Kun syksyllä vuonna 1898 aineeseeni ryhdyin, ajattelin kyllä ensi sijassa sen metoodin yksityiskohtaista esitystä, jota Porthan on tutkimuksissaan käyttänyt. Tähän suuntaan neuvoi minua myöskin prof. Lamprecht Leipzigissä, jonka kanssa samoihin aikoihin keskustelin aineestani. Työni kuluessa huomasin kuitenkin, että tuollainen menettelytapa, vaikka kyllä tarpeen vaatima, ei sellaisenaan ollut yksipuolisuutta vailla. Huomasin, että se oli mahdollinen vasta sitten, kun olin tarkemmin käsitellyt Porthanin tutkimustoimintaa hänen elämäkertansa yhteydessä, pitämällä silmällä sen ajan muita samansuuntaisia tutkimusharrastuksia. Tällainen menettely näet vasta antaisi varman

pohjan, jolta saattoi seikkaperäisesti seurata tutkijan yksityiskohtaista tutkimustapaa.

Jatkoin työtäni tähän suuntaan. Porthanin kirjevaihto osaksi painettuna, osaksi taas juuri kätköstään otettuna, oli erinomaisena apuna. Myöskin Upsalan ja Tukholman kirjekokoelmat tarjosivat tarvittavia aineksia.

Näiden tutkimusten tuloksena on etupäässä teokseni nyt ilmestyvä ensi osa. Sen ensimmäinen, johdantona oleva kappale on ajottu liittymään koko seuraavaan esitykseen, ehkäpä vielä lähemmin vastailmestyvään metoodin kuvaukseen. Sitä ei sentähden ole pidettävä minään kokonaisuutena sellaisenaan, vaan ainoastaan varsinaisen aineen taustana ja siltä kannalta tahtoisin sen arvosteltavaksi.

Siinä vielä vähemmin kuin aina muussakaan esityksessäni olen voinut vedota käyttämäni kirjallisuuteen. Useat teokset ovat vaikuttaneet käsitykseeni, vaikka lopullisessa esityksessä siitä ei selvempiä merkkejä huomaa enkä kovin lyhyen esitystavan tähden ole voinut niihin viitata. Olen kuitenkin koettanut valikoida kuvaavimmat kohdat lähteistä ja viitata tärkeimpiin niistä.

Lopuksi käytän tilaisuutta lausuakseni kiitollisuuteni opettajalleni prof. *J.B. Danielsonille* siitä ohjauksesta ja opetuksesta, jota hän koko sinä aikana, jonka olen tutkimuksiini käyttänyt, alttiisti on minulle antanut, tehden siten minulle mahdolliseksi tutkimukseni julkaisemisen. Vielä on minun kiittäminen avustuksesta ystävääni fil.kand. *Ilmari Lehtosta* ja veljeäni ylioppilas *Eino Palanderia*.

Helsingissä 14 p. toukok. 1901.

Gunnar Palander.

I.

Piirteitä historiantutkimuksesta Euroopassa 18. vuosisadan alulla ja keskivaiheilla.

I.

Ranskassa,[1] kuten muissakin Europan sivistysmaissa, olivat humanistisen ajan henkiset virtaukset aiheuttaneet vilkkaan tieteellisen tutkimuksen, joka historiantutkimuksen alalla ilmeni. Ajan monissa riitakysymyksissä käytettiin historiallisia tapahtumia tukemaan kirjoittajan ja hänen puolueensa mielipiteitä ja lempiajatuksia, olivatpa ne sitten valtiollisia, uskonnollisia tahi moraalisia. Historiallisen kritiikin tehtävänä oli valita, selitellä ja järjestää aineksensa niin, että ne kelpasivat todistamaan noita erilaisia oppeja ja oppijärjestelmiä. Se perustui useilla tutkijoilla laajaan oppiin, muistitietoon, joka käsitti hyvin suuria ja erilaisia opinaloja.

Tällaisena pysyi kritiikki 16. vuosisadalla. Seuraavalla eli 17. vuosisadalla historiallinen tutkimus menetti piankin rohkean, vilkkaan leimansa, sillä henkiset liikkeet, jotka sen olivat muodostaneet, talttuivat ja tutkimus joutui lähimpään yhteyteen Ranskan valtion ja kirkon kanssa. Kritiikki oli edelleenkin oppinutta kritiikkiä. Koottiin joukottain aineksia, verrattiin, soviteltiin ja yhdisteltiin niitä keskenään. Selitykset olivat vielä hyvinkin mielivaltaisia ja perustuivat arveluihin, joita tehtiin joukottain ja ilman tarkempia tutkimuksia. Mutta näin syntyi laaja, joskin toistaiseksi epävarma ja tarkemmin järjestelemätön ainesvarasto ja muodostui tieteellisiä kysymyksiä eli tehtäviä tulevaa ratkaisua varten. Lähteitä julkaistiin yhtämittaa ja tässä toimessa tarvittava kriittinen toiminta vakaannutti vähitellen käytännöllistä menettelytapaa tutkimuksessa.

Kuuluisaksi on tullut etenkin benediktiinein toiminta tällä alalla. Kritiikki tuli heidän teoksissaan yhä tarkemmaksi ja varovammaksi. Punnittiin syitä ja vastasyitä, koetettiin katsoa asioita monelta eri kannalta ja viivyteltiin kauvan lopullista arvostelua tutkittavista kysymyksistä. "Pidin tärkeänä maltin yhdistämisen uutteruuteen" — lausui tunnettu benediktiinitutkija Mabillon — "arvellen että kuten siveyden ja yhteiskunnan alalla, niin on tieteissäkin erittäinkin sellaisissa, jotka eivät ole täydelleen

tunnettuja, kaikki määrittelemisen vaarallista: sentähden että varomattomista määrityksistä helposti erehtyvät ne, jotka eivät tunne täydelleen noita asioita. Siksipä olen koettanut olla hidas ja varova vakuuttaessani sitä, mitä olen huomannut; hyljätessäni taas säästävämpi ja tunnokkaampi".[2] Vanhaa traditioonia kohdeltiin suurella kunnioituksella ja koetettiin sitä ennen kaikkea oppia käsittämään ja kuitenkin osattiin samalla käyttää tarkkaa kritiikkiä yksityiskohdissa.

Tässä benediktiinein tutkimustavassa saattaa helposti huomata niin sanotun hyvän kritiikin vaikutusta. Tämä kritiikki oli muodostunut 17. vuosisadan kuluessa Ranskassa klassillisen kirjallisuuden vaikutuksesta, sen sääntöjen ja esimerkin mukaan. Erittäinkin Cicero oli paljon seurattu esikuva. Hänen lausuntonsa oli lukemattomien teosten kansilehdillä vaalilauseena ja metoodin esityksissä oli se käsittelyn alkuna ja keskipisteenä. Ja tähän esikuvaan yhdistettiin käytännöllisen, jokapäiväisen järjen ohjeet sekä koetettiin tämän avulla käyttää tyyntä ja kohtuullista arvostelutapaa. Esitystapa oli tutkimuksen mukaista, arvokasta, yksinkertaista ja selvää.

Mutta tutkimukseen oli sitäpaitsi vaikuttanut myöskin Cartesiuksen äsken esittämä filosofia sekä eksaktisten tieteitten harrastus. Totuttiin vaatimaan varmoja ja tarkkoja käsitteitä historiassakin ja aljettiin tarkastella lähteitten sekä niiden ilmoitusten arvoa sellaisenaan. Ennen oli ennen kaikkea tahdottu yhdistää ja sovittaa ilmoituksia keskenään, nyt ruvettiin yhä enemmän ottamaan huomioon viittauksia ristiriitaisuuksista ja eroavaisuuksista. "Filosofia on selvittänyt ja johtanut kritiikkiä: se on se, joka on tehnyt ilmoitusten valinnan vaikeaksi ja niiden arvon määräämisen työlääksi. Se on se, joka on saanut kritiikin epäilemään ja viivyttämään päätöstään", huomauttaa eräs kirjoittaja 18. vuosisadan alulta.[3]

Tarkastakaamme lähemmin tätä nyt muodostunutta kritiikkiä. Koetettiin vertailemalla eri lähdeilmoituksia keskenään ja valitsemalla luotettavimpia sekä sovittelemalla niitä toisiinsa saavuttaa totuutta. Otettiin huomioon lähteen kirjoittajan arvo, ominaisuudet ja puoluekanta, ja sen mukaan arvosteltiin ilmoituksia. Alkuperäisestä traditioonista ruvettiin erottamaan se, mikä oli lisättyä, niinikään mikä oli ihmeellistä, uskomatonta ja luonnotonta. Kuitenkaan ei hyljätty mitään pelkkien yleisten epäluulojen nojalla, vaan vaadittiin päteviä syitä siihen. Ja epävarmaa ilmoitusta oikeaksi todistamaan riittivät todistukset, jotka itsessään kyllä saattoivat olla hyvinkin heikkoja, mutta yhdessä kaikki kuitenkin saivat tutkijan vakuutetuksi. Jos nämät säännöt itsessäänkin taltuttivat kritiikin jyrkkyyttä, niin vaikutti samaan suuntaan se, että tunkeutuminen alkulähteihin ei tapahtunut yleisesti eikä johdonmukaisesti.

Mutta tämä tyyntä, oppinut kritiikki ei ollut yksinään vallalla tähän aikaan Ranskassa. Valitetaan aivan yleisesti, miten kaikki tahtovat joka paikassa arvostella, miten ei säästetä enää mitään. "Tämä on yksi niistä monista taudeista, joita onneton vuosisatamme sairastelee", sanoo Mabillon, "että jos edellisiä vuosisatoja syytetään yksinkertaisuudesta ja liiasta herkkäuskoisuudesta, niin meidän aikamme ne, jotka ylpeilevät terävästä älystään, eivät laske mitään rauhaan ennenkuin ovat ottaneet sen tarkastuksensa alaiseksi".[4] Ja kritiikeistä, joissa korjattiin edellisten aikain kirjoittajia, sanoo Lenglet du Fresnoy: "Meillä on suuri joukko sellaisia kirjoja ilman, että meillä yleensä on niistä hyötyä. Koko maailma rupeaa arvostelemaan ja harvat henkilöt luottavat noihin arvosteluihin, koska jokainen luulee kykenevänsä arvostelemaan yhtä hyvin kuin muutkin".[5]

Tästä asiain tilasta sai alkunsa äärimmäinen kriittisyys, jota sanottiin skeptisismiksi eli pyrrhonismiksi. Pitäen esikuvanaan eksaktisten tieteitten menettelyä vaativat tämän suunnan tutkijat ehdotonta varmuutta historiassakin ja siihenastisia antiikin esikuviin perustuvia metoodin sääntöjä pitivät he tarkoitukseensa soveltumattomina. Ciceron määrityksestä sanoo Bayle: "Ainoastaan täydellinen viisaus voi täyttää kymmenet käskyt, mutta vaaditaan selvää mielettömyyttä täyttääkseen historian lait".[6] He asettivat tapahtumia ja ajanmääräyksiä vastatusten ja julistivat, kun huomasivat ne eroaviksi, koko ilmoitusvaraston vääräksi usein välittämättä siitä millaisissa lähteissä eri ilmoitukset tavattiin ja oliko ilmoituksilla syvällisempää keskenäistä yhteyttä. Heidän menettelystään puuttui näet monesti oikea totuudenrakkaus ja vakava käsitystapa ja sukkeluuksilla he kumosivat ilmoituksia eikä syvällisillä tutkimuksilla.[7]

Tämä historiallisen kritiikin suunta aiheutti tärkeitä riitakysymyksiä Ranskassa 18. vuosisadan alulla, jotka koskivat Rooman vanhimman historian luotettavuutta. Näiden riitojen vaikutuksesta aljettiin entistä enemmän vaatia alkulähteihin tunkeutumista ja ainoastaan niihin luottamista. Akatemian julkaisuissa näiltä ajoilta tavataan jo lukuisia esimerkkejä tuolloisesta menettelystä ja siihen perustuvasta myöhempien ennakkoluulojen poistamisesta. "Kuitenkin tulee sopia siitä", sanoo de Vertot, "että vaikkapa yleisö ja suuri joukko oppineitakin olisi toisinaan hyväksynyt vanhoja satuja, niin nuo kirjoittajat, vaikkapa mainioitakin olisivat olleet, eivät ole koskaan voineet antaa niille enemmän arvoa, kuin minkä saavat ainoastaan alkuperäisestä teoksesta, jota nämät ovat ensimmäisenä käyttäneet: siispä välittämättä suuresta joukosta vanhempia ja uudempia kronikoitsijoita ja historioitsijoita, on varmintä ja yksinkertaisinta palata ensimmäisiin kirjoittajiin".[8] Näin hävisi luottamus vanhoihin lähteisiin, "praejudicium antiquitatis", ja syntyi vaatimus tutkia ja ottaa itse selvä kaikesta.

Tämän käänteeseen aikaansai kyllä luonnontieteitten opinnosta syntynyt skeptillisuus, mutta sopivan lähtökohdan kritiikilleen sai tämä suunta antiikin kirjoittajain omista viittauksista vanhojen lähteitten ristiriitaisuuteen. Rooman historiasta sovitettiin tämänsuuntainen kritiikki sitten muitten maitten historiaan, joten yllämainitut riitakirjoitukset Rooman historiasta ovat hyvin suoranaisesti vaikuttaneet historiallisen tutkimusmetoodin kehittymiseen eri maissa.

Muutos, joka tapahtui tutkimusmetoodissa oli luonnollisena seurauksena siitä, että historiallinen käsitys vähitellen oli muuttunut yhä enemmän pragmaattiseksi. Ei enää tahdottu tietää mikä oli omituista, mieltä kiinnostavaa ja huvittavaa, vaan pidettiin etupäässä silmällä tiedon tuottamaa hyötyä. Kirjoittajat moittivat nyt liiallista halua näyttää oppineelta ja säilyttää muistissa kaikenlaisten kuninkaitten tahi kansojen nimiä ainoastaan sentähden, että voisi sanoa tuntevansa vanhoja ja harvinaisia asioita. Bayle kuvaa sattuvasti muutosta tutkimuksessa ja käsitystavassa, joka tapahtui 18. vuosisadan koittaessa. "Niinkauvankuin kritiikin (tarkoittaa oppinutta kritiikkiä) ja filologian valta on kestänyt, on koko Euroopassa ollut useita opin ihmelapsia. Uuden filosofian ja uusien kielten harrastus ovat tuoneet mukanaan toisen maun, on lakattu hallitsemasta tuota laajaa ja perinpohjaista kirjallisuutta, mutta sen sijaan on tieteiden tasavaltaan tullut vissi hienempi henki ja sen kanssa tarkempi erottamiskyky: ihmiset ovat tulleet vähemmän tietäviksi ja enemmän kykeneviksi".[9]

Historian tuli nyt opettaa ja hyödyttää lukijoita, näyttää miten heidän oli menetteleminen ja mitä vaaroja vältteleminen, jotta he voisivat elää onnellisina. Sentähden tuli historian antaa elävä ja tarkka kuva henkilöitten toimista, sentähden esittää ne elävinä ja tosina. Tapahtumille oli keksittävä kaikki syyt, joista saattoi otaksua niiden johtuneen, sekä suuremmat että pienemmät, selitettävä näiden avulla itse tapahtumat sekä niiden seuraukset. Sentähden ajettiin nyt tarkata yksityisiä tapahtumia paljoa huolellisemmin ja useammalta eri kannalta, ne joutuivat tutkijain läheisen ja välittömän tarkastuksen alaisiksi. Ja kun henkilöt näin tulivat päähuomion esineiksi ja tapausten keskustaksi, oli hyvin ymmärrettävää, että näiden intohimoja ja tunteita pidettiin varsinaisina syinä tapauksiin. Nämä ovat kaikkina aikoina olleet samoja, sanottiin, ainoastaan voimakkuudeltaan eroavia. Sentähden olivat niistä lähteneet teotkin samanlaisia kuin tapausten lukijan aikoina, niin ihmeellisen läheisiä heidän käsitykselleen ja niin helposti ymmärrettäviä.

Voidaksensa varmuudella tunkeutua historiaan ja käsittää sen tapaukset ja niiden syyt, alkoivat tutkijat nyt turvautua sielutieteeseen. He tarkkasivat oman aikansa ihmisiä sellaisina, kuin ne esiintyivät jokapäiväisessä elämässä, ja käyttivät näin saatuja kokemuksiaan historiaa selittäissään. Näin koetettiin selittää menneisyyttä nykyisyyden avulla, ei ainoastaan tässä suhteessa, vaan kaikilla aloilla.

Ja toiselta puolen taas odotettiin historiasta, kuten näimme, kaikenlaista hyötyä oman ajan käsittämiseksi. Kaikkien tärkeinä pidettyjen laitosten ja elämän ilmiöiden historiaa ruvettiin tutkimaan, jotta saisi niistä oikean käsityksen. Niin suosittaa Lenglet du Fresnoy tieteiden ja taiteiden historiaa, koska siitä helpolla vaivalla saa yleisen käsityksen niistä tarvitsematta tunkeutua siihen, mikä niissä on vaikeata ja vastenmielistä. Samoin käsitettiin myöskin muitten henkisten ilmausten historiaa. Mainitsemamme kirjailija esittää vielä toisenkin syyn miksi noita aloja on harrastettava, etenkin viitaten tapoihin, menoihin ja uskontoihin. "Tällä (tutkimuksella)", sanoo hän, "voi oppia tuntemaan ihmisten taipumuksia. Heidän ulkonainen elämänuransa paljastaa heidän sydämensä salaisuudet". Mutta jotta tällaisesta tarkastelusta olisi hyötyä, pitäisi tunkeutua noiden ilmiöiden alkuperään ja syihin.[10] Huomaamme tästä, miten sivistysilmiöiden käsitteleminen voitti tunnustusta, aluksi tosin erillään muusta historiasta, mutta myöhemmin yhä lähemmin siihen liittyen. Niin sanoo eräs kirjoittaja vuonna 1740, että historian tulee kuvata "kansain tapoja, heidän luonnettaan, lakejaan, elintapojaan, menojaan sekä varsinkin niiden luonnetta, lahjoja, hyveitä ja paheitakin, jotka ovat näitä hallinneet ja jotka hyvien tahi huonojen ominaisuuksiensa kautta ovat aikaansaaneet valtioiden kohoamisen tahi laskemisen".[11]

Mutta tässä kirjoittaja lisää vielä erään toisenkin tarkoituksen historialle: "se ilmoittaa kaikessa Jumalan suuruutta, hänen mahtavuuttaan, oikeuttaan ja ihmeellistä viisauttaan, jolla hänen kaitselmuksensa ohjaa kaikkeutta". Tämän tarkoituksen historialle antavat yleensä ranskalaiset kirjoittajat tällä ajalla liittyen Bossuetin käsitystapaan ja usein häneen viitaten. Näin oli heillä kaikilla jossakin määrin sama käsitys korkeammasta johdosta, joka historiassa ilmenee ja vie ihmiskunnan onnellisuutta kohti. Tämä aate nyt yhdisti tutkijain käsityksessä historian tapahtumat, mutta muuten ne olivat aivan eristettyinä. Historioitsijat lähtivät näet, tutkiessaan aineittansa pragmaattisesti, visseistä ilmiöistä, joita pitivät opettavina tahi muuten huomattavina, ja koettivat asettaa ne, kuten edellä mainittiin, yhteyteen syittensä ja seuraustensa kanssa. He saivat siten eri tapahtumaryhmiä, joilla toistensa kanssa ei ollut mitään likeisempää yhteyttä kuin sopivat liittymäkohdat, joilla ne saatiin yhteensovitetuiksi ilman että esityksen yhtenäisyys rikkoutui. Tällainen käsitystapa eli tapahtumain kaikinpuolisen sisällisen yhteyden tajuamattomuus oli syynä siihen, että tapausten syyt huomattiin aivan päältäpäin ja vain osittaasesti. Jäi lukuunottamatta eri aikoina vallinneitten olosuhteitten eroavaisuus ja tämän aina muuttuvan kokonaisuuden suuri vaikutus toimivain henkilöiden tunteihin ja haluihin. Kun näitten avulla selitettiin ihmisten tekoja ottamatta tuota aina vaikuttavaa pohjavaikutinta

huomioon, tulivat selitykset aivan pintapuolisiksi. Sitäpaitsi luulivat kirjoittajat olevansa oikeutettuja arvostelemaan kunkin ajan ihmisiä oman aikansa mittakaavan, useinpa vielä omien persoonallisten ihanteittensa mukaan. Pitivätpä useat näitä arvosteluja historian varsinaisena sisältönä ja katsoivat tapauksia vain aiheiksi tällaisiin opetuksiin.

Niinpä kirjoittaa eräs ranskalainen kirjailija vuosisadan alkupuoliskolta J.B. Rousseau Rollinille: "Historioitsijan ja filosofin tehtävä on sama. Toinen koettaa opettaa säännöillä, toinen esimerkeillä: mutta ellei noita esimerkkejä seuraa neuvot sen johdosta, tulevat ne olemaan enimmältä osalta hyödyttömiä, olkoon sitten lukijain kykenemättömyyden tahi vähäisen joutoajan kautta".[12] Mietelmät ja sovittelut oleviin oloihin olivatkin sitä seuraavalla ajalla yksi ranskalaisten historioitsijain omituisuus.

Ne ovat varsinaiset valistuskirjailijat, jotka nyt vuosisadan keskivaiheilla historioitsijoina herättävät enimmin huomiota. Heidän tarkoituksensa on ennen kaikkea opettaa lukijoitaan. Kriittisyys, jonka näimme vallinneen vuosisadan alulta aikain, oli vaikuttanut myöskin silloisiin uskonnollisiin ja yhteiskunnallisiin oloihin. Kuten muoin humanismin aikana, niin nytkin uudet aatteet olivat läheisessä yhteydessä historian tutkimuksen kanssa ja antoivat aihetta vilkkaaseen kritiikkiin. Valistuskirjailijat sovittivatkin hyvin laajalta äsken kuluneen ajan kriittistä menettelytapaa historian tutkimukseen samalla kuin siinä tuli näkyviin heidän pragmaattinen käsityksensä. Kuten edempänä näemme oli heidän vaikutuksensa hyvin suuri myöskin oman maan rajojen ulkopuolella, vaikka toisaalta tulee muistaa, että edellisen ajan kriittisten tutkijain teokset valmistivat sille tietä. Ennenkuin kuitenkin siirrymme puhumaan tästä vaikutuksesta, on tarkastettava edistystä, joka etenkin historiallisessa käsityksessä tavataan muutamilla näistä tutkijoista.

Ensimmäinen ja ehkä huomattavin edistyksen ilmiö oli Montesquieun teos *L'esprit des lois*, jossa hän selvittelee lakien vaikutusta kansan käsitystapaan, luonteeseen ja tapoihin.[13] Näin tuli hän osottaneeksi erilaisen sivistysasteen, erilaisen kehityskauden merkitystä siihen kuuluvain henkilöitten toimintaan. Syystä kyllä on huomautettu, että tämä huomio oli voimakkaana aiheena vastaiseen geneetiseen historiankäsitykseen. Mutta toiselta puolen tavasta, jolla se tuotiin esiin, näkyi pragmaattisen käsitystavan leima. Esitettiin näet tuossa teoksessa eri lakien ja hallitusmuotojen vaikutusta kansanluonteeseen ja tapoihin pitämättä historiallista ajanjärjestystä ollenkaan silmällä tahi huomaamatta, miten eri ilmiöt ja sivistyskaudet liittyvät ja puolestaan vaikuttavat toinen toisiinsa. Tähän oli syynä osaltaan teoksen aihekin, jonka tehtävänä oli tarkastella vain määrättyjä historiallisia ilmiöitä, missä ne esiintyvät — tapa, joka tähän aikaan oli aivan yleinen. Erittäinkin oli näin innokkaasti tutkittu yhteiskunnan ja moraalin ilmiöitä, ylellisyyden, väkiluvun y.m. merkitystä valtioissa.

Teoksella oli tavaton vaikutus aikalaisiinsa. Niin oli myöskin muilla valistuskirjailijain teoksilla, vaikkakaan ei samassa määrässä. Kirkon ja kristinuskon merkitystä eivät nämät kirjoittajat enää pitäneet ihmiskunnan kehitystä määrävänä, niinkuin olemme nähneet edellisen kirjoittajapolven tehneen. Kirkon merkitys muuttui nyt heidän käsityksessään aivan päinvastaiseksi; kun sitä ennen oli pidetty edistyksen määrääjänä, niin arveltiin sitä nyt valtaavaksi syyksi ihmiskunnan hidastumiseen kehityskulussaan. Sen sijaan sivistyksen kohoamista, etenkin älyllisen sivistyksen ja tapain hienostumisen, ajateltiin kehityksen varsinaiseksi ytimeksi. Ja tämän mukaisesti tuli tuon sivistyksen kehityksen kuvaaminen sellaisenaan tärkeäksi historiankirjoituksessa, kun sitä vastoin sitä siihen asti oli tehty enimmäkseen toisarvoisessa tarkoituksessa.

Kun käsitys ihmiskunnan kehityksestä vapautui uskonnollisen traditioonin määräämästä katsantotavasta, aljettiin tätä kehitystä käsitellä toisessa yhteydessä. Voltaire antoi laajan, ehkä liiankin laajan tilan esityksissään Aasian suurille pakanavaltioille, ja tuntemattomia, siihen asti halveksittuja kansoja ruvettiin nyt tutkimaan. Nehän kuuluivat kaikki ihmiskuntaan, jonka vaiheita oli kuvattava, ja omituisilla oloillaan olivat omiansa niitä aivan uudelta puolelta valaisemaan. Erittäinkin ihmiskunnan hämärää, aikaisinta kehitystä koetettiin ymmärtää ja luultiin villitilassa olevain kansain edustavan näitä aikaisimpia asteita.[14] Maantiede ja vertaileva kansatiede olivat tästä lähin historian tärkeimpiä aputieteitä ja niiden harrastaminen oli suurella yleisölläkin muotiasiana.

Maantiede oli kyllä samoin kuin kronologiakin tullut tärkeäksi oikeastaan hyvän kritiikin vaikutuksesta. Jotta ilmoitukset voitaisiin järjestää sisällisten kriteerioittensa nojalla, vaadittiin näitä tieteitä antamaan kullekin ilmiölle sille tuleva paikkansa. Samoin kuin aikaepookkeja tarvittiin järjestämään lukemattomia ilmiöitä, samoin oli niiden, etupäässä kansain vaellusten ja keskinäisten suhteitten ymmärtämiseksi tarpeellista tuntea kansojen asuinsijat ja heimosuhteet eri aikoina. Nyt varsinaisella valistusajalla tulivat vain kansojen kielelliset ja rotuomitusuudet yhä enemmän yksinmääräviksi ja traditioonit niiden heimosuhteista menettivät sen sijaan arvoansa. Ja samaan aikaan tarkka alkulähteihin pyrkivä lähdekritiikki kävi niiden kimppuun.

Pragmaattinen käsitys, jollaiseksi se nyt oli kehittynyt, oli selvästi huomattavissa myöskin lähdekritiikin alalla. Lähdekritiikissäkin oli nyt päätehtävänä ilmoitusten seuraaminen niiden vanhimpaan tavattavaan muotoon, tutkia sen alkuperää ja myöhempää muodostumista. Mutta tässäkin

otettiin huomioon vain läheisimmät ja huomattavimmat syyt ja olosuhteet, joista ilmoitus oli saanut alkunsa. Koetettiin kyllä saada selville ilmoituksen kertojan nimi, luotettavuus, puoluekanta, kyky esittää asioita j.n.e. Mutta syvempiä syitä, jotka määräisivät ilmoituksen luonteen ja muodon, olosuhteita, joissa kirjoittaja eli, ajan katsantotapaa j.n.e. ei otettu huomioon. Samoin käsiteltiin kutakin ilmoitusta erikseen ja seurattiin sitä, sen sijaan että olisi käsitelty lähteiden muodostumista kokonaisuudessaan.

Huomattava on kuitenkin, että tässäkin syvemmät syyt, jotka määräisivät lähteitten luonteen, toisinaan kuitenkin otettiin huomioon ja että kehitys kulki tutkimuksessa tähän suuntaan. Niinkuin Montesquieun keksintö ilmanalan ja hallitusmuodon vaikutuksesta ihmisen ajatustapaan ja toimintaan oli alkuna syvempään, geneetiseen ajatustapaan historian käsityksessä, niin ilmaantui samoihin aikoihin merkkejä tällaisesta lähdetutkimuksenkin alalla. Edempänä olen tilaisuudessa mainitsemaan useita yrityksiä joilla muissa Europan maissa koetettiin esittää ajan ja olosuhteiden vaikutusta lähteisiin. Ensimmäiset yritykset tässä suhteessa tehtiin kielimiesten puolelta kirjallisten muistomerkkien selittämiseksi, mutta erityisesti historiallisiinkin lähteihin ne ulotettiin. Ranskassa kuitenkin kehitys ei sanottavasti tähän suuntaan edistynyt.

Valistusajan ranskalaiset historiankirjoittajat pitivät näet etupäässä esitystä silmällä ja jättivät varsinaisen lähdetutkimuksen tästä kerrassaan pois. Eivät edes viitanneet lähteihinsä, koska pitivät sitä turhana ja esitystä rumentavana. Oli luonnollista, että tutkimuksen tarkkuus tästä kärsi. Niin on Voltairea ankarasti moitittu epätarkkuudesta ja hutiloimisesta, ehkä enimmäin hänen omat aikalaisensa. Ja kuitenkin on hän lähdekritiikin alalla saanut suuria aikaan, asettanut alkulähteet johdetuiden rinnalle ja poistanut lukuisia erehdyksiä ja ennen kaikkea määrännyt ilmoitusten merkityksen. Hänen lähdekritiikkinsä merkitys onkin enemmän siinä, että hän on levittänyt kriittisempää, rohkeampaa käsitystä lähteitten käyttämisestä, kuin että hän olisi antanut suoranaisen mallin oikeasta menettelytavasta.

II.

Valistusajan ranskalaiset kirjoittajat ovat suuresti vaikuttaneet historiankirjoitukseen, joka juuri nyt alkaa Britanniassa kukoistaa.[15] Skotlantilainen tutkijakoulu koetti sekin käsitellä aineitaan itsenäisesti, riippumatta mistään syrjävaikutuksista, noudattaen vain valistunutta filosoofista ajatustapaansa. Sillä oli sama pragmaattinen, yleisinhimilliseen sielutieteeseen perustuva käsitys historiasta ja sama sivistysihanne, jonka kehitystä eri aikakausina se seurasi, kuin ranskalaisillakin. Mutta sillä oli samalla myöskin jotakin erityistä, kotoista katsannossaan ja menettelytavassaan.

Tämän koulun kritiikki perustui laajaan oppiin eikä käytännölliseen maailmantuntemukseen, kuten ranskalaisilla valistuskirjoittajilla. Sen tähden eivät brittiläiset tutkijat voineet käsittää intohimoja, joita pitivät historiallisen toiminnan syinä, heiltä kun puuttui kokemukseen perustuvaa ymmärrystä. Säännöllinen jokapäiväisyyteen vivahtava asiain kulku oli heistä todellista historiaa ja siihen samaan tapaan kuvailivat he historian merkillisimpiä henkilöitäkin toimiviksi. Tarut ja kertomukset, jotka tuntuivat ihmeellisiltä tahi luonnottomilta he hylkäsivät ja tiedot ylevämmistä ominaisuuksista, jotka viittasivat keskinkertaisuutta ylemmäksi käsiteltiin epäillen tahi pilkaten. Kuitenkin oli tuollainen arvostelu vakavaa, tyynen punnitsemisen tulos, jossa asiat olivat suurimmalla tarkkuudella huomioon otetut ja verratut. Sentähden oli noiden tutkijain menettelyssä paljon, joka muistutti entistä hyvää kritiikkiä.

Tämä tulee myöskin näkyviin lähdekritiikissä, joka oli enemmän sisälliseen todennäköisyyteen perustuvaa, kuin jyrkkää tunkeutumista alkulähteihin. Tiedämme, että Hume laimiinlöi alkulähteitten käyttämisenkin suuremmissa määrässä, pitäen silmällä etupäässä asiain filosoofista yhteyttä. Ferguson, joka muuten lienee vähemmän ranskalaisen valistusfilosofian vaikuttama, on kyllä hyljännyt joukon ilmoituksia Rooman vanhimmasta historiasta, mutta hän on tässä vain seurannut Beaufortia, sillä missä tämä on ne syystä tahi toisesta rauhaan jättänyt, siinä ovat ne Fergusoniltakin jääneet.[16]

Oli luonnollista, että tämä historiantutkimus ei voinut tuoda esille sitä mikä oli erityisesti ominaista jollekin aikakaudelle tahi edes määrätuille ilmiöille. Se luetteli kyllä niiden suurempia ja pienempiä syitä omantunnonmukaisella tarkkuudella ja koetti osottaa niiden asemaa maailman kehityksessä, mutta mitään tarkkaa ja selvää erikoiskäsitystä eivät sen edustajat niistä antaneet. Erinomaisesti kuvaa tätä heidän tutkimustapaansa Robertsonin menettely, hän kun esitti ainettaan aivan ylimalkaisissa, epämääräisissä piirteissä, mutta esityksensä lopussa olevissa muistutuksissa antoi tärkeitä, karakteriseeraavia erikoistietoja lähdeilmoituksina. On sanottu, että tämä menettely johtui elävän

mielikuvituksen puutteesta, sellaisen, joka olisi antanut käsitellyistä tapauksista ja ajoista yhtenäisen, elävän kuvan. Varmaan se osalta niin olikin, mutta kuten olemme nähneet puuttui kyky esittää kokonaisten aikakausien luonnetta ehyesti melkein kerrassaan tämän ajan historiankirjoitukselta ja lienee tämä piirre luonnollinen seuraus pragmaattisesta käsityksestä.

Sillä kuten valistusajan kirjoitus yleensä niin tämäkin esitti eri elämänalojen historian aivan erikseen. Niin on esim. Hume menetellyt, puolustaen kulttuurihistoriallisten erikoistietojen antamista eri kappaleissa sillä, että varsinainen historia muuten ei tule hyödylliseksi eikä ymmärrettäväksi. On kuitenkin yksi brittiläisen kirjoittajan teos, joka juuri tässä kohdassa on jättänyt Humen ja muut skotlantilaiset kirjoittajat jälkeensä. Se on Gibbonin tunnettu teos Rooman keisarikunnan häviöstä. Tavattoman laajain opintojensa ja tutkimustensa perusteella, jotka käsittivät yhtäaikaan kaikkia tutkittavan elämän aloja, on Gibbonin onnistunut yhdistää nämät myöskin esityksessään yhdeksi kokonaisuudeksi.

Nämät ovat muutamia piirteitä brittiläisestä historiantutkimuksesta tällä aikakaudella. Se lienee vaikuttanut aikalaisiinsa enemmän tyynen käsitystapansa ja kriittillisen epäilemisensä kautta, kuin varsinaisen lähdekriittillisen menettelytapansa nojalla. Mutta ennen kaikkea vaikutti esityksen hieno, loisteliias stiili ja taiteellinen rakenne.

III.

Kaikki nämät aatevirtaukset tulvasivat myöskin Saksaan ranskalaisen ja englantilaisen kirjallisuuden mukana, joka täällä levisi laajoihin piireihin. Ne vaikuttivat ratkaisevasti historialliseen käsitykseen täällä, sulautuivat saksalaiseen ajatustapaan ja hedelmöittivät sitä. Seurauksena tästä vieraitten aineiden ja vanhan kotoisen käsityksen yhtymisestä oli uusi omituinen historiantutkimus, joka 18. vuosisadan keskivaiheilta alkoi versoa muodostellen eri osissa maata erilaisia muotoja. Etenkin yliopistojen turvin nousi elinvoimaisia tutkijakouluja, jotka uutta tutkimustapaa kukin tahollaan ja omalla tavallaan kehittivät. Tärkein näistä oli epäilemättä Göttingenin koulu, jota tässä käyn tarkastamaan.

Sitä ennen on kuitenkin luotava pikainen silmäys historiantutkimuksen kehitykseen Saksassa tätä aikakautta varhaisempina aikoina.[17] Humanistinen liike ja etenkin reformatiooni olivat aikaansaaneet innokkaan toiminnan tällä alalla, varsinkin kirkkohistoria veti yleistä huomiota puoleensa. Tosin käytettiin kritiikkiä parhaasta päästä vissejä hengensuuntia tukemaan, näyttämään siinä tarkoituksessa vääräksi tahi taas toiselta puolen puolustamaan vanhoja traditiooneja. Mutta siten tuli kuitenkin käytetyksi lähteitä paljoo runsaammin kuin siihen asti ja sellaisia, jotka olivat aivan päinvastaista luonnetta. Riita raamatun auktoriteetista kehitti erityisesti raamatun kritiikkiä ja aiheutti määrättyjä sääntöjä tällä alalla. Tämä raamatullinen kritiikki vaikutti sitten suuresti historiallisen lähdekritiikin syntyyn.[18] Myöhemmin 30-vuotinen sota lamautti tutkimuksen joksikin ajaksi ja vasta 17. vuosisadan lopulla sekä 18. alulla se alkaa jälleen voimistua.

Vielä oli se paljon jäljessä ranskalaisesta ja englantilaisesta tutkimuksesta. Tutkijat syventyivät pikkuseikkoihin eivätkä voineet saada tapahtumista mitään eheämpää, laajempaa käsitystä, vielä vähemmin saattoivat esityksissään sitä ilmituoda. Heiltä puuttui hyvää makua ja varmaa vaistia, joille sen ajan ranskalainen kritiikki perustui. Lessing oli huomauttanut, että ne, joilla oli kirjallista kykyä, eivät viitsineet syventyä mitään tutkimaan ja ne, jotka tutkivat, eivät olleet muuta kuin oppineita.[19] Ja Leibniz valitti, että uutтеруus oli ainoa saksalaisen tutkimuksen hyvä ominaisuus.

Tämä tulikin näkyviin lukuisissa lähdejulkaisuissa, vaikka tälläkin alalla vasta 18. vuosisadan alulla saatiin suurempia aikaan. Sitäpaitsi Leibniz sekä Masow ja Bünau käyttivät hyvään aistiin perustuvaan kritiikkiä ja erottivat historiantutkimuksen siitä riippuvaisuussuhteesta, jossa se oli ollut muihin tieteihin. Erittäinkin ensinmainitun tutkijan vaikutus on ollut suuri sekä omissa maassaan, että myöskin pohjoismaissa. Mutta näiden kuoltua pysyi tutkimus entisellään ja sen tila rupesi yhä enemmän herättämään oppineitten joukossa mielipahaa.

Varsinkin ranskalainen tutkimus oli avannut heidän silmänsä. Ranskalaisia ja englantilaisia teoksia käännettiin joukottain saksaksi ja niissä oli paljon sellaisia, jotka käsittelivät Saksan omaa historiaa usein puutteellisesti ja virheellisesti. Vuonna 1761 valittaa eräs kirjoittaja tätä kuvaten samalla synkillä väreillä silloista historiankirjoitusta.[20] Koetetaan kirjoittaa — hän sanoo — liian miellyttävästi ja sukkelasti, mutta esityksen tarkkuus jää sivuseikaksi. Ja kun lähteitä ei mainita, estyy lukija omintakeisesta arvostelusta. Aiheet valitaan uusimmalta ajalta, vaikka lähteet, joista ne ovat

selviteltävät, vielä ovat arkistoissa luopääsemättöminä. Ja jos joskus kirjoitetaan keskiajalta, ei voida arvostella eri asiain suurempaa tahi vähempää merkitystä, vaan kerrotaan erittäin seikkaperäisesti kaikenlaisia rosvojuttuja. Lähteitä julkaistaan hyvin vähän ja julkaisuissa tavattoman pitkäveteiset selitykset ottavat suhteettoman alan.

Tällaisista oloista lähti nyt göttingeniläinen tutkimus. Tarkkuus yksityiskohdissa ja syventyminen lähteihin jäivät sille perinnöksi vanhalta saksalaiselta tutkimukselta. Mutta se peri ranskalaisilta laajemman ja filosofisemman käsityksen aineestaan sekä rohkean itsenäisyyden, jolla se sovitti käsityksensä aineksiinsa. Göttingeniläiset tutkijat suuntasivat tutkimuksensa etupäässä lähdekritiikkiin, mutta historiallinen käsitysikin muuttui suuresti.

Saksalaiset omistivat näet ranskalaisten valistusfilosoofien esittämän pragmaattisen historiankäsityksen ja asettivat sen ihanteekseen. Tahi oikeammin se oli antiikin kirjoittajain pragmaattinen käsitys, jonka ranskalaiset ennen heitä olivat itsellensä omistaneet. Vuonna 1767 kirjoitti Gatterer Allgemeine historische Bibliothekiinsä kirjoituksen historiallisesta suunnitelmasta ja siihen perustuvasta kertomuksien yhdistämisestä. Hän lähtee siitä, että kaikki maailman tapaukset ovat yhteydessä keskenään. "Sillä ei mikään maailman tapaus ole niin sanoakseni insulaarinen. Kaikki riippuu toisistaan, aiheuttaa toisensa, synnyttää toisensa, aiheutuu ja syntyy sekä aiheuttaa ja synnyttää taasen. Ylhäisten ja alhaisten, yksityisten ja kaikkien yhteensä, yksityiselämän ja suuren maailman, vieläpä järjettömien ja elottomien olentojen vaiheet ovat sekaantuneet ja yhtyneet toisiinsa." Mutta historian tehtävä ei ole tämän yhteyden osottaminen, vaan ainoastaan merkillisimpäin tapausten kertominen ja niiden syiden etsiminen. Nämät ovat asetettavat "systeemeihin syitä ja seurauksia, keinoja ja aikeita", niin selviin kuin suinkin, vaikka alussa näyttääkin siltä kuin kaikki sekaisin kulkisi toistensa lävitse ja ohitse. Nämät eri systeemit muodostavat kokonaisuuden. "Jos eri systeemit niin samanaikuisia kuin toisiaan seuraavia tapauksia syntyvät kaukaisesta, yhteisestä syystä, muodostavat ne yhteensä historian".[21]

Tällaisesta pragmaattisesta käsityksestä toivoi Gatterer uuden saksalaisen historiankirjoituksen syntyvän. Hänen aavistuksensa toteutuivatkin, mutta tuo pragmaattinen käsitys esiintyi aluksi pääasiallisesti toisella alalla, nimittäin lähdetutkimuksessa.

Ranskalaisen valistusfilosofian aatteet vapauttivat saksalaisen tutkimuksen riippuvaisuudesta, jossa se tähän asti oli ollut edellisen ajan tutkimuksesta. Se muuttui täälläkin rohkeaksi ja itsenäiseksi. Erotettiin tarkoin se, mikä noissa vanhoissa lähteissä oli oman ajattelemisen ja tutkimisen tulosta, mikä taas vielä vanhemmista lähteistä saatua. Mitä edelliseen ryhmään kuului, se tarkastettiin uudelleen ja ellei kestänyt tarkastusta, hyljättiin empimättä. Muut tiedot verrattiin alkulähteihin ja poistettiin kaikki, jota ei näistä voitu löytää. Ja alkulähteiden tietoja ei ennen hyväksytty, ennenkuin tunnettiin kuka ne oli kirjoittanut ja oliko kirjoittaja kertomainsa tapausten aikuinen.

Näin siis seurattiin kutakin ilmoitusta lähteestä toiseen, kutakin erikseen, mutta siltä otettiin myöskin lähde, jossa ilmoitus oli, kokonaisuudessaan huomioon. Etupäässä tietysti alkulähde. Niin lausuu Schlözer: "Nyt ei tosin mikään satukronikka ole niin kerrassaan tyhmä, ettei moni kohta siinä sellaisenaan ja erikseen otettuna tuntuisi mahdolliselta, järkevältä, vieläpä todennäköiseltäkin. — — — Ainoastaan kokonaisuus voi ratkaista ja sen täytyykin tehdä se".[22] Ja toisen kerran sanoo hän kirjoittajasta: "Usein voi hänet tavata noita sameita lähteitä käyttämästä; silloin seuraa häntä oikeutettu epäily sellaisissakin kohdissa, joita ei voi todistaa samanlaisiksi kuin siinä, missä ne ensi kerran esiintyvät".[23]

Kuitenkin on tässä menettelytavassa vielä usein horjuvaisuutta ja epäjohdonmukaisuutta. Kun Schlözer toisessa kohdassa selittää, että kirjoittajan ilmoituksista, josta ei muuta tiedä kuin että hän on ihminen, ei voi saada mitään varmuutta, niin hän toisessa taas lausuu ilmoituksista, joiden alkuperästä ei myöskään mitään tiedetty: "Tärkeitä ovat kuitenkin nuo tiedot, ne johtukoot sitten mistä tahansa, ja ansaitsevat täyden luottamuksen: sillä mitä hyötyä olisi kellään ollut noin yksityiskohtaisesta valehtelemisestä".[24]

Tässä lähteitten tarkastelussa osotettiin kaikkea mahdollista tarkkuutta pienimmässäkin kohdassa. Huolellinen pikkuseikkain tarkastelu, "mikrologia", oli kysymyksessä olevan tutkijakoulun ensimmäisiä vaatimuksia ja kaikkea hutiloimista etsittiin ja vainottiin mitä ankarimmin. "En naurua herättääkseni paljastanut edellisessä muutamia kirjallisia erehdyksiä. Vakava aikeeni oli tehdä selväksi tärkeä ja välttämätön tarve saada kerrankin tuo monessa suhteessa arvokas vanha historia myöskin arvokkaasti käsitellyksi",[25] lausuu Schlözer.

Tämä kriittillinen menettely oli aivan samanlaista, kuin filolooginen tekstikritiikki, jota tähän aikaan harjoitettiin ja joka oli saanut jo varman vakaantuneen muodon. Leipziginiläinen filologi Ernesti oli toiminnallaan sen tuntemista ja käyttämistä edistänyt ja göttingeniläinen Michaelis oli niinkään sitä laajalti harjoittanut. Näytteeksi sen menettelystä esimerkki. Ernesti kirjoittaa Michaelikselle vuonna 1751: "Olen nyt kiinni Tacituksessa ja huomaan enemmän kuin yhdestä esimerkistä, että kokonainen

tusina oppineita ja kriitikeriä, joihin kopioitsijoita ei voi verratakkaan, on levittänyt painovirheen, joka vanhaan laitokseen oli hiipinyt, aina uudelleen ja uudelleen, eivätkä ole huomanneet, että toisinaan joku oli sitä arvostellut, mutta sekin vain arvelun kautta j.n.e."[26]

Juuri tämä filolooginen tekstikritiikki opetti tutkijat panemaan arvoa lähteitten ulkonaiseen puoleen enemmän kuin tähän asti ja arvostelevaan niitä ulkonaisen kritiikin avulla. Otettiin lukuun kaikki käsikirjoitukset lähteestä, jota oli arvosteltava, verrattiin niitä keskenään ja pyrittiin yhteiseen alkumuotoon. Ja erehetyksiä käsikirjoituksissa samoin kuin myöhempäin tutkijain hutiloimisesta syntyneitä vikoja aljettiin selittää interpretatioonin avulla. Tämän muotoon perustuvan kritiikin kautta sai tutkimus täyden varmuuden.

Tärkeänä edellytyksenä tällaisen menettelyn onnistumiselle oli se, että tutkimukset esitettiin sellaisinaan noiden tutkijain julkaisuissa kaikkine syineen ja vastasyineen. Vanhempain saksalaisten tutkijain teoksissa oli myöskin toisinaan harjoitettu samansuuntaista kritiikkiä, mutta tutkija oli siinä ainoastaan esittänyt tuloksensa viitaten vain lyhyesti menettelytapansa. Göttingenin tutkijat eivät näin menetelleet ja siksi heidän teoksensa muodostuivatkin ainoastaan esitöiksi tulevalle historian tutkimukselle ja he pitivätkin itseänsä paremman kirjoittajasuunnan tienraivaajina. Schlözer lausuu kerran: "Jos tahtoo, voi koko tätä toista pääosaa Allgemeine Nordische Geschichtestä kutsua, ei tällä nimellä, vaan ainoastaan sen aineksiksi ja jos tahtoo, voi myöskin tuon sanan ainekset johdosta ajatella kaikkea sitä halveksittavaa, mitä erittäinkin meidän päivinäme eksoteeristen historioitsijain suuri joukko siitä ajattelee".[27]

Tämä tarkka filoloogiseen lähdetutkimukseen perustuva ja valistusajan kritiikin innostuttama tutkimussuunta käänsi ensi sijassa voimansa edellisen ajan tutkimusta vastaan, kuten edellä jo olen viitannut. Taistelu sen ilmoituksia vastaan määräsi kritiikin muodon ja toiminta-alan, tuo kritiikki kun muodostui vastakohdassa vanhempaan käsitykseen ja sai sentähden siltä epäsuorasti leimansa. Sen päätarkoituksena ei ollut oikeastaan uusien periaatteellisten menettelytapain selville saaminen, vaan määrätyn kriittillisen katsantotavan levittäminen ja valtaan saattaminen. Sillä oli siis tässäkin suhteessa valistusajan luonne.

Valistusajan katsantotavasta saivat nuot tutkijat toisenkin kritiikkinsä pääpiirteet. He eivät näet tyytyneet erottamaan pois ainoastaan sitä, joka ei ollut alkulähteissä tavattavissa, vaan poistivat myöskin sen, joka näytti näissä vähemmin uskottavalta, vaikka itse lähde tuntuikin varmalta. Mutta sen, joka näissä oli mahdollista, hyväksyivät he.

Kun Schlözer arvostelee legendoja koettaa hän kaikenlaisilla varokeinoilla poistaa kaiken sen, joka tuntui epäilyttävältä, Menettelyään hän kuvaa näin: "Mutta kuka uskoisi legendoja? Kuitenkin tahdon sovitella ja hyväksyä, mitä kertovat 1) sellaista, joka ei ole selvästi järjetöntä satua, 2) joka ei selvästi vastusta muuta, oikeaa historiaa, 3) joka ei kouriintuntuvasti loukkaa ajanlaskua, 4) ellei ole selvää syytä epäilyyn, että puoluehenki tahi säätyetu on vietellyt kirjoittajaa lisäilyihin, 5) jolla ei ole ainoastaan mahdollisuutta, vaan myöskin sisäistä todennäköisyyttä".[28] Syynä tällaiseen negatiiviseen menettelyyn oli se, että göttingeniläiset tutkijat eivät ymmärtäneet missä tarkoituksessa ja millaisessa mielentilassa legendat olivat kirjoitetut, eivätkä koettaneet käsittää niitä silloisen ajatustavan tuotteina. Korkeintain saattoivat he huomata, että määrättyt erehdykset johtuivat jostakin "harhaan menneestä mausta" ja poistivat ne sen perusteella. Näin kohtelivat he noita hengentuotteita aivan mekaanisesti, hyväksyen ja hyljäten mielensä mukaan ja luullen, että kirjoittajat olivat liittäneet ylenluonnollisen vain löyhästi tosiasiaihin viereen, josta sen saattoi helposti erottaa.

Tässä siis, missä kirjallinen ilmoitus päättyi ja sen vanhin säilynyt muistomerkki viittasi suulliseen kertomukseen, ei voitu enää käyttää filoloogiseen kritiikkiin perustuvaa menettelyä tapausten aikuisiin lähteihin pyrkien. Ja kun ei tahdottu vanhaa lähdetä kerrassaan hyljätä täytyi turvautua vanhaan, hyvään makuun perustuvaan kritiikkiin. Göttingeniläiset tutkijat ymmärsivät kyllä hyvin, miten epäluotettava suullinen traditio oli. "Suurenmoinen tehtävä: tunnetusta sadusta löytää totuus; mutta paha kyllä yhtä vaikea, kuin lääketieteessä: keksiä lääke määrättyyn tautiin", lausuu Schlözer kerran. [29] Hän vertaili mielellään traditioonin syntymistä siihen tapaan, jolla hän oli huomannut oman aikansa huhujen ja juttujen syntyvän ja koetti pitkällisen tutkimuksen kautta saada tässä jonkinlaista käytännöllistä tottumusta.

Kuitenkin osotti tämä kanta ainakin käytännössä edistyneempää käsitystä kuin entisen hyvään makuun perustuvan tutkimuksen menettely. Ja erotus tuli selvästi näkyviin riidassa, jota käytiin vanhempien ja nuorempien välillä tavasta, jolla traditioonista oli käsiteltävä. Eräs edellisistä, C.A. Bel huomauttaa, ettei traditioonista saanut pitää epäluotettavana ennenkuin se oli varmoilla todistuksilla siksi näytetty. Sillä hän arveli, että traditio pysyi pääasiassa samanlaisena, vaikka erityiset tapaukset saattoivat siihen haitallisesti vaikuttaa. "Sanotaan että se on voinut turmeltua" — sanoo Bel — "mutta minä en välitä siitä mikä on voinut tapahtua: mutta että se toden teolla on tapahtunut, se on traditioonin vihollisten näytettävä".[30] Totumuksen kautta saavutettua kykyä muka erottaa todellinen

vääristelystä, jonka avulla göttingeniläiset koettivat hankkia niin suuren todennäköisyyden kuin suinkin tutkimuksilleen, eivät vanhemmat tutkijat ollenkaan hyväksyneet. "Sentähden he lukevat jo sen historioitsijalle erityiseksi hyveeksi, että hän eroaa luotettavista kirjoittajista, ei kysy todistajia, vaan omaa ajatustaan siitä miten asiat ovat käyneet tahi niiden olisi pitänyt käydä sekä myöntää kaikki halulleen ja hätäisyydelleen arvostellessaan".[31]

Samaan suuntaan kuin suullista traditioonia käyttivät göttingeniläiset historiallisia jätteitä, etenkin kieltä. Molempia todistuskeinoja oli heistä yhtä paljon väärinkäytetty ja tätä väärinkäyttöä he molemmissa tapauksissa tahtoivat poistaa negatiivisen kritiikin avulla. Päättelystä kielellisistä todistuskappaleista he koettivat rajoittaa kaikenlaisilla varokeinoilla. Niin erottaa Thunmann onomatopoeettiset sanat pois vertailuun kelvottomina, niinpä hän myöskin verratessaan liettualaisia sanoja muunkielisiin, mieluummin ottaa huomioon yhtäläisyydet slaavilaisten naapurikielien, kuin kaukaisemman suomen- tahi gootinkielen kanssa.[32] Yhtä varovasti hän käytti etymologiseeraamista. "Vaikka olen pitänyt vähän hyödyttävänä työnä etymologiain etsimistä vanhoista kansainnimistä", hän sanoo, "olen kuitenkin toisinaan huvin vuoksi siihen ryhtynyt. Kun sitten huomasin, että kritiikki ja filologia todella perustuvat selvään logiikkaan, ja että riittävä ihmisten tunteminen kaikissa niiden oloissa ja muodostumisissa paljon tukee ja selvittää sitä, määräsin monen kokeilun jälkeen vissejä lakeja, joiden mukaan minun on etymologiseeraaminen".[33]

Ja näin saamaansa metodia käyttivät tutkijat sittenkin vielä rajoituksilla. "Kuitenkin myönnän mielelläni", sanoo Fischer, "että etymologia yksin ei riitä kielten sukulaisuutta selvittämään: mutta jos maantiede ja vanhan sekä keskiajan historia sekä vielä kansain yhteiset tavat ja tottumukset sitä tukevat, niin ymmärtääkseni saattaa täydellä syyllä tehdä johtopäätöksen toisesta asiasta toiseen".[34] Ja Schlözer lausuu saman ajatuksen seuraavin sanoin: "Rudbeck muodostaa faktoja etymologioista: minä esitän ensin faktat historiasta ja vahvistan tahi selitän ne etymologian avulla".[35]

Näin rajoitettiin kielellisten todistusten käyttöä yhä enemmän. Rajoitukset eivät kuitenkaan olleet yksinomaan negatiivisia luonteeltaan, vaan yhdessä suhteessa vaadittiin vertailuilta sellaisinaan sisällistä todennäköisyyttä. Ei näet enää riittänyt että sanat ensi kuulemalta kuuluivat samanlaisilta tahi että ne kirjoitettuna sisälsivät samoja kirjaimia, vaan piti osottaa niiden todella voineen muuttua toisesta kielestä toiseen juuri siten kuin ne olivat muuttuneet. "Totta on", sanoo Schlözer, "että kirjaimet muuttuvat, kun siirtyvät aikakaudesta toiseen, maasta, kielestä toiseen, mutta ne muuttuvat lakien mukaan, jotka saattaa ja tulee todistaa induktion avulla monista muista kielistä otetuilla esimerkeillä".[36] Tuo käsitys kieliläeistä oli kuitenkin hyvin epämääräinen. Tutkijat näet eivät koettaneet osottaa eivätkä otaksuneetkaan, että nuot lait olivat vaikuttaneet määrättyillä ajoilla määrättyissä maissa juuri niin eikä toisin. Heille riitti vain se, että tuollainen ääntenmuutos jossakin maailmassa ja jossakin kielessä oli jonkun kerran tapahtunut ja siis oli ihmisten puheorgaaneille mahdollinen suorittaa. Tämä ajatustapa johtui osaksi siitä, että yksityisten henkilöitten arveltiin vielä muuttuvan jonkun verran mielensä mukaan eri sanoja.[37] Toiselta puolen ei taas pantu kyllin suurta huomiota erilaisiin olosuhteisiin määrättyinä aikoina ja siitä johtuvaan erikoiskehitykseen, vaan koetettiin kaikkea selittää yleisten lakien kautta. Huomaamme siis, miten läheisesti tämäkin tutkimushaara oli yhteydessä yleistävän pragmaattisen käsityksen kanssa, joka silloin oli vallalla.

Tämä göttingeniläisten menettelytapa oli kuten sanoin johtunut vähitellen vanhemmasta tutkimustavasta. Kuitenkaan ei se ollut sekään aivan itsenäisesti muodostunut. Leibniz oli aikoinaan antanut esikuvan maltillisesta etymologiseeraamisesta, viitaten siihen, että sanojen muuttuminen johtui osaksi sielun, osaksi puheorgaanin muuttumisesta.[38] Hän oli myöskin asettanut muutamia sääntöjä etymologiain tekemiselle. Myöhemmin oli luonnontieteitten harrastus vaikuttanut tällekin alalle, aikaansaaden varmemman metoodin. Se kuvastuu seuraavista Schlözerin sanoista: "En keksi parempaa keinoa vanhimman ja keskiajan historian sekavuuksien välttämiseksi ja sen epäselvyyksien selvittämiseksi, kuin Linnaeuksen metoodin mukaan valmistettu, luokkiin ja lahkoihin, sukuihin ja lajeihin jaettu kansojen järjestelmä, Niinkuin Linnaeus jakaisi eläimet hampaitten ja kasvit heteiden mukaan: niin järjestäisi historian tutkija kansat kielten mukaan".[39] Tämä käsitys, joka katseli kansoja niiden oleellisten tunnusmerkkien mukaan, sen sijaan että se olisi pitänyt silmällä vanhoja traditiooneja ja koettanut johtaa kansain sukuperää toisista kansoista, pääsi nyt vallalle. Olen edellisessä jo viitannut sen esiintymiseen Ranskassa.

Göttingeniläinen tutkimus oli tässä suhteessa kuitenkin saanut aatteita vielä kolmanneltakin taholta, nimittäin Ihren tutkimuksista Ruotsissa. Kun seuraavassa esitämme Ruotsin ja Saksan historian tutkimuksen keskinäistä vuorovaikutusta, tulevat nämätkin tutkimukset esitettäväksi.

IV.

Ruotsissa oli reformatiooni aiheuttanut oman historian tutkimuksen, joka koetti käsitellä aineksiaan itsenäisesti ja kriittisesti.[40] Kuitenkin puuttui tältä tutkimukselta luonnollisesti tarkempi kriittinen lähdetutkimusmetodi, vaikkakin se hyvän vaiston avulla koetti valita lähteitensä. Läheisesti se sitäpaitsi oli liittynyt historiallisiin esityksiin, joita täällä oli keskiajalta, erittäinkin Eerik Olavinpojan historiaan. Mutta sitten alkoi Ruotsissa oppinut historian tutkimus ja 17. vuosisadalla oli se täydessä kukoistuksessa. Erikoisen luonteensa sai se valtiollisen mahtavuuden johdosta, johon Ruotsi heti tämän ajan koittaessa oli kohonnut. Historiantutkimus oli näet kaikissa maissa silloin likeisessä yhteydessä hallitsijavallan kanssa ja työskenteli pääasiassa valtiollisen historian alalla. Eipä ihmettä siis, että kansan voimistunut itsetunto etsi tyydytystä menneisyydestään, koettaen kuvitella maan muinaista mahtavuutta niin suureksi kuin suinkin.

Tämä taipumus alkoi jo unioonin aikana. Se asetti Ruotsin historian yhteyteen gootilaisen kanssa ja etsi sille alun raamatusta. Näin löydettiin joukko uusia lähteitä isänmaan historialle. 17. vuosisadan toisella puoliskolla kääntyi sitten tutkijain huomio islantilaiseen kirjallisuuteen ja sen ilmoitukset aiheuttivat uuden laajan tietovaraston sovittamisen Ruotsin aikaisimpaan historiaan. Paljon on moitittu tapaa, jolla tutkimus käytti hyväkseen noita lukuisia lähteitä. Totta on, ettei pantu suurtakaan huomiota lähteiden todistusarvoon, vaan koetettiin sovittaa niiden ilmoitukset vaan siten yhteen, että ne muodostaisivat kokonaisuuden. Mutta tällainen menettely teki kuitenkin mahdolliseksi edes jonkinlaisen yleiskatsauksen saamisen Ruotsin historian kokonaisuudesta ja yhteydestä maailmanhistorian kanssa sekä niistä ilmoituksista, jotka olivat tutkimuksen käytettävänä. Jonkinlaisella syyllä saattoikin eräs 18. vuosisadan kriittisimmistä tutkijoista, C.G. Nordin, selittää tämän tutkimuksen luonnetta näin: "Niille, jotka valistuksen uudistuessa Euroopassa alkoivat puhtaammilla aikeilla kirjoittaa historiaa, oli välttämätöntä koota kaikki kertomukset, hyväksyä luotettavat ja olla kokonaan hylkäämättä ne, jotka tuntuivat uskomattomilta: kokeeksi hyväksyä muutamia liioiteltuja käsityksiä, odottaa aikaa saadakseen parempaa tietoa ja sillä välin asettaa tapaukset parhaaseen mahdolliseen järjestykseen. Sillä tavalla on systematiseraava historia syntynyt".[41]

Jo 17. vuosisadan lopulla alkaa kuitenkin vastustus tätä tähän asti vallalla ollutta tutkimustapaa vastaan ja uuden kritiikin ensimmäiset piirteet esiintyvät samalla. Esipuheessa Ruotsin kirkkohistoriaan, joka ilmestyi vuonna 1689, Örnhjelm ilmoittaa poikenneensa useissa kohdissa edeltäjänsä ilmoituksista, totuuden, historian ylimmän lain pakottamana. Hänen tarkoituksensa ei kuitenkaan ole moittia noita tutkijoita itseä, vaan erehdyksiä, jotka he ovat esityksissään tehneet, ilman katkeruutta tahi vainoamishalua. Itse hän puolestaan viittaa lähteihinsä, ei kuitenkaan ylimalkaisesti, vaan mainitsemalla kunkin paikan erikseen, jotta lukijat saattaisivat helposti verrata esitystä alkulähteihin. Örnhjelm onkin perustanut kuvauksensa alkuperäisiin asiakirjoihin.[42]

Tämä oli nyt tapa, jota yhä useammat tutkijat käyttivät työssään. Tosin pysyi edellisen ajan jättämä käsitys Ruotsin muinaisuudesta edelleenkin voimassa, mutta lähteiden tarkka tutkiminen poisti paljon yksityisiä erehdyksiä. Tuo käsitys oli juurtunut ruotsalaisiin melkein välttämättömänä osana heidän silloisesta valtiollisesta suuruudestaan ja koski liian läheltä heidän kansallista itsetuntoaan. Tosin kuninkaallinen historiograafi Olavi Hermelin moittii tutkijain liiallista isänmaanrakkautta, he kun siitä sokeutuneina selittävät väärin lähteitten sanoja ja hämmentävät lukijansa. Mutta tämä oli vain yksityinen tapaus.[43] Ylipäänsä pidettiin innolla kiinni muinaisen suuruuden kuvitteluista ja oltiinpa valmiita käyttämään esivallan apua toisin ajattelevia vastaan.

Niin kerrotaan, että Lundin professori Stobaeus oli luvannut kumota Rudbeckin mielipiteet, mutta tämän uhkausten pelottamana sitten peruutti aikeensa.[44]

Kuitenkin oli tutkimus saanut aivan toisen luonteen uuden luonnontieteitten ja filosofian hedelmöittämän ajatustavan vaikutuksesta. Niinpä Rydelius tutkimuksissaan inhimillisestä opista todistelee, että opin tarkoituksena on oman tietämättömyyden tunteminen ja ellei tätä tiedä, ei tiedä mitään. Ja tietojään ei pidä perustella vain järkisyillä vaan myöskin kokemuksella, ellei sitä voi, on parasta jättää asiat ratkaisematta.[45]

Ylipäänsä heikkeni tutkijain persoonallisen opin vaikutus heidän tutkimustapaansa. Ennen olivat he ennen kaikkea tahtoneet esittää laajaa oppiansa teoksissaan. He tutkivat suuria aloja historiasta ja viittasivat lähteihinsä aivan ylimalkaisesti mainiten "vanhoja arvokkaita lähteitä", joista muka olivat saaneet tietonsa. Lukijain tuli luottaa heidän oppiinsa ja tottumukseensa sekä tutkimuskykyynsä ja tuon persoonallisen arvonantonsa tähden uskoa heidän ilmoituksiaan. Ja jos esitettiin heidän ajatuksestaan eriäviä mielipiteitä, pitivät he sitä loukkauksena omaa arvoansa vastaan oppineina. Nyt sitävastoin vedottiin lukijain omaan tuomioon viittaamalla ilmoituksiin, jotka todistivat väitteet oikeiksi, ja huomautettiin useimmiten, että korjaukset ja parannukset olisivat kirjoittajille itselle iloksi ja itse asialle hyödyksi. Itse he sanovat tuntevansa, että ovat voineet erehtyä, ovat kuitenkin etsineet totuutta kykynsä mukaan.

Tällaisen tutkimustavan täytyi lopultakin kumota vallalla oleva käsitys

Ruotsin muinaisuudesta. Tähän lienee osaltaan vaikuttanut sekin, että Ruotsin suurvalta-asema 1700 luvun alulla meni hukkaan ja sen kautta väheni tarve ylistellä valtakunnan vanhuutta ja arvokkuutta.

Aluksi koetettiin saada selvyyttä Ruotsin vanhimpaan historiaan siten, että vertailtiin ja soviteltiin erilaisia ilmoituksia keskenään, jotta tuon sisällisen kritiikin kautta muodostuisi todennäköinen tulos. Erittäinkin arveltiin oikean ajanlaskun kelpaavan perustaksi, jolla helposti voisi järjestää ilmoitukset oikealle kohdalleen, vieläpä hyljätä siihen perustuen sellaiset, jotka tuntuivat epäiltäviltä. Jaettiin sen johdosta historia hämärään, myyttilliseen ja historialliseen aikaan ja kohdeltiin kahden ensimmäisen ajan ilmoituksia hyvin varovasti. Myöskin otettiin mikäli mahdollista kirjoittajan luotettavuus ja ominaisuudet huomioon. "Ettei sekavuutta tähän asti ole parannettu, johtuu enimmäkseen siitä", sanoo eräs tutkija, "että kirjoittajat mukautuvat lukijan mielen ja maun mukaan. Useimmat etsivät lepoa ja ajankuluketta: Säännönmukaiset tutkimukset oikeasta ajanlaskusta sekä sekavien, epäselvien ja muihin takertuneiden ilmoitusten sovitteleminen tuottaa päänvaivaa. Sentähden ovat useimmat kirjoittajat valinneet, mitä heistä näytti sopivimmalta, ilmoittamatta lähdeä tahi sen luotettavuutta, joka ei olisi voinut tapahtua ilman kritiikkiä".[46]

Tuollaista kritiikkiä käyttävät Ruotsin tunnetuimmat tutkijat 18. vuosisadan alkupuolelta, Wilde ja Dalin. Edellinen lausuu muistutuksissaan Pufendorfin Ruotsin historiaan, ettei nykyisellä valistuneella ajalla voinut luottaa ainoankaan kirjoittajaan, erittäinkin ei silloin kun tämä luottamusta vaatii jättämällä lähteensä mainitsematta. "Tuollaisissa eroavuuksissa ei ole mitään luotettavuutta", jatkaa hän, "paitsi aineiden, niiden syiden ja olosuhteiden luonnollinen yhteys ja yhtäpitävyys, jonka mukaan kertomuksia tulee koetella samoin kuin itse eroavaisuutta ja sen syytä, joko se sitten johtuu visseistä aikeista tahi vain tapauksista ja erehdyksistä".[47] Muistutuksissaan koetti Wilde näin selvittää sekavuutta, jota hänen kommentteeraamansa Pufendorfin teos ei yrittänytkaan tehdä, tyytyen vain ilmoittamaan, "ettei tuollaisissa ikivanhoissa asioissa mitään epäilemätöntä ole".

Tuollainen menettely oli luonnollinen niinkauvankuin ei johdonmukainen tapausten aikuisten ilmoitusten vaatiminen ollut tunnustusta saanut. Tämän periaatteen valtaanpääsöä taas vaikeutti se seikka, etteivät vanhemmat kirjoittajat olleet viitanneet alkulähteihinsä eivätkä tutkijat uskaltaneet ruveta heidän ilmoituksiinsa ilman muuta sentähden hylkäämään. Senlisäksi pelkäsivät he, että tuollaisen kritiikin kautta syntyisi aukkoja tietovarastoon ja historian yhtenäisyys silloin katkeaisi, jolloin sen pragmaattinen arvo samalla vähenisi. Pidettiin siis vielä kiinni aikeesta saada isänmaan historialle täydellinen yhteys, jonka aikeen 17. vuosisadan systematiseeraava suunta oli perinnöksi jättänyt, Huomaammekin sentähden, että Wilde ja Dalin vielä antavat tunnustuksensa Rudbeckin työlle, vaikka varovasti suhtautuvatkin hänen käsitykseensä. Paljoa myöhemminkin tutkijat näin ajattelivat ja esimerkiksi Warmholtz on lähes samalla kannalla.

Tehdäksensä kriittiseen ajanlaskuun perustuvaa tutkimustaan varmemmaksi koettivat nämät tutkijat tukea sitä arveluilla, joita saivat historiallisten jälleitten tarkastelusta. Wilde huomauttaa etteivät epävarmat traditioonit kelpaa ajanlaskun perustaksi, vielä vähemmän poliittiset ja filosofiset mietteet, vaan sitten mieluummin hautaustapa eri aikakausilla.[48] Dalin taas asetti kuuluisan ajatuksensa veden vähenemisestä tuollaiseksi perustaksi. Ruotsi oli näet muka vasta jotenkin myöhäisenä aikana kohonnut merestä, joten kuvittelut siellä olleesta valtakunnasta eivät sellaisinaan voineet pitää paikkaansa. Myöskin Newtonin hallituskausien keskimääriin perustuvaa laskutapaa käytettiin ajanlaskun apuna. Näemme siis, miten luonnontieteellinen ajatustapa tähän tutkimustapaan vaikutti.

Traditioonia, jota soviteltiin ja järjesteltiin tällaisten teoriain mukaiseksi, kohdeltiin jotenkin suurella kunnioituksella, käsitys siitä oli näet jotenkin samanlainen kuin samaan aikaan Saksassa. Niin sanoo Wilde traditiooneista, että "ne, jotka perustuvat suullisiin kertomuksiin, ovat tosiaankin historiallisia ilmoituksia, parasta lajia, jota saattaa tavata ja ne taas, jotka perustuvat vanhoihin skaldien runoihin ja satuihin, vaikkapa ovatkin satumaisia ja mahdottomia, ovat myöskin pidettävät historiallisina muistomerkkeinä, jos kohta älykäs lukija ei ota niitä kirjaimen mukaan".[49] On niistä vain poistettava vieraista aineksista johtunut sekotus. Parhaiten osottaa Dalinin lähde tutkimus, miten vähän arvoa vielä pantiin tapausten aikuisiin lähteisiin tunkeutumiselle ja miten paljon siis toiselta puolen luotettiin myöhempään traditiooniin. Tosin sanoo hän itse ammentaneensa vanhimmista ja viattomimmista lähteistä, mutta viitanneensa kuitenkin mieluummin Tradempiin, jotta lukija helpommin voisi löytää lähteen.[50] Todella tuntuu kuitenkin siltä, kuin hän ei olisi ensinkään noita alkuperäisiä lähteitä tarkastanut, vaan luottaen johdettuihin lähteihin arvelematta ottanut esitykseensä myöhempiä lisiä ja arveluja.

Kuitenkin olivat nämät tutkijat täysin tietoisia tuollaisten arvelujen tuottamasta vaarasta, "Kuitenkaan ei sitä voida säännöllä estää, vaan riippuu se enimmäkseen yleensä historiallisesta varovaisuudesta sekä asiain yhteyden ja aikain olojen ymmärtämisestä. Siitä se riippuu myöskin maantieteellisissä arveluissa, jotka koskevat hämää ja satuaikoja ja joita enimmäkseen käytetään väärin, kun samanlaisilta kuuluvain nimien mukaan päätetään henkilöitten ja koko kansain alkuperästä",[51] lausuu Wilde.

Jonkinlainen kammo päätelmiä ja arveluja kohtaan jäi tutkijoille läpi koko vuosisadan, rudbeckiläisyyden viat kun tässä suhteessa olivat liian varottavina esimerkkeinä. Toiset käyttivät niin negatiivista kritiikkiä kuin voivat, luottaen vain varmojen lähteitten selviin sanoihin, toiset eivät edes uskaltaneet oikein syventyä epävarmoihin aikakausiin. Kun etevä historioitsija Olavi Celsius joutuu tällaisia koskettelemaan, kirjoittaa hän heti aluksi: "Mutta enpä rohkene aivan syvälle tähän aineeseen pelosta, että kun toinen ajatus aiheuttaisi toisensa ja joitakuuta todennäköisyyksiä ilmenisi, rupeaisi kynä piankin rudbeckiseeraamaan ja goropitseeraamaan, kuten Leibniz sanoo, se on täyttämään paperin arveluilla ja unohtamaan aineensa".[52]

Sekä Wilde että Dalin, mutta etenkin jälkimäinen olivat tosin moittineet liiallisia arveluita ja otaksumisia, vaan siitä huolimatta ei heiltä itseltänsä niitä puuttunut. He pyrkivät kuitenkin ennen kaikkea niin luonnollisiin arveluihin kuin suinkin. "Olen esittänyt päteviä todistajia" — sanoo Dalin — "en ole kuitenkaan minkään historiankirjoittajan merkityksen antanut määrätä toimintaani, vaan pidättänyt itselleni vapaan valinnan ja hyvien historiallisten todistusten puutteessa olen arvostellut sen mukaan, mikä parhaiten on sopinut luontoon".[53] Hyvään makuun ja oikeaan vaistiin perustuvaa hyvää kritiikkiä he siis käyttivät.

Yleinen vastustus, jonka Dalinin tutkimustapa sai osakseen Ruotsissa, osottaa miten syvällä yleisön mielissä 17. vuosisadan käsitteet vielä piilivät. Historian vanhuuden ja muinaisen loiston poistaminen koski edelleenkin kipeimmin. "On myöskin uuden valtakunnanhistorian luoja jotenkin suuresti vähentänyt Ruotsin valtakunnan ikää" — sanoo Rhyzelius memoriaalissaan sekretivaliokunnalle 1751 vuoden valtiopäivillä Dalinin teoksen johdosta — "josta meidän edesmenneet kuninkaamme ovat olleet niin huolissaan, että sentähden eivät ole mitään kustannuksia säästäneet, vaan asettaneet erityisiä virkamiehiä, joiden tulee valtakunnan kunniaksi sitä toteen näyttää ja tehdä ilmeiseksi. Sen ovatkin meidän muinaiset historioitsijamme tehneet niin hyvillä ja päteville syillä, joita ovat koti- ja ulkomaisista todisteista ottaneet, että itse ulkomaalaisetkin ovat sen johdosta olleet pakotetut myöntämään isänmaallemme edun olla yksi vanhimmista valtakunnista".[54] Toiselta puolen Dalinin teos ehkä enimmin vaikutti muutokseen, joka nyt lopullisesti tapahtui suuren yleisön käsityksessä historian tutkimuksesta ja sen tehtävästä.[55] Dalin on tehnyt saman työn Ruotsissa kuin valistuskirjailijat Ranskassa ja koko hänen olemuksensa historiantutkijana muistuttaakin heitä.

Vapautuminen entisestä katsantotavasta sai kuitenkin varman pohjan tarkistuneesta lähdekritiikistä. 17. vuosisadan lopulta asti koetettiin tunkeutua alkulähteihin ja johdetut lähteet menettivät yhä enemmän arvonsa. Kehitys tapahtui kuitenkin vaan vähitellen. Messenius oli vielä verrannut eri aikain lähteitä samanarvoisina keskenään, ja jos antoi toiselle etusijan vanhemmuuden vuoksi, oli se vain näennäistä. Varsinaisena syynä tähän ei ollut ilmoituksen ikä, vaan soveltuminen tahi soveltumattomuus hänen ajatuskantaansa. Ja näin menettelivät tutkijat vielä kauvan jäljestäkinpäin.

Ensimmäinen, joka tutkimuksensa koetti perustaa ensi sijassa alkulähteihin oli Benzelius. Tutkijauransa lopulla sanoo hän myöhemmästä tutkijasta: "Minä en usko häntä enää ennenkuin hän tahi se, joka sokeasti seuraa häntä, näyttää, että joku toinen on sanonut myöskin niin ja silloin saamme puhua tämän kanssa ja kysyä mitä syytä hänellä oli".[56] Hän koetti myöskin määrätä käytettävänä olevain lähteitten iän voidaksensa päättää niissä olevain ilmoitusten vanhuutta, ja pääpiirteissä hän onkin sen tehnyt. Kuitenkin Benzeliuksen vakuuttaa, että myöhemmät lähteet ovat luotettavampia kuin vanhemmat, koska edelliset huolellisemmin ja tarkemmin ovat ottaneet huomionsa ilmoituksia ja erilaisia olosuhteita.[57]

Benzelius oli vilkkaassa yhteydessä ranskalaisten benediktiinein ja muitten sikäläisten lähteiden tutkijain kanssa. Hän piti luentoja ruotsalaisesta lähdekirjallisuudesta, eri lähteitten merkityksestä ja suhteesta toisiinsa. Hänen tärkein tutkimustyönsä oli niiden selitteleminen, tekstin paranteleminen ja tarkka julkaiseminen. Hänen kauttansa saivat ne oman itsenäisen arvonsa tutkimuksessa.

Samaan aikaan kuin Benzelius julkaisi lähdekokoelmansa, toimitettiin useita paljoa suurempia kokoelmia. Sellaisia olivat Messeniuksen ja Hadorphin kokoelmat, sellaisia olivat Örnhelmin bullaario ja kuuluisa Palmköldin kokoelma Upsalassa. Genealogisia kokoelmia ja sukujohtoja tehtiin tavattoman runsaasti. Mutta niistä puuttui kriittillisyyttä ja tarkkuutta. Tässäkin suhteessa kesti kauvan ennenkuin totuttiin tarkkuuteen ja huolellisuuteen pikkuseikoissa, v. Stiernman, joka julkaisi teoksensa 18. vuosisadan keskivaiheilla, näyttää olleen kokonaan tarkkuutta vailla. Hänen matrikkelistaan sanoo Tilas: "Olen ruvennut enemmän kuin ennen huomaamaan, miten hävittävästi v. Stiernman on hyökännyt eteenpäin historiallisessa matrikkelissaan. Minä vihoittelin kaksi päivää, vihdoin päätin perinpohjin uudestaan valmistaa uuden matrikkelin ja itse käydä pöytäkirjat läpitse vanhimmista ajoista. — — — Minä kauhistun nähdessäni, kuinka v. Stiernman on pillastunut ilman mitään syytä vastoin kaikkea totuutta ja luulen, että hän on uneksinut koko joukon".[58]

Tämä tapaus on kuvaava. Uuden tutkijapolven tehtäväksi tuli edeltäjain kokoamain suurten kokoelmain tarkasteleminen ja paranteleminen, yksityiskohtain asettaminen oikeaan paikkaansa ja

arvoonsa. Tätä he pitivät ensimmäisenä ja tärkeimpänä velvollisuutenaan, vasta toisessa sijassa tuli historiallisen esityksen kirjoittaminen tämän alemman kritiikin pohjalla. Vasta tällaisen lähdekritiikin avulla toivoivat he myöskin voivansa selvittää kysymyksen Ruotsin muinaisuudesta eikä asettamalla uusia muka luonnollisempia otaksimia vanhojen sijaan.

Oli luonnollista, että Wilden ja Dalinin kritiikki ei voinut tyydyttää näitä jyrkkään lähdekritiikkiin perustavia tutkijoita. Niinpä ilmestyikin kohta erityinen teos, joka arvosteli ja paransi Dalinin puuttuvasta lähdekritiikistä johtuneet virheet. Se oli af Botinin kirjoittama. Nimenomaan tämä erottaa vanhempien lähteitten tutkimukset ja suoranaiset ilmoitukset; jälkimäisten siteeraamista hän pitää turhana, elleivät ne ole alkuperäisiä, edellisiä pitäisi taas kyllä käyttää hyväkseen, mutta vain uudistetun tarkastelun jälkeen.[59]

Ei kuitenkaan silloinen aika ollut noille puuhille oikein edullinen. Yleisön huomio oli kiintynyt ennen kaikkea maan aineellisen tilan parantamiseen ja sanomalehdet olivat täynnä ehdotuksia ja riitakirjoituksia sen johdosta, Puoluekiihko vapaudenajan lopulla jännitti ja kiusasi mieliä. Vanha tutkija Warmholtz kirjoittaa vuonna 1768 huolestuneena kirjallisuuden tilasta: "Vähän löytää siinä omintakeista, josta voisi huomata nerokkuuden ja järjen edistystä meillä. Kuitenkin koko maailma tunkeutuu kirjoittamaan ja kirjavainomme käyvät yötä päivää päästääkseen maailmalle kurjuuksia, jotka kiihko ja puoluevimma ovat sepittäneet. Sillä me olemme vielä lapsuudessamme, jossa ei uneksitakaan muuta kuin intohimojensa tyydyttämistä: käytämme väärin vapauttamme, joka meille on annettu. Mutta aika tulee, jolloin maltillisempina ja viisaampina voimme enemmän hyödyttää".[60] Tutkimusta ehkäisi myöskin se järjestymätön tila, jossa kirjastot ja arkistot olivat ja josta tuonnempana tarkemmin puhun.

Vielä vaikeampi este tutkimuksen edistymiselle oli maan yleinen köyhyys, joka aina oli tuntunut kipeästi. Suurten kokoilijain teokset olivat jääneet vain tästä syystä painamatta usein ainaseksi. "Se on suurimpain syiden joukossa yksi", sanoo Benzelius, "minkätähden ne, jotka voivat valmistaa jotakin Ruotsissa, eivät sitä tee, että heidän teoksensa eivät kuitenkaan ilmesty".[61] Tutkijain täytyi sentähden turvautua vaikuttavissa asemissa oleviin virkamiehiin, jotka esiintyivät kirjallisuuden ja tutkimuksen mesenaatteina. Mutta kuta kauvemaksi tullaan Kustaa III:n ajalla, sitä katkerammiksi käyvät valitukset kirjain vähäisestä menekistä ja kaikenlaisen avun sekä kehotuksen puutteesta.

Tutkimuksen kannattajain luku pysyi vähäisenä ja suuri yleisö jäi sille vieraaksi. "Varmaankaan meidän aikamme ei ole historian aikakausi. Rakastetaan pieniä historiettejä, joille saa nauraa, mutta kirjallisuusakatemian seinäin ulkopuolella ei kukaan kysele tutkimuksiin perustuvia ja oikeaksi todistettuja historiallisia teoksia. Kehotuksesta ei saata olla puhuttakaan". Näin kirjoittaa Schönberg Tengströmille vuonna 1781.[62] Ja seuraavana vuonna hän lisää: "Minun täytyy käyttää sanatapaa 'huvittaakseni yleisöä' vastoin periaatettani, sillä historioitsijana toivoisin voivani ensin painattaa kaikki tuntemattomat asiat, jotka voivat valaista historiaa. Mutta valitettavasti täytyy meidän aikakaudellamme vanhoja asiakirjoja painettaissa ajatella miten se huvittaisi ja antaisi teokselle menekkiä".[63]

Teokset, joita suuri yleisö kaipasi, olivat valistuskirjailijain keveään, sukkelaan stiiliin kirjoitetut historialliset esitykset. Mutta Ruotsin oppineet vastustivat katkerasti tätä kirjallisuutta sen epätarkkuuden ja pintapuolisuuden tähden. "Saas nähdä, mitä l'histoiren, bel esprit tästä lähin tuottanee", sanoo Arckenholtz 1760 luvun alulla. "Sellaisissa aineissa tahdon mieluummin l'homme laborieux et de bon sens. Kuinka monella valheella ovatkaan les beaux esprits français kahdenkymmenen viime vuoden kuluessa tahranneet historiaa".[64] Vielä innokkaampi tämän suunnan vastustaja oli C. Gjörwell, joka monien aikakauskirjainsa toimittajana koetti levittää äärimmäisen tarkkuuden ja puolueettoman arvostelun vaatimuksia. Voltairen historianfilosofiasta hän kirjoittaa Lidénille: "Philosophie de l'histoire on kerrassaan herra de Voltairen uusin tuote. Hän tahtoo kaikin tavoin vähentää historiallista luotettavuutta ja heittää kritiikin arvon kumoon, sillä hän näkee kyllä miten paljon se auttaa totuuden pysyttämiseksi ja uskonnon suojelemiseksi".[65] Todella ranskalainen valistuskirjallisuus herätti vastenmielisyyttä Ruotsin oppineissa yhtä paljon eroavan maailmankatsantotapansa kautta kuin tieteellisen epätarkkuutensa tähden.

Jos tarkastamme pyrkimyksiä, joita ruotsalaisella tutkimuksella tähän aikaan oli, huomaamme piankin yhtäläisyyden tämän ja göttingeniläisen tutkimuksen välillä. Ja tämä johtui läheisestä yhdysvaikutuksesta, joka oli molempain maiden, Saksan ja Ruotsin tutkijain välillä. Saksan kirjallisuuden vaikutus oli aina ollut hyvin suuri ruotsalaiseen ja edempänä tulee tilaisuus puhua erittäin göttingeniläisten vaikutuksesta. Mutta myöskin päinvastaisesta vaikutuksesta on todisteita. Niinpä oli Schlözer alottanut historialliset opintonsa Upsalassa Ihren johdolla ja itse hän on huomauttanut tämän opetuksen tavatonta merkitystä.[66] Kuuluisa Thunmann oli alkujaan ruotsalainen ja harjoitti opintojaan hänkin saman miehen silmäin alla. Ja Greifswaldin yliopistossa joutuivat ruotsalaiset tutkijat läheisiin tekemisiin saksalaisten kanssa.

Tämä ruotsalainen vaikutus lienee hyvin suurelta osalta aiheuttanut tutkimukset Ruotsin ja muitten pohjoismaitten muinaisuudesta, jotka Saksassa nyt tulevat muotiin. Toiselta puolen oli niiden merkitys Ruotsin historiantutkimukselle hyvin suuri. Tuloksena harrastuksista, joista edellä olen puhunut, oli Lagerbringin Swea Rikes Historia. Sen ensi osa ilmestyi vuonna 1769. Tämä tutkija kyllä käytti tarkkaa lähdekritiikkiä ja koetti nojautua ainoastaan historialliseen totuuteen. Miten voimakas tämä harrastus oli, todistavat seuraavat sanat, jotka hän kirjoitti vähää ennen kuolemaansa: "Täytän 80 vuotta helmikuussa vuonna 1786. Ehdinkö niin kauvaksi en tiedä, vielä vähemmin, eläkö kauvemmin; sen minkä kirjoitan, pitää olla totta ja niin totta, että kaikki voidaan painattaa versaalikirjaimilla kuolemani jälkeen, jos niin halutaan".[67] Kuitenkaan ei hänkään voinut vapautua esittämästä aikaisinta epävarmaa traditioonista historiana.

Sentähden ilmoittaakin Gjörwell Lagerbringin teoksesta kaikessa hiljaisuudessa Lidénille: "Se on liiaksi resonneeraava, olisin toivonut vähemmän päähänpistoja ja enemmän tutkimusta, vähemmän satuja ja enemmän totuutta". Ja hän lopettaa huomauttamalla, että kun Schlözer saa nähdä teoksen, suuttuu hän kerrassaan.[68] Göttingeniläisen tutkijan ajatusta ei tarvinnutkaan kauvan arvailla, sillä jo 1772 ilmestyi hänen Nordische Geschichtensä, jossa hän julistaa kaikki lähteet jotka käsittelevät Ruotsin pakanahistoriaa pelkiksi saduiksi ja asettaa kristityn ajan alun sen historian alkukohtaksi. Islantilaisien lähteiden todistusarvon näihin aikaisempiin aikoihin nähden hän kieltää kokonaan. Vielä selvemmin ja jyrkemmin esittää hän kantansa teoksessa "Isländische Litteratur und Geschichte".[69] Mutta kuten arvata saattoi, asettuivat pohjoismaisista tutkijoista useimmat tätä negatiivista kritiikkiä vastaan ja riitaa kesti tämän johdosta läpi koko 18. vuosisadan.

Islantilaiset lähteet olivat näin joutuneet taistelun keskustaksi, jota käytiin Ruotsin pakana-ajan traditioonista ja samalla traditioonista yleensä. Ulkonaisten ja sisällisten tuntomerkkien nojalla oli Schlözer julistanut ne kristillisen ajan saduiksi, joilla ei ollut mitään historiallista todistusarvoa, vielä vähemmin pakana-aikaan nähden. Mutta samana vuonna kuin Nordische Geschichte ilmestyi Schlözerin vanhan opettajan Ihren kirjanen "Bref till Herr Cancellie-Rådet Sven Lagerbring, Rörande Then Isländska Edda".[70] Ihre käsittelee Eddaa kokonaisuutena, kansanhengen luomana, hän lähtee olosuhteista, joissa se on muodostunut, tutkii, missä tarkoituksessa se on kirjoitettu ja mikä merkitys sillä on ollut. Hän erottaa traditioonin sellaisena kuin se on kulkenut kansan huulilla siitä, joka sittemmin on muistiinpantu. Näin asetti hän positiivisen tutkimustavan entisen negatiivisen sijaan, joka, kuten ennen olemme Schlözerillä nähneet, julisti traditioonin perättömäksi, ellei sitä voinut seurata melkein tapausten aikoihin asti.

Huomio, että lähteet eivät ole arvosteltavat ainoastaan kukin sellaisenaan erinäisenä kokonaisuutena, vaan samalla myöskin osana sen ajan ajatustavasta ja ympäristön olosuhteista, alkoi yhä enemmän selvitä. Viittaaan vain siihen että Lowth Englannissa jo vuonna 1753 oli selittänyt raamattua erityisten olosuhteitten nojalla, jotka sen syntymämaassa vallitsivat. Tämän ajatustavan leviämiseen sekä Saksassa että Ruotsissa lienee nyt tuo Ihren kirjanen etupäässä vaikuttanut. Niinpä kirjoittaa Thunmann Hallesta entiseen kotimaahansa: "Traditioonin arvosta on paljon kirjoitettu ja väitely. Hyvin kaunista on se, mitä herra kanslianeuvos Ihre kirjoittaa tästä herra v. Lagerbringille. Minun mielestäni on aina otettava huomioon sen kansan luonne, tavat ja yhteiskuntamuoto, jonka keskuudessa nuo traditioonit ovat säilyneet. Mitä islantilainen, kalmukki, araabialainen tietää kertoa sukujohdostaan, on, ellei hän nouse liian korkealle, enimmäkseen totta: jos hän kertoo muita tapauksia sen ohessa, olen jo enemmän epäluuloinen: ne ovat olleet enemmän vaaranalaisina".[71] Ja J. Ph. Murray kirjoitti samana vuonna tutkimuksen Eddasta, jossa vertaili tätä teosta silloiseen Europan sivistystilaan, koettaen siten tulla ymmärtämään sen merkitystä. Etupäässä hän kuitenkin ajatteli esikuvia, joita sen kirjoittajalla oli ollut.[72] Toiselta puolen on kuitenkin huomattava, ettei tuo käsitystapa tutkimuksessa kuitenkaan saanut niin suurta merkitystä kuin olisi voinut odottaa. Kritiikki pysyi edelleenkin pääasiassa negatiivisena ja tärkeimpänä puolena pysyi erehdyksien poistaminen. Niinpä Gagnerus käyttää Ihren huomauttamaa menettelytapaa vain erehdyksiä selville saadakseen lausuessaan antiikin kirjoittajista: "Ajan pimeyden ja maailman silloisen maun eli ajatustavan ympäröiminä, samalla sankariajan paljon liioittelun ja satunnaisuuden harhaanviemänä, nuo muinaiset kirjoittajat kirjoittivat ajan luonteen mukaan ja usein ikäänkuin saattaakseen jälkimaailman hämmästyttämään ja ihmettelemään kaikkea kaunista ja ihmeellistä".[73]

Schlözerin esiintyminen Nordische Geschichtellään oli vain yksi kohta siinä vilkkaassa tutkimustyössä, jonka pohjoismaiden muinaisuus oli saanut osakseen. 1769, siis sinä vuonna kuin Lagerbringin teos ilmestyi, oli norjalainen Schöning julkaissut tutkimuksen norjalaisten ja muitten pohjoisten kansain alkuperästä. Vuotta ennen tuli painosta Fischerin "Sibirische Geschichte", 1772 ja 1774 ilmestyivät Thunmannin tutkimukset pohjoisten ja itäisten kansain historiasta. Mieli-piteet, joita eri tutkijat esiintoivat, olivat hyvinkin eroavat ja teoksissansa olivat he kiivaassa taistelussa keskenään. Ruotsissa herättivät riidat paljon huomiota, mutta itse tutkijat täällä eivät ottaneet niihin tehokkaasti osaa. Luullakseni Gjörwell edustaa jotenkin suurta osaa tutkijoista kun hän itsestään kirjoittaa Schlözerille: "Ansaitulla kunnialla ja kiitoksella olen (aikakauskirjassa) muistava Herrani persoonaa ja

kirjoituksia, joista saan paljon valoa uudempaan historiaan, mutta en uskalla syventyä Herrani kanssa antikviteetteihin, vielä vähemmin otan osaa Herrani julmiin sotaretkiin berliiniläisiä, hallelaisia j.n.e. vastaan.... Niillä on kaikilla ansioita ja voisivat sentähden olla vähemmin riitaisia. Kuitenkin voittaa historiatiede heidän taistelustaan ja kilvoituksestaan".[74]

Kuitenkin oli eräällä ruotsalaisella tiedemiehellä suuri merkitys niiden seikkain selvityksessä, joista nyt taisteltiin. Se oli Johan Ihre. Teoksillaan oli hän muun muassa määritellyt kielen käyttämistä historiallisena todistuksena ja osottanut esimerkillään, miten sääntöjä käytännössä oli noudatettava. Hänen Glossarium Sviogothicum'insa ilmestyi 1769 kauvan odotettuna ja otettiin ilolla vastaan.

Kielelliset vertailut ja sanaselitykset olivat hyvinkin usein antaneet aihetta vanhemman systematiseeraavan suunnan suurenmoisille arveluille ja aaterakenteille. Tätä selitystapaa olivat seuraavat tutkijat alkaneet rajoittaa monenmoisilla säännöillä ja varokeinoilla, samaan suuntaan kuin Leibniz Saksassa. Vasta Ihren teokset antoivat näille kokeille selvyyttä ja laajuutta ja hänen kielellisille kriteerioille perustuvat tutkimuksensa historian alalta ovat saaneet suuren merkityksen.

Glossaariossaan hän kehottaa tutkijaa seuraamaan kieltä sen vanhimpaan muotoon ja käyttämään vertauksia vain niihin kieliin, joista historia todistaa tämän saaneen alkunsa tahi joista selvään huomaa merkkejä yhteisestä alkuperästä. Näin menetellessään joutui hän etsimään kielilakeja, joiden mukaan muutokset tapahtuvat sanoja lainattaessa tahi eri murteitten muodostumisissa. "Edelleen, kun kielet muuttuvat vähitellen ja pienissä erin, pidin erityisenä huolenani tarkastaa, mitä muutoksen lakeja Ruotsin kielessä tavataan, se on, mitkä kirjaimet vaihtuvat keskenään joko meidän rajaimme sisällä tahi ulkoa otetuissa sanoissa. Ne, jotka tämän varokeinon laimiinlyövät, tekevät paremmin, jos pysyvät poissa etymologian alalta".[75] Tämän tutkijan tarkoituksena siis oli kielenlakien löytäminen oman kielen tahi myös sukukielten muodoissa niiden erikoisluonnetta silmälläpitäen, eikä tuollainen yleinen mahdollisuuden nojaava äänne muutosten selittäminen, joka Schlözerillä sittemmin tavataan.

Ihren ajatustapa on erittäin voimakkaasti vaikuttanut aikalaisiin ja lähinnä seuraavaan miespolveen. Se on sentähden suuresti muodostellut vaikutusta, joka göttingeniläisillä tutkimuksilla oli, jos kohta näillä tutkimustavassa oli paljon yhteistäkin. Kulkihan Ruotsissa ja Saksassa tutkimus rinnan, riippuvaisena kun vielä oli yhtäläisestä käsitystavastakin joka tuli näkyviin kaikilla historiantutkimuksen aloilla.

Pragmaatinen käsitystapa ja tutkimusmetodi painoivat leimansa yksin lähdejulkaisuihinkin. Ennen oli kirjoitettu suuria, täydellisiä teoksia, yksin lähdekokoelmatkin olivat sellaisia, mutta useat niistä jäivät sentähden juuri kesken ja toiset taas valmistuneina eivät saaneet kustantajaa. 18. vuosisadalla ruvettiin kumminkin yhä enemmän painattamaan lähteitä ilman mitään järjestystä tahi sisällistä yhteyttäkään. Ilmestyi joukottain asiakirjoja aikakauskirjain palstoilla tahi pieninä tilapääjulkaisuina ja etenkin Gjörwell oli väsymätön niiden toimittamisessa. Tuli vain pelastaa ja saattaa tunnetuiksi lähteitä, etteivät ne häviäisi, kuten usein ennen. "Sellaisen vaurion voi helposti estää, jos tahdotaan vähemmin välittää omasta luulotellusta kunniaista, kuin yleisestä hyödyistä ja antaa esille se, mitä omistaa, vaikkapa sitä oikeastaan ei voida pitää mestariteoksena eikä ihmeenä", lausuu Lagerbring vuonna 1749.[76]

Tämäntapaiset julkaisut vaihtelivat tutkimusten kanssa, joita tehtiin kaikilla historian aloilla. Erittäinkin olivat maan taloudellinen ja oppihistoria tällä aikakaudella tulleet suosituiksi. Jälkimäinen oli luonnollisena seurauksena kokoilemisinnosta, joka nyt vallitsi, käsitti etupäässä oppineitten elämäkertoja, mutta myöskin sivistyslaitosten, kuten akatemiain, koulujen, kirjastojen ja kirjapainon historiaa. Lyhyen ajan kuluessa ilmestyi lukuisia yksityistutkimuksia eri aikakausien tieteellisestä tilasta v. Stiermanilta, Lagerbringilta y.m. Tutkimuksissa osotettiin mitä suurinta huolellisuutta ja tarkkuutta ja käsitys niihin tarvittavista töistä oli hyvin suuri. "Kuinka laaja ala tämä on", huudahtaa O.A. Knös, "jossa sen sijaan, että voisi valittaa memoarien puutetta, syyllä saattaa sanoa: paljous tekee minut köyhäksi. Kuinka paljon aikaa vaaditaankaan, jos tahtoo tarjota jotakin, joka on parempi kuin vaikeneminen, kun niin paljon on painettu ja tunnettu, kaikkein painettujen memoarien, painettujen oppia koskevien kirjasten kriittisellä tarkkuudella läpilukemiseksi, kaikkein töitten ja editioonien tutkimiseksi".[77]

Mutta pääpaino tuli kuitenkin yhä edelleenkin vanhoille historian viljelysaluille, joita oli vuosisatoja vaalittu, valtion ja kirkon historialle sekä n.s. antikviteeteille. Jälkimäisen aineen harrastus tosin ei saanut aivan suurta vauhtia, sillä valistusaika ei saattanut oikein käsittää sen hyötyä. "Minä olen usein laimiinlyönyt hyödyttömät antikviteetit ja tutkimukset, jotka keksivät ylenmäärin pienen totuuden ja muuhun kelpaamattoman, kuin osottamaan lukeneen miehen tietoja oppineen maailman sopessa, josta kuitenkin ei koskaan voi levitä valoa hyödyllisiin tieteesiin",[78] kirjoittaa Gjörwell. Löydettiin kyllä muinais löytöjä, mutta tuskin ollenkaan niitä käytettiin tutkimuksen hyväksi, rahoja lukuunottamatta, joita innokkaammin tutkittiin.

Kirkkohistoria sitävastoin sai luonnollisista syistä enemmän kannatusta. Pappissääty oli näet tällä

ajalla vielä tieteellisen harrastuksen päätuki ja sen toimintapiiriä tämänlainen historia juuri koski. Niinpä saattoi piispa Rhyzelius omistaessaan piispainkronikkansa maansa papistolle huomauttaa, että teos sille kuului ja että muut säädyt sitä tuskin viitsivät lukea.[79] Kuitenkin pidettiin kirkkohistoriaa hyödyllisenä kaikille kristityille, se kun osottaa, miten Jumala suojelee seurakuntaansa, koettelee, vaivaa ja säilyttää sitä ja opettaa erottamaan oikean uskon väärästä. Yleensä siis kirkkohistorian luku oli hyvänä neuvona uskonnon ja moraalien asioissa. Paitsi muutamia yleisteoksia kirjoitettiin tältä alalta enimmäkseen piispainkronikoita, tutkimuksia yksityisten kirkonmiesten ja pyhimysten elämästä, myöskin kirkoista ja luostareista. Sitävastoin ei ollut mitään hiippakuntain historioita. Päälähteet niihin ainakin katooliselta ajalta, tuomiokirkkojen oikeuskirjat — n.s. libri privilegiorum — olivat ainoastaan osaksi käytettyjä yleisissä kirkkohistorioissa.

Valtiollisella historialla oli kyllä silläkin edellytyksiä tulla tutkituksi. Innokas valtiollinen elämä vapauden aikana ei voinut olla siihen suuntaan vaikuttamatta, vaikka se synnyttikin erimielisyyksiä arvosta, joka eri säätyjen historialliselle toiminnalle oli annettava. Erittäin koski tämä aatelista, jonka menettelyä toiset suuresti ylistivät, toiset moittivat vielä Kustaa III:n ajanakin. Hallenbergin yksipuolinen kovuus aatelista kohtaan saattoi hänet sanasotaan aikalaistensa kanssa, jotka eivät sitä saattaneet hyväksyä.[80] Kuitenkin osattiin katsella asiaa tasapuoliseltakin kannalta. "Kokonaisen säädyn moraalilla historialla ja päälliseksi koko vuosisadan kuluessa täytyy olla kaksi puolta. Dalin kirjoitti rohkeasti omistuksen aatelille sen ruotsalaisesta vapaudesta: olet sen kunnian voittanut, että se luonasi on löytänyt voimansa ja tukensa. Suuri osa keskiajasta, Folkungein kohtalot, Kalmarin unionin ajat y.m. eivät voi sopia sen ylistykseksi", kirjoittaa Schönberg.[81]

Tämä valtiollinen historia oli ajan pragmaattisen käsityksen mukaan etupäässä esimerkkivarastona lukijoille. Sen hyötyä käsitettiin tässä suhteessa monella tavalla, myöskin opettivat "valtionmuutokset" tuntemaan oman ajan valtionmuotoa. Ja mitä erityisesti valtiomuotoon tulee, käsitettiin, että se oli vähittäisen kehityksen tulos, että tämä sen kehitys, oli tunnettava, jos mieli sitä ymmärtää. "Mutta koska valtioiden muutokset eivät tapahdu sattumalta, vaan johtuvat lähinnä Jumalan kaitselmusta visseistä syistä ja olosuhteista", sanoo Wilde, "ja koska niillä on sekä järjellinen että luonnollinen yhteys, ei niitä voida kutakin erikseen oikein ja perinpohjin käsittää ja täytyy aina syy myöhempään etsiä vanhemmista".[82]

Kaikki nämät eri alat yhdistettiin suurissa Ruotsin historioissa, jotka tällä ajalla ilmestyivät. Dalin oli niin menetellyt seuraten tässä ranskalaisten esikuvainsa, esim. Rollinin esimerkkiä; kuitenkin huomautti hänen arvostelijansa af Botin, että tutkijalta puuttui tietoja valtakunnan laissa, hallitusmuodossa, taloudellisen elämän alalla.[83] Lagerbringin teos esittää sitävastoin perinpohjaisempia tutkimuksia kaikilla eri aloilla. Mutta hänenkin teoksessaan ovat ne rinnatusten ilman keskinäistä yhteyttä. Hän puolustaa tätä ryhmitystä pragmaattisen hyödyn kannalta, lukija kun helposti näin löytää sen, mikä häntä erittäin hyödyttää ja huvittaa. Useat valistuneet miehet olivat muka hyväksyneet tämän menettelytavan.[84]

Että asianlaita oli tällainen, johtui osaksi siitä, että hyvin vähän harjoitettiin todellista historiankirjoitusta, jotavastoin ainesten kokoaminen ja tutkiminen oli vallalla. Vuosisadan lopulla saattoi Gjørwell valittaa: "Historialliset nerot ovat niin harvinaisia kuin muutkin. Dalin, Lagerbring, Ol. Celsius nuorempi ja Botin ovat jo joukostamme hävinneet. Sinulle, uskotuin ystävä, tahdon avata sieluni ja tunnustaa, että meillä ei nyt ole kuin yksi historiallinen nero ja se on herra Hallenberg. Suuri ja todellinen historiankirjoittaja on se, joka osaa asettaa, yhdistää, elostuttaa ja sovittaa tapaukset ja jolla sen ohessa on historiallisen stiilin arvokkuus".[85] Tällaisen kuvan antoi Gjørwell, Ruotsin historiankirjoituksen parhaimpia tuntijoita, siitä 18. vuosisadan lopulla.

II.

Porthanin historialliset opinnot ja tutkimukset ennen hänen matkaansa Saksaan v. 1779.

I.

9. päivänä marraskuuta vuonna 1739 syntyi Viitasaaren pappilassa Henrik Gabriel Porthan.[86] Isä oli pitäjän kirkkoherra Sigfrid Porthan ja hän polveutui vanhasta alkujaan itäsuomalaisesta pappissuvusta. Äiti oli Kristiina Juslenius, professori Gabriel Jusleniuksen tytär. Hänen sukuperänsä tuli pojan vastaiselle kehitykselle erittäin suuriarvoiseksi ja määräsi sen ensimmäiset tärkeät edellytykset.

Tästä suvusta oli koitunut kaksi Turun yliopiston opettajaa ja toinen näistä oli suomen kielen ja suomalaisuuden harras edistäjä Daniel Juslenius. Vuonna 1745 hänen suomalainen sanakirjansa ilmaantui painosta. Näin veti sukuperä Porthanin kansallisten harrastusten piiriin, samalla kuin se viittasi akateemiseen toimintaan, jota läheiset sukulaiset olivat harjoittaneet. Sitäpaitsi oli Jusleniuksen suku heimolaisuuden siteillä yhtynyt useaan suomalaiseen pappissukuun ja nämät sukulaisuussuhteet hankkivat Porthanille joukon ystäviä ja auttajia, jotka lähemmin muodostelivat hänen elintehtävänsä.

Nämät edellytykset tulivat sitä tärkeämmiksi, kun Porthanin isän valtasi mielenhäiriö vuonna 1744, joka lakkaamatta kesti hänen kuolemaansa asti vuonna 1793. Samalla kuin tämä tapaus teki mahdottomaksi isän vaikutuksen poikaan, aiheutti se pojan lähettämisen enonsa Kustaa Jusleniuksen luo kasvatettavaksi. Kustaa Juslenius oli Kruunupyyn kirkkoherrana Pohjanmaalla. Hän ohjasi Porthania tämän ensimmäisissä alkuopinnoissa ja sai hänet innostumaan niihin. "Ensimmäisen halun kirjallisuuteen sinä minuun loit" — sanoo Porthan itse[87] — "ja itse siihen ohjasit ja vaivaloisen virkasi estämänä sitten annoit minut muiden kasvatettavaksi". Lukuja jatkoikin Porthan sitten useampien kotiopettajain johdolla. Ensimmäinen näistä oli Henrik Hyllén, turkulaisen porvarin poika. Hän oli oppinut, mutta epäkäytännöllinen mies, joka ei osannut asettua oppilaansa kannalle. Ruotsalainen historiantutkija ja aikakauskirjain julkaisija Grjörwell, joka myöskin oli Hyllénin oppilaita, kertoo hänestä: "Hän ohjasi minua yhdeksän vuoden ajan eli oikeammin antoi minun enimmästä päästä itse ohjata itseäni, paitsi että hän osaksi syvennytti minut metafysiikan pimentoihin, osaksi nosti minut matematiikan kirkkaihin korkeuksiin, joita seutuja varten en suinkaan ollut luotu, sen sijaan että hänen olisi pitänyt ottaa selville se aines, mikä minussa oli, seurata ja jalostaa sitä. Sen vähän minkä osaan, opin itse".[88] Muuten oli Hyllén luonteeltaan erinomaisen luotettava ja kunnioitettava, elintavoissaan vaatimaton ja yksinkertainen mies, vaikka etenkin nuorempana hyvin kiivas.[89] Myöhempiä kotiopettajia oli Yrjö Mathesius, Porthanin sukulainen, iloinen ja huoleton ylioppilas.[90]

Jo tähän aikaan osotti Porthan tavatonta opinhalua ja erittäinkin historiallista kirjallisuutta kerrotaan hänen lukeneen. Erityisesti on mainittu Sleidanin "tunnettu teos", jolla lienee tarkoitettu hänen selvää ja asiallista esitystensä "De quatuor summis imperiis". Franzén arvelee, että tämänlainen lukeminen opetti Porthanin panemaan arvoa asialliseen tietoon enemmän kuin puhtaaseen mietiskelyyn. Kuitenkin ajan kotiopetus yleensä koetti antaa opetettaville niin paljon asiallisia tietoja kuin suinkin ja kaikenlaisilta eri aloilta. Suomessakin aljettiin jo vaatia kasvatuksessa valistusajan aatteitten toteuttamista. — Poikain piti saada vapaasti ajatella asioista ja esittää niitä, opettajan tuli ainoastaan totuuden sisäisellä voimalla oikaista heidän mielipiteitään. Ennen kaikkea oli huolehdittava, etteivät lapset saaneet epätosia käsitteitä asioista, joita he huomasivat ympäristössään, koska he muuten voivat saada ennakkoluuloja koko iäkseen.[91]

Tultuaan viidentoista vanhana ylioppilaaksi joutui Porthan toisen enonsa Piikkiön tuomiokunnan tuomarin Petter Juslénin hoidon ja huolenpidon alaiseksi. Hän asui nyt jonkun ajan magister docensin Kristian Cavanderin luona saaden tältä yksityisopetusta. Nyt joutui hän myöskin yhteyteen professori Kaarle Fredrik Mennanderin kanssa, joka oli Turun silloisen tieteellisen elämän innokkaimpia kannattajia ja monien henkisten harrastusten keskus. Mainittakoon, että Porthan tähän aikaan myöskin tutustui sittemmin tunnettuun oppihistorian harrastajaan J.H. Lidéniin, joka silloin opiskeli Turussa.[92] Tärkeimmäksi tuli kuitenkin varmaan opetus, jota hän nautti yliopistossa.

Jos pidämme silmällä luentoja, joita 1750 luvun loppupuolella pidettiin Turun yliopistossa, huomaamme heti varsinaisen historian esityksen niistä puuttuvan. Vanha historian professori Algoth Scarin oli valinnut luentojensa aiheeksi etupäässä yhteiskuntaoppia ja moraalifilosofiaa koskevia kysymyksiä. Hän selitteli ihmisen ja kansalaisen velvollisuuksia erilaisissa valtioissa, hän käsitteli luontaista oikeutta vastaan tehtyjä rikoksia sota-aikana ja sotatiedettä. Myöskin seurasi hän oman aikansa valtiollisia ja yhteiskunnallisia liikkeitä. Mutta varsinaisesta historiasta ei hän ollenkaan luennoinut. Sen sijaan ylimääräinen professori J.J. Haartman aloitti vuonna 1757 useampia vuosia kestäneen luentojakson kirjallisuushistoriasta Heumannin oppikirjan johdolla tehden siinä selkoa tieteiden ja taiteiden kehityksestä eri maissa.[93]

Siltä ei kuitenkaan laimiinlyöty historiallisia opintoja yliopistollisissa luvuissa, päinvastoin oli niillä, kuten senaikuisista muistiinpanoista näkyy, jotenkin tärkeä sija. Paitsi roomalaisia kirjoittajia, etenkin Corneliuksen ja Plutarkhoksen elämäkertoja, harrastettiin useampia uusimman ajan historioitsijoita.

Etenkin olivat Dalinin Ruotsin historia ja Holbergin Tanskan historia paljon käytettyjä sekä näiden rinnalla Rollinin selvästi ja miellyttävästi kirjoitettu *Histoire ancienne*. [94]

Mutta kaikkikin luetellut teokset olivat esitystavaltaan selviä ja helposti tajuttavia, samalla kuin niissä ilmeni johonkin määrin kriittinen käsitystapa. Dalinin teoksesta sanoo Gjørwell sattuvasti, että "historiamme haltijahenki oli luonut sen lohduttamaan ja sovittamaan meidät kaikkien himmeiden ja vaikeatajuisten teosten kanssa, jotka painoivat meidän käsitteitämme ja muistiamme Vereliuksesta Wildeen asti, kuin suuret myllynkivet". [95] Ja Dalin niinkuin tanskalainen Holbergkin asettuu vastustamaan liiallisuuksiin menevää ja epäkriittistä Ruotsin muinaisuuden ylistelemistä, joka siihen asti oli ollut vallalla.

Kolmas näistä mainituista muodissa olleista teoksista, Rollinin *Histoire ancienne*, edustaa Bossuetin esittämää filosoofista historian käsitystä. Esipuheessa heti lausutaan, kuten jo on huomautettu, että hedelmättömien faktojen ja vuosilukujen tunteminen ei hyödytä lukijoita. Mutta sen sijaan tulee tietää miten valtiot ovat syntyneet, kohonneet suuruutensa ja onnensa huipuille ja miksi sitten ovat joutuneet häviöön. Yhtä tärkeitä ja tiedon arvoisia ovat kansain tavat, muoti, lait ja luonne. Eikä suinkaan ole poisjätettävä tieteiden ja taiteiden alkuperää ja kehitystä. [96]

Toisen osan kirjallisuudesta, jota historiallisissa luvuissa käytettiin, muodostivat historialliset väitöskirjat, joita varsinkin Scarin usean vuosikymmenen kuluessa ahkerasti oli julkaissut. Kirjoitustapa näissä taas oli yleensä raskasta ja vaikeatajuista, ajatus usein epämääräinen ja kaksinainen. Käsitys ei suinkaan ollut aivan epäkriittistä eikä pintapuolista. Historiallisesta traditiosta oli Scarinilla oma vakaumuksensa, vaikka se läheisesti liittyi hänen suuren opettajansa Eerik Benzeliuksen mielipiteisiin. Ruotsin vanhemman historian käsittelyssä oli hänen mielestään ollut paljon epäkohtia ja erehdyksiä. Ne johtuivat siitä, että ei tarpeeksi erotettu toisistaan aivan himmeätä aikaa, vanhaa skyytalaista ja vanhaa ruotsalaista satuaikaa sekä vihdoin historiallista aikaa. Väärin oli pitää satuaajan kertomuksia selvänä historiana, väärin oli myöskin hyljätä ne kokonaan. Historiaa niissä kyllä on, mutta se on sekaantuneena sen ajan valtio-, siveys- ja luonnonoppiin ja sentähden varovasti siitä erotettava. Myöhemmät runoilijat ovat sovittaneet nämät vanhat sadut oman aikansa tapauksiin, antaaksensa valtakuntainsa laitoksille enemmän arvoa. Vasta kristinuskon maahan tullessa alkoi varsinainen historiallinen aika, vaikka hengelliset kirjoittajat vielä kertovat yhtä uskomattomia asioita kuin pakanat ennen. [97]

Mutta miten oli Scarinin mukaan historiallinen totuus erotettava erehdyttävästä traditiosta? Hän käsittelee kysymystä lyhyesti väitöskirjassaan "*De fide historica*" vuonna 1748, samana vuonna kuin Mennanderin johdolla ilmaantuivat "*Theses de studio historico*".

Kummassakin kirjoituksessa pannaan pääpaino historiallisen uskottavuuden määrittämisessä sille, että ilmoittaja oli luotettava. Jos hän sen lisäksi sattui elämäänsä tapauksen aikana, kasvoi hänen kertomuksensa uskottavuus, etenkin sitten, jos useimmat ilmoittajat olivat samaa mieltä. Ilmoittajan tahi kirjoittajan arvo, etenkin hänen luonteenomaisuutensa, hänen rehellisyytensä, puolueettomuutensa siis määräsi ilmoituksen arvon. Paljon merkitsi sekin, että kirjoittaja oli laajalti oppinut historian tuntija ja suuri kokoilija. Nämät hyvät ominaisuudet antoivat ilmoittajalle auktoriteetin, johon tutkija oli jonkinlaisessa persoonallisessa luottamussuhteessa. Sitä huomattavampaa onkin sentähden, että Scarin lisää vaatimukseensa kirjoittajan ominaisuuksista: "Varmaan tulee ajatella henkilön luotettavuudesta ja vakaumuksesta hyvää, kunnes vastakohta on näytetty otaksuttavaksi". [98]

Tällainen ilmoitusten arvostelu, joka oli vuosisadan alulla jotenkin yleinen, lienee asetettava yhteyteen Ciceron mielipiteitten kanssa. Näitä siteerataan usein ja luonteeltaan ovat ne samanlaisia. Eräs väitöskirja, joka tällä aikakaudella ilmestyi Ruotsissa, tekee näistä selkoa ja huomauttaa samalla, että Cicero panee liian vähän painoa ilmoittajan älyyn, mutta kaiken arvon hänen tahdolleen. [99] — Tämän Scarinin käsityksen mukaista oli myöskin, että hän piti ilmoittajain virheitä johtuneina pääasiallisesti pahansuopuudesta, mutta myöskin rehellisyyden puutteesta ja ilmoittajan kehittymättömyydestä. Ja kun hän luettelee isänmaansa historian puutteita, mainitsee hän melkein yksinomaan lähteitten puutteen. Tulemme näkemään, että vasta myöhempi aika asetti sen rinnalle edellisten kirjoittajain epätarkkuuden ja hutiloimisen ja piti näitä vikoja yhtä pahoina kuin yllä lueteltujakin.

Näin Scarin käsitti kritiikin teoriassa. Ja käytännössä menetteli hän useassa suhteessa mielipiteittensä mukaisesti, vaikka on huomattava, että käytännöllinen toteuttaminen hänellä niinkuin muillakin aikalaisilla tapahtui vain osittain ja vaillinaisesti.

Useain kirjoitustensa aiheeksi Scarin oli valinnut kohtia Suomen historiasta ja syystä kyllä on huomautettu, että ne osaltaan ovat olleet edellytyksinä myöhemmän ajan teoksille samalta alalta. [100] Mutta suomalainen varhaisempi muinaisuus oli hänestä vaan osa ruotsalaisesta, niin sanottu skyytalainen satuaika ja siksi hän käytti vain skandinaavilaisia lähteitä apunaan. Ja missä nämät loppuivat, siinä hän turvautui kielellisiin apukeinoihin, mutta ainoastaan äänteen yhtäläisyyksien

mukaan yhdistämällä eri sanoja. Ei voi huomata minkäänlaisia jälkiä säännöistä, joita hän olisi tässä käyttänyt rajoittamaan vertailuja, vain vaistiinsa hän luotti. Kun Scarin oli kansallisuudeltaan ruotsalainen, eikä osannut suomea, puuttui häneltä sitäpaitsi tärkeä edellytys suomalaisten sanain vertailuissa.

Samoin kuin varhaisempi suomalainen muinaisuus oli maamme myöhempikin historia vain ruotsalaista paikallishistoriaa tämän tutkijan käsityksen mukaan. Ja hänen menettelynsä oli siinäkin sama. Hän liikkui mahdollisuuksien varassa, joita käytti makunsa mukaan esityksessään. Hänellä ei ole, kuten seuraavan ajan tutkijoilla, tarvetta tutkia kunkin lähdekohdan käsittelyä niin sanoakseni historiallisesti ja siten päästä selville sen arvosta sellaisenaan. Vaan hän arvostelee ilmoitusta oman persoonallisen vakaumuksensa kannalta, kritiseeraa sitä mielipiteitten mukaan, joita hänellä on. Tällaisen historiallisen kysymysten käsittelyn puute on yksi tärkeimpiä eroavaisuuksia Scarinin ja seuraavan ajan kritiikin välillä.

Mutta historialliset luvut eivät olleet Porthanin tärkeimpiä opintoja, hän oli kääntänyt huomionsa etupäässä klassillisiin kieliin ja antiikin kirjallisuuteen. Hassel oli näiden aineiden opettajana yliopistossa. Hän luennoitsi yksinomaan Ciceron teoksista ja ohjasi sitäpaitsi oppilaitaan kirjoittamaan kaunista ruotsin- ja latinankielistä stiiliä. Vanhan ajan kirjailijat ja etenkin Cicero ovatkin muodostaneet lähtökohdan ja pohjan Porthanin myöhemmälle katsantotavalle. Niitä hän ihaili ja ylisteli, niitä hän yhtämittää siteerasi ja niihin vetosi. Muutamin piirtein on sentähden tehtävä selkoa maailmankatsannosta, joka näissä ilmenee.

Ciceron vaikutus valistusajan kirjoittajiin on ollut tuntuva sentähden, että he hänen teoksistaan löysivät monta yhtymäkohtaa omien aatteittensa kanssa. Yksi niistä oli oikeus vapaasti valita mielipiteensä. Cicero on heille tässä suhteessa erinomaisena esimerkkinä. Hän ei seurannut mitään oppijärjestelmää, vaan tutki kaikkea ja omaksui sen, joka oli hänen oman terveen ihmisjärkensä mukaista. Niin ei hän hyväksynyt sellaisenaan mitään mielipidettä, vaan pysyen itsenäisenä otti jotakin jokaiselta. On ilmeistä, että hänen esimerkinsä oli mainio kriittisyyden esikuva, sellaisena kuin 18. vuosisata sen käsitti.[101]

Toiselta puolen tämä ajatuskanta määräsi kritiikin laadun. Kun silmällä pidettiin vain sitä, mikä oli asiallista eri mielipiteissä, jäi huomioon ottamatta erilainen pohja, jolla eri mielipiteet olivat ja joka ne juuri oli aiheuttanut. Vaara oli silloin tarjolla, että arvostelija omisti eri suunnilta aineksia, joita vain näennäisesti saattoi keskenään yhdistää, mutta jotka eivät sopineetkaan enää yhteen, kun seurattiin niitä niiden alkuperäisiin, määrääviin periaatteihin.

Epäilemättä vaikutti suuresti 18. vuosisadan ihmisiin myöskin antiikin selvä ja yksinkertainen tapa esittää käsitteensä. "Minkä me mutkistellen sanomme ja hämäästi ajattelemme, sen he toivat puhtaasti ja selvästi ilmi; pieni lause, yksinkertaisesti esitetty mielipide sisältää heillä enemmän kuin meidän sekavimmat deduktioonimme", sanoi Herder.[102] Sentähden pidettiin oikeata antiikin hengen tuntemista tehokkaimpana keinona entisen muodottoman ja pedantisen opin vastustamiseksi.

Mutta Ciceron mielipiteitten sisältökin vastasi täydelleen valistusajan kirjoittajain mielipiteitä, etenkin moraalin alalla. Periaate, joka on määräävänä Ciceron moraalifilosofisissa teoksissa ja etenkin hänen kirjassaan "De officiis", on se, että ihmiset ovat syntyneet toinen toistansa varten, että heidän tulee auttaa ja palvella toinen toistansa sekä edistää kaikkea, joka on omiansa vahvistamaan ihmisten luonnollisen yhteyden ja yhteiskunnan siteitä. Siihen käskee jumaluuden kaikkivoipa tahto, luonnollinen laki, joka on ainoa oikea ja josta eri lait eri maissa johtuvat. Tämä laki on sama kuin järki ja totuus. Inhimillisyyden aate ja velvollisuuden tunne yhteiskuntaa kohtaan ovat pääajatukset tässä opissa.[103] Nämät olivat ne pääaatteet, joista Porthankin johtaa kaiken oikean inhimillisen toiminnan. Ja niillä hän perustelee omankin vaikutuksensa valistajana ja tutkijana. Myöskin muissa vanhan ajan kirjailijoissa ihailtiin heidän esittämänsä inhimillisyyden aatetta. Herder huomauttaa, että missä hienompaa sivistystä on tavattavissa, siinä se tavallisesti johtuu klassillisista opinnoista.[104]

Hassel on opetuksessaan viitannut myöskin historian tärkeään merkitykseen elämäkokemuksen antajana ja neuvojana.[105] Oli luonnollista, että Hassel piti tälläkin alalla esikuvinaan vanhan ajan kirjoittajia ja niitä etupäässä neuvoi käyttämään.[106] Nämät kirjoittajat koettivat esittää aineittansa todenmukaisella tavalla ja arvokkaasti ja samalla he pitivät silmällä sitä, että esityksestä olisi sekä valtiollisessa että moraaliosassa suhteessa hyötyä. Muoto oli oleva taiteellinen ja sisältö hyödyllinen. Mutta tapausten syvempiä syitä eivät he koettaneet selvittää, eivätkä paljoakaan kysyneet, mistä toimivien persoonalliset vaikuttimet lähtivät, eivätkä mitä yhteiskuntalaitokset vaikuttivat historiallisiin tapahtumiin. Kehitystä ei antiikki käsittänyt, mutta muutamia hajanaisia aatteita tästä oli jo silloin vallalla. Erittäinkin vertasivat kirjoittajat valtioita ja kansoja ihmisiin, ne kun syntyvät, kasvavat ja kuolevat niinkuin nämäkin.

Hassel ei milloinkaan ottanut opetettavakseen tekstikritiikkiä tahi lähteiden tarkastusta. Sen sijaan esiintyy tämä aine yhtämittää muiden kielitieteen opettajain luennoissa ja etenkin teologien

opetuksessa. Mennander oli vuonna 1754 käsitellyt pyhien lähteiden hermeneutiikkaa, valaisten interpretatioonin lakeja esimerkeillä, jotka hän otti vanhasta testamentista. Samasta aineesta puhui Clewberg useampina vuosina perättäin, samoin Ross ja Tillander.[107]

Porthanin ylioppilasaika kesti vuoteen 1760. Vuonna 1758 oli Porthan julkaissut harjoituskirjoituksen "Revelationi quid debeat philosophia nostra" filosofian professorin J.J. Haartmannin johdolla. Toisen osan tästä julkaisi Porthan omalla presidiollaan vuonna 1762. Näissä kirjoituksissa esiintyvät mielipiteet tavataan jotensakin usein sen ajan kirjoituksissa ja kuvastavat varmaankin silloista yleistä ajatustapaa Turun yliopistossa. Lähimpänä esikuvana ja aiheena on sillä luultavasti ollut Mennanderin presidiolla vuonna 1753 ilmestynyt "De necessitate revelationis". Todistelutapa ja käsitys on aivan samanlainen Porthanilla ja osaksi esitetään siinä aivan samoja asioitakin. Ajatus on suunnilleen samanlaisena vielä Porthanin myöhemmissä esityksissä, luennoissa ja väitöskirjoissa. Kirja oli raamatun ilmoitetun opin puolustukseksi kirjoitettu yhä levenevää deismiä vastaan. Noin vuotta jälkeen sen ensimmäisen osan ilmestymisen väitteli Porthan pro gradu professori Jaakko Gadolinin ollessa preeseksenä. Hän puolusti tässä tilaisuudessa muutamia oppilausemia filosofian alalta "Aphorismi Philosophici". Vuonna 1760 elokuun 25. päivänä seppelöitiin Porthan maisteriksi ja kahta vuotta myöhemmin hänet nimitettiin kaunopuheliaisuuden dosentiksi. Silloin alkoi Porthanin akateeminen opetustoimi.

II.

Porthanin ylioppilasaikana käsittivät ylioppilaan luvut useita hyvin erilaisia tieteitä yht'aikaa ja hän suoritti niissä jokaisessa tutkinnonkin. Samoin käsittelivät useat yliopiston opettajatkin luennoillaan eri tieteitä, seurasivat näissä kaikissa ilmestyvää kirjallisuutta ja vaihtoivat usein opettajapaikkansa toiseen jonkin toisen tieteen alalta, Tällainen monipuolinen oppi kuului ajan vaatimuksiin. Eräässä väitöskirjassa 1760 luvun lopulta huomautetaan, että kuta laajemmalla tuntee tieteitä, sitä paremmin ja terävämmin voi arvostella kussakin erikoistieteessä. Jotka työskentelevät vain jollakin erityisellä alalla esim. vain kielissä, eivät tosin siltä ole muita huonompia, mutta heidän työnsä on alemmaa, valmistavaa laatua. Muuthan voivat kuitenkin käyttää hyväkseen heidän töitään.[108]

Se oppi, jota tähän aikaan Suomessakin vaadittiin, oli kyllä tavallaan vielä polyhistoriallista monioppisuutta. Mutta toiselta puolen vaadittiin opin sovittamista käytäntöön ja jokapäiväiseen elämään. "Riipuinme tuskallisesti kiinni vain pinnassa, sananparsissa, metoodin ja sääntöjen määräämisessä ja muissa sellaisissa korkeaoppisissa asioissa, joissa kyllä on paljon terävyyttä, mutta ei hyötyä. Lukeissamme harrastamme myöskin enemmän merkillistä kuin hyödyn saamista". Näin valittavat yllämainitun väitöskirjan tekijät 1760 luvulla.[109] Pedantismien vastustus oli piirre, joka tavataan ihan yleisenä kautta koko 18. vuosisadan, vaikka se tämän lopulla yhä vahvistui. Oppineiden ei pitänyt oppia vain kirjoista, vaan myöskin hienoista keskusteluista seurapiireissä ja matkoilla. Saksalainen Schlözer pitää oppinutta, joka ei ollut matkustanut, ihan surkuteltavana olentona. Useimmat oppineet matkustelivatkin paljon ja matkoillaan he tekivät huomioita, tiedustelivat ja panivat muistiinsa kaikki, joka heistä tuntui huvittavalta ja tietämisen arvoiselta. Näin muodostuivat useinkin heidän kokoelmansa kaikenlaisilta eri tietäloilta, mutta etenkin olivat ne maantieteellisiä tahi tilastotieteellisiä, erilaisia kaskuja j.n.e. Näin saatu oppi, joka perustui osaksi monipuolisiin lukuihin, joiden pohjana oli klassillinen sivistys, osaksi taas käytännölliseen havaintoon, oli tavallaan ensyklopedistä luonteeltaan. Mutta yhteisenä ja yhdistävänä siteenä oli historialliseen tarkasteluun perustuva kritiikki. Kun Gjörwell julkaisee aikakauskirjaansa "Den Svenska Mercurius", jossa hän arvostelee ja ilmoittaa tieteellistä kirjallisuutta, sanoo hän tällaisen lehden tehtävästä:[110] "Koska tämän lehden päätarkoitus on vaikuttaa meillä laajempaa oppihistorian tuntemista, ei ole ihmeellistä, että enin osa siitä kuuluu historiaan. Sitäpaitsi vaatii resensiooni usein, että abstraktisin ja käytännöllisin aine esitetään historiallisella tavalla, sillä oppilehti ei sisällä kirjoja tahi seurain julkaisuja, vaan historiallisen kuvauksen niistä, niiden vaiheista" j.n.e. Ja vähän alempana: "Paraimmissa latinalaisissa, ranskalaisissa ja saksalaisissa oppilehdissä ovat historialliset kirjoitukset vallalla. Sitä vaatii sellaisen lehden luonne ja nykyinen opillinen tila". Samassa Gjörwellin lehden vuosikerrassa on myöskin tunnetun Strickerin kirjoittama kirjoitus, jossa hän vaatii, että teologeihin on uuterrasti harrastettava kaikkia sukulaistieteitä ja ennen kaikkea on tunnettava niiden alkuperä, jatkuminen ja kasvaminen.

Juuri tällaista oppia edusti Hassel Turussa. Muistopuheessansa hänestä Porthan erityisesti panee painoa hänen käsitykselleen laajasta, useita tieteitä käsittävästä opista, jossa eri tieteet ovat läheisessä yhteydessä keskenään ja historia "kaikkien muiden paras auttaja ja ihmiselämän valo".[111] Erittäin

suuriarvoinen Porthaninkin tieteelliselle uralle oli tämä oppi-ihanne, joka pyrki ilmiöiden historiallisen tuntemisen kautta niitä käsittämään.

Olisi kuitenkin väärin luulla Hasselin yksin edustaneen Turussa tällaista uutta kriittisempää oppisuuntaa. Niinpä J. Frosterus vuonna 1744 julkaisi Scarinin johdolla väitöskirjan "De prudentia philosophantium". Siinä varotetaan ammentamasta filosoofista oppia vain kirjoista, vaan esitetään tarpeelliseksi commercium literarium eli pitempimatkainen ajatusten vaihto, seurustelu ja keskustelu oppineitten, mutta myöskin muitten, kuten merimiesten, taiteilijain sekä taloudellisella alalla työskenteleväin henkilöitten kanssa. Sitäpaitsi erityisesti suositetaan matkoja sekä kotimaassa että ulkomailla.[112] Mutta etenkin Mennanderin vaikutus uuden ajatussuunnan muodostumiseen on tärkeäksi arvattava. Innokkaana luonnontieteilijänä hän oli täydelleen omaksunut empiirisen ajatustavan ja monia eri tieteitä harrastaen koetti hän sovittaa muihinkin tieteihin kokemukseen perustuvan maailmankatsantotapansa. Puhun edempänä tarkemmin hänen toimistaan historian alalla ja niiden merkityksestä Porthanin toiminnalle. Tässä riittääköön mainita, että Mennanderin vaikutus oli tämän historiallisiin esityksiin 1770 luvulla hyvinkin tuntuva.

Myöskin tapa, jolla tällainen oppinut esitti oppinsa, oli toinen kuin ennen. Kirjoitustapansa mukaan jakaantuivat kirjoittajat nyt kahteen leiriin, esoteerisiin ja eksoteerisiin kirjoittajiin. Jälkimäiset pysyvät vapaina turhantarkkuudesta ja kirjoittavat jollakin uudemmalla kielellä teoksensa. Heidän esitystavassaan ei ole mitään hyödyttömiä käsittämättömyyksiä tai hedelmättömiä mietelmiä, joita ei kuitenkaan voi sovittaa käytäntöön. He halveksivat oppineen nimeä, mutta omistavat sen sijaan itselleen nerokkaan, järkevän, terävän tahi kokeneen lisänimen. Edelliset ovat taas etevämpiä systemaattisen järjestyksen kautta, jolla he esittävät asiat, luotettavuudessa ja käyttämässään perustelutavassa.[113]

Sigfrid Porthan, jonka lausuntoa tässä tarkoitan, huomauttaa tämän vastakohtan johdosta, että kummallakin puolueella on oikeutuksensa, jos niiden liioittelut poistetaan.[114] Luulen huomanneeni, että hänen mielipiteensä edusti silloin jotenkin laajalle levinnyttä ajatustapaa oppineissa. He koettivat yhdistää molemmat suunnat keskenään ja onnistuivatkin siinä usein, vaikka toisaalta useista lausunnoista huomaakin heidän joutuneen sisälliseen ristiriitaan suunnitellessaan teoksiaan. Nämät olivat edellytykset, joista H.G. Porthanin lähti tutkijana ja kirjoittajana ja yllä usein mainittu väitöskirja, joka oli hänelle niin läheiseltä taholta lähtenyt, viittaa useassa kohdassa mielipiteihin, jotka tutkijamme sitten on toteuttanut.

Varmaankin oli Porthan jo aikaisin perehtynyt useihin tieteisiin, siihen viittaa perinpohjainen oppi ja virkeä harrastus, jota hän hiukan myöhemmin osotti niissä. Esimerkkinä siitä on hänen esiintymisensä Schalbergin väitöksessä vuonna 1771. Kalm kertoo siitä: "Sitten esiintyi maisteri Porthan ylimääräisenä, hän piteli Schalbergiä pahemmin, niin ettei tällä ollut mitään sanottavaa, ja vielä enemmän kiusatakseen häntä väitti Porthan, että Schalbergin mainitsema araabialainen sanajuuri oli tämän itsensä keksimä ja ettei sitä missään araabialaisessa sanakirjassa ollut. Todistaakseen sitä toi hän esiin araabialaisen sanakirjan ja pyysi Schalbergiä näyttämään itselleen tuon juuren. Mitä saattoi Schalberg tehdä, kun ei osannut ainoatakaan araabialaista kirjainta lukea? Porthan todisti silloin, että tämä oli suurin tyhmeliini niissä kielissä, joiden selittämisessä hän koetti päästä professoriksi. Kuitenkin myönsi Porthan, että Schalberg oli mestari metsästäämään, kalastamaan ja soittamaan sekä jotakuinkin metafysiikassa, mutta ei missään muussa".[115] Myöhemmin tapaamme Porthanin lukemassa tilapäisesti korrehtuuria erääseen araabiankieliseen tekstiin, jota kuuluisa ruotsalainen tutkija Hallenberg painatti Turussa.[116]

Hänen pääharrastuksensa oli kuitenkin kääntynyt latinalaiseen ja ruotsalaiseen kaunokirjallisuuteen. [117] Itse kuvailee Porthan sitä vaikutusta, joka kaunokirjallisuudella hänen mielestään on sen harrastajaan. "Paitsi, että tällä aikakaudella" — sanoo Porthan luennoillaan — "jolloin kirjallisuutta niin paljon suositaan — voidaan sillä päästä kohoamaan, on myöskin muita syitä, jotka aiheuttavat meidät harrastamaan runoutta ja erittäinkin siinä esiintyvää makua; kauniitten runoteosten luvusta paranevatavallansa sydämemme; mielikuvitus tulee harjoitetuksi, tunteemme tulevat jalommiksi ja me itse sen kautta taitavammiksi nauttimaan useita jalompia huveja. Sitäpaitsi saa se osakseen ansaitun pilkan, josta arvellaan, ettei hänellä ole makua".

Edelleen liittää Porthan tuohon hyvään makuun myöskin kyvyn arvostella kauneutta runoissa. Voihan hyviä kirjojakin lukemalla saada hyvän maun, lisää hän lopuksi, mutta niiden valitseminen vaatii jo tätä ominaisuutta. Sentähden tulee tuntea myöskin runo-opin sääntöjä.[118] Kun tietää, että juuri kaunokirjallisuuden alalla tuollainen hyvään makuun perustuva kritiikki, "hyvä kritiikki", kuten ranskalaiset sitä kutsuivat, oli erityisesti kehittynyt, ymmärtää samalla tällaisen harrastuksen tärkeyden Porthanin tieteelliselle toiminnalle ylipäänsäkin.

Samaan suuntaan kuin runouden ja kaunokirjallisuuden käsittää Porthan varsinaisten tieteyden merkityksen. Kaunopuheliaisuuden luennoilla hän opettaa: "Ja kun kaiken opin tarkoitus on hyödyttää

yleistä elämää, ei kenenkään pidä laimiinlyödä sitä keinoa, jolla tuo jalo tarkoitus ainoastaan on saavutettavissa. Vertaa kuninkaallista kirjettä akatemian kanslerille 19. päivältä helmik. 1768, jossa määrätään, että niitä tieteitä on innolla ja huolella harjoitettava, joiden kautta sievisteltyjä ajatuksia selvän ja oikean kirjoitustavan saamiseksi nuorisolle tarjotaan".[119] Hyvän maun tuli esiintyä myöskin kirjoitustavassa ja kielessä, näiden tuli ilmaista niitä tarkkoja ja hienoja vivahduksia, joita silloinen seuraelämä vaati.

Näin asetti Porthan koko oppinsa, kaikki eri tieteet, jotka se sisälsi, aivan välittömään yhteyteen käytännöllisen elämän vaatimusten kanssa. Se on pääpiirteensä hänen tieteellisessä toiminnassaan ja on ytimenä käsityksessä, joka hänellä oli sen merkityksestä. Ja tästä yhteydestä on vielä yksi puoli huomattava, joka erityisesti oli tälle ajalle omituinen. Se oli opin suhde moraalisiin.

Liiallinen nautinnonhalu ja kevyt maailmankatsantotapa oli yleisenä valituksen aiheena täällä Suomessakin erittäinkin mitä ylempiin piireihin tulee. Sitä koetettiin vastustaa ankaran moraalin levittämällä ruotsalaisissa aikakauskirjoissa, jotka tännekin levisivät, ja oppisaleissa. Olemme nähneet miten suuren osan yliopiston-opetuksesta moraalin luennot muodostivat, ja jo Porthanin lapsuudessa ilmestyi kuuluisa moraalinen aikakauskirja "Then Svänska Argus" Ruotsissa, Tämä ankara moraalinen muodosti yhdessä edellä kuvatun hienostuneen ja hyvän maun kanssa sen sivistysihanteen, johon oppineen tuli pyrkiä ja jota hänen piti muillekin levittää.

Ja niinkuin hyvään makuun perustuva kritiikki oli välttämättömänä ehtona oikealle hienostukselle, niin oli Porthanista myöskin samanlainen kritiikki perustana moraalille maailmankatsannolle. Promotioonitilaisuuksiin kirjoittamissaan runoissa 1760 luvun lopulla ja 1770 luvun alulla kuvailee hän tätä kritiikkiä. Se erottaa varovasti ja vaivaloisesti erehdykset ja ennakkoluulot, jotka kuten sumu peittävät totuuden, niin että tämä koko loistossaan tulee esille; se tunkee asiain ytimeen eikä anna niiden ulkokuoren peittää. Näin on totuudelle etsittävä varma perusta, erotettava se ahtaista siteistä, joissa yleisö sitä pitää ja vähitellen totuttava raittiisti ja oikein ajattelemaan. Kun siis näin on ajateltava vapaana ennakkoluuloista ja vältettävä liiallista luottavaisuutta, on toiselta puolen estettävä ensi epäilyksen valtaan pääsemistä. "Ainoastaan yhdellä ainoalla tiellä on totuus tavattavissa; jonka yhtämittaa näkee horjuvan, hän ei löydä sen sijaa".

Tämä totuuden ilmisaaminen kritiikin avulla tekee tutkijamme arvelun mukaan ihmiskunnan moraalisesti hyväksi ja onnelliseksi. Se edistää aineellistakin varallisuutta, elinkeinoja ja saa valtiokoneiston oikeaan käyntiin. Näin oli Porthanilla valistusajan koko suurenmoinen toivo kritiikin paljastaman totuuden tulevaisuuteen, sen kouluuttaman järjen voimaan ja suuriin tehtäviin, jotka ihmiskunnalla juuri niiden avulla on täytettävänä.

Tällainen oli Porthanin katsantotapa ja tällainen hänen ihanteensa oppineesta, kun hänet määrättiin yliopiston opettajaksi kanslerin kirjeellä 17. p. marrask. 1762. Hänen opettajatoimintansa on niin läheisesti liittynyt hänen toimintaansa tiedemiehenä, ettei toista voi käsitellä toista huomioon ottamatta. Kun Porthanilla oli täydelleen aikansa käsitys tieteistä hyötyä tuottavana tutkimusalana, niin antoi hän sen mukaan oppilaillensa kaunopuheliaisuuden luennoilla kaikenlaisia käytännöllisiä neuvoja kaikkia käytännöllisen elämän tapauksia varten. Kun suurin osa oppilaista aikoi papeiksi, piti hän etenkin saarnain kirjoitusta ja esitystä silmällä. Mutta hän selittää myöskin seikkaperäisesti eri kohtia, jotka ovat huomioon otettavat esimerkiksi kirjeitä kirjoitettaessa erilaisissa tarkoituksissa, kirjeen kuorta suljettaessa ja päällekirjoitusta kirjoitettaessa.

Samanlaisia käytännöllisiä neuvoja antaa hän muillakin luennoillansa. Niitä hän piti yksityisesti useassa eri aineessa sen mukaan kuin hänen oppilaansa halusivat. Hän seurasi esityksissään jotakin vanhempaa, tavallisesti latinankielistä oppikirjaa selitellen sitä siinä, missä sitä oli vaikea käsittää ja lisäili mitä puuttui. Lyhyitä yleisiä sääntöjä valaisi hän jollakin sopivalla jokapäiväisestä elämästä tahi historiasta otetulla esimerkillä. Luennot helpoittivat siten suuresti ylioppilasten tutkintolukuja. Porthanin laaja oppi teki hänelle mahdolliseksi luennoida kaikenlaisissa tarvittavissa aineissa.

Mutta hän tahtoi sitäpaitsi vaikuttaa oppilastensa ajatustapaan ja siveelliseen kantaan ja siten muodostaa heistä henkilöitä, jollaisia ajan valistuspyrinnöt vaativat. Aatteellinen ja käytännöllinen päämäärä oli Porthanilla yhteinen, niinkuin hän piti kunniallista ja hyödyllistäkin saman veroisena. Ja hänestä oli melkein yhdentekevää, millä tavalla ja millä alalla hän opetti ja ohjasi, kunhan se vain vei määrättyyn suuntaan ja toivottuun tulokseen.

Tällaiseen monipuolisuuteen opetuksessa antoi ehkä erityisesti aihetta vielä Porthanin varsinainen opetusala, kaunopuheliaisuus. Varmaan hän kuten Hasselkin piti tätä tiedettä "puhuvana viisautena", eikä pitänyt silmällä ainoastaan kaunista muotoa, vaan myöskin sisältöä, esitettävien syiden pätevyttä, arvostelun tarkkuutta kaunopuheliaisuudessa, jonka asetti oppilailleen malliksi. Harjoitusaineissa, jotka Porthan antoi oppilaillensa latinalaisen stiilin oppimiseksi, onkin kaikenlaisia aiheita eri aloilta, filosofisia, retoorisia ja historiallisia.[120] Nämät harjoitelmat olivat valmistuksena lukuisiin väitöskirjoihin, joita julkaistiin Porthanin presidiolla näissä samoissa aineissa.

Porthanin luennot koskettelivat siis vaan tieteiden alkeita, eivät syventyneet mihinkään yksityisiin tieteellisiin kysymyksiin eivätkä ryhtyneet asiain syvällisempään käsittelyyn. Vaatihan ylioppilasten silloinen kehityskantakin tällaista menettelyä. Mutta paitsi näitä julkisia ja yksityisiä luentoja yliopistossa, antoi Porthan myöskin yksityisopetusta ylioppilasajastaan aina vanhuutensa päiviin asti. Ja siinä oli hänen opetusalaansa vielä paljon laajempi. Nuorelle Sprengtportenille opettaa hän kieliä, ranskaa, saksaa ja englannin kieltä, historiaa, maantiedettä, moraalia, vieläpä geometriaa ja aritmetiikkaa.[121] Ja ainakin samaan suuntaan lienee hänen muukin kotiopetuksensa käynyt.

Toisen puolen opetuksesta muodostivat väitöstilaisuudet ja niihin valmistautuminen. Maisterin arvoa varten tuli kunkin ylioppilaan puolustaa julkisessa väittelyssä kahta julkaisua. Ensimmäisen julkaisun, jota puolustettiin pro exercitio, kirjoitti tavallisesti Porthan itse. Suuremmat teoksensa hän on julkaissut tuollaisina väitöskirjoina eri ylioppilasten esiintyessä niiden puolustajina. Väitöskirjan kokoonpanoon eivät he mitään vaikuttaneet ja puolustus kohdistui vain teeseihin, jotka painettiin tuollaisen vihkosen kansilehdelle. Mutta he kustansivat painatuksen ja preeses sai siten teoksensa julkaistuiksi ja tuli riippumattomammaksi yleisön suoranaisesta kannatuksesta. Tällainen riippumattomuus oli ihan välttämätön aikana, jolloin oli erinomaisen vaikea julkaista kirjoja, jotka käsitelivät puhtaasti tieteellisiä kysymyksiä. Tulemme huomaamaan, että tämä seikka vaikutti suuresti noiden kirjoitusten aiheeseen. Toiselta puolen sai tämä asianhaara tekijän pukemaan teoksensa latinalaiseen asuun.

Toisen väitöskirjansa julkaisivat ylioppilaat pro gradu. Aineen määräsi Porthan[122] pitäen kuitenkin silmällä oppilaan taipumuksia ja tulevaa elämänuraa ja antoi sen sitten tämän valmistettavaksi. Tavallisesti hän laittoi kirjoittajalle kaavan, jonka mukaan tehtävä oli toimitettava.[123] Luulen, että lyhyt latinankielinen lippu suomen murteista, joka meille on säilynyt, on ollut samaa ainetta koskevan väitöskirjan ohjeena sen respondentilla. Siihen ovat aineen pääkohdat lyhyesti merkittyinä: "Mitä on murre? ei eri kieli vaan sama. Ei latina ole kreikan murre, ruotsi saksan, eivät mordvalaisten, votjakkien j.n.e. Tuskin viro ja aunus? joita tulisi paremmin tuntea. Mutta murteista Suomessamme puhumme. Suuri ero myöskin naapuripitäjien välillä" j.n.e..[124] Tämän mukaan on sitten ehkä respondentti kirjoittanut aineensa sujuvimmallalla latinankielellään, etsinyt vastauksen ensimmäiseen kysymykseen Gesnerin latinalaisesta sanastosta ja jatkanut tähän suuntaan. On tosin myöskin mahdollista, että Porthan on kirjoittanut tuon nootin itseänsä varten, hänellä kun näet oli tapana merkitä asiat, joista aikoi kirjoittaa, paperiliuskoille, kirjeitten valkealle takasivulle tahi muulle sentapaiselle. Mutta joka tapauksessa lienevät hänen ohjeensa respondenteille olleet tämäntapaisia, milloin ne kirjallisia olivat. Usein hän myöskin neuvoi tarvittavaan kirjallisuuteen tahi hankki käsinkirjoitettuja lähteitä ja keskusteli tekijän kanssa siinä esiintyvistä kysymyksistä.[125] Kun Porthan harjoitti ylioppilaita latinalaisen stiilin käyttämisessä, oli luonnollista, että stiili, jolla kirjoitus kirjoitettiin, oli saanut Porthanilta leimansa. Aihe taas usein liittyi läheisesti johonkin kysymykseen, jota Porthan oli käsitellyt yksityisluennoillaan, täydentäen ja laajentaen hänen esitystään. Oppilaat, jotka olivat saaneet katsantotapansa noilla luennoilla, kehittivät ja toivat esille sen väitöskirjoissaan. Kun väitöskirja näin opettajan välillisen vaikutuksen alaisena oli kirjoitettu, korjasi tämä sen vielä perin pohjin. Porthan itse kertoo, että tuo korjaaminen usein oli paljon rasittavampaa, kuin koko kirjoituksen kirjoittaminen.

Vaikka siis nämät väitöskirjat ovat Porthanin ja hänen oppilastensa yhteistoiminnasta syntyneet, on niissä oppilasten työ ollut väliin suurempi, väliin taas pienempi. Mahdotonta on heidän osuuttansa ratkaista kussakin yksityistapauksessa, ellei ole säilynyt suoranaista ilmoitusta siitä. Tällaisia tavataan kuitenkin usein Porthanin kirjeissä.

Niin on "De poësi gentium septentrionalium" puolustajan kirjoittama ja Porthanin nopeasti tarkastama. Filosoofisen väitöskirjan "De studio novitatis in philosophia" on respondentti Porthanin suunnitelman mukaan tehnyt ja tämä sen nopeasti korjannut. On huomautettu, että Suomen historiaa koskevat aiheet Porthan on enimmäkseen itse kirjoittanut, muut taas enimmäkseen puolustaja. Kuitenkaan ei erotus tässä suhteessa ole aivan selvä. Niin tiedämme, että Porthanin johdolla puolustetun "De superstitione veterum Fennorum" alkuna on ollut Eerik Lencqvistin käsikirjoituksia, jotka hänen poikansa on muodostellut väitöskirjaksi. Sama oli laita väitöskirjan "Historia Borgoe", jonka perustuksena oli M.J. Alopaeuksen kirjoitus "Utkast tili Borgå Stadsbeskrifning, börjad den 13 Jan. 1789". Respondentti Maunu Alopaeus lienee sitten laitellut aineen väitöskirjan muotoon.[126] Porthanin ilmoituksista huomaa muuten, että hän on toisia graduuallikirjoituksia avustanut paljon tehokkaammin, kuin hänen tapansa tavallisesti oli.

Tällaisiksi voisi epäillä sellaisia kirjoituksia, joista puuttuu tavallinen vetoaminen lukijan hyväntahtoisuuteen kirjoittajan nuorekkaita kokeita kohtaan tahi jokin muu sentapainen lause. Sellaista vailla ovat esim. "De fama magiae Fennis attributae", "Historia decimarum", "De praecipuis dialectis linguae Fennicae" ja "De denario Petrino".

Mutta Porthanin opettajatoimi vaikutti muullakin tavalla kuin näin välittömästi julkaisujen muotoon. Se rajoitti hänen aikaansa ja pakotti hänet lykkäämään tieteellisemmät työt ja sellaiset, jotka eivät olleet yhteydessä opetuksen kanssa, loma-aikoihin. Porthan kertoo itse: "Minä luennoin, paitsi julkisia luentoja, 12 tuntia viikossa, kertaan julkisia luentoja kahtena tuntina. On sitäpaitsi osakunnan kokouksia joka keskiviikko ja lauantai kolme tuntia, ja minä vastaanotan ja korjaan ylioppilasten kirjoituksia samoina päivinä kello 7:stä aamulla kello 12:een päivällä. Enempää ei saksalainenkaan professori ehdi. Tarvitsemme aikaa myöskin itse lukeaksemme — ettemme 10 vuoden kuluttua olisi aivan vanhanaikaisia oppeinemme — ja puuhataksimme muutamissa muissa kirjallisissa töissä".[127]

Oli luonnollista, että Porthan opetustoimessaan samoin kuin väitöskirjoja julkaistessaan tuli noudattaneeksi samoja periaatteita kuin hänen edeltäjänsä. Niinpä hän kertoo Hasselista, että tämä mieluummin korjaili oppilastensa väitöskirjat ja näki siinä paljon vaivaa, kuin kirjoitti ne itse. Siten hän antoi näille hyvän tilaisuuden koetella ja harjoitella voimiaan. Saman arvostelun antoi hän sittemmin usein omasta menettelystään.[128] Tämä oppilaan oman kyvyn kehittäminen johtui juuri harrastuksesta itsenäiseen kriittiseen työhön, jota sekä Hassel että Porthan osottivat ja oppilailleen neuvoivat.

Porthan on myöhemmin kuvannut väitöstilaisuuksien hyötyä näin: "Siten harjaantui nuorisoin latinankielen käyttämisessä, vieläpä oppi yleensä rohkeasti ja vaivatta esittämään sanottavansa, katsomaan asiaa useammalta taholta, nopeasti erottamaan, mikä enemmän tahi vähemmän kuului pääkysymykseen ja helposti selvittämään esiintyviä ja esitettyjä vaikeuksia".[129] Tämä kriittisen kyvyn kehittäminen oli ylipäättänsä Porthanin opetuksen tarkoituksena muun tarkoituksen ohella.

Mutta kuten luennoilla Porthan myöskin väitöskirjoilla tahtoi muodostella oppilaittensa ajatustapaa omaa katsantotapaansa lähenteleväksi. Niin kuin hän luennoillaan vuonna 1788 psykologiassa vastusti ajan mystillisiä virtauksia, svedenborgianismia ja magnetismia, pitäen niitä vain jonakin taikauskon muotona, niin hän samana vuonna julkaisemassaan väitöskirjassa "De obligatione civis ad capessendam Rempublicam" istutti akateemiseen nuorisoon valtiollista moraalia.[130] Silloin olivat juuri Anjalanliiton ajat ja sellainen opetus ajan vaatima. Edempänä puhumme taistelusta, jota tutkijamme luennoissa ja väitöskirjoissa kävi leviävää Kantin oppia vastaan.

III.

Porthan luennoi aluksi kaunopuheliaisuudesta, samalla kuin hän opetti ylioppilaita kirjoittamaan kaunista stiiliä. Tämä toiminta liittyi läheisesti kielen kehittämiseen ja sievistämiseen poistamalla siitä murteellisuuksia ja vieraita tahi epähienoja puheenparsia. Samansuuntainen harrastus oli Ruotsissa tähän aikaan vallalla ja aiheutti Ruotsin akatemian puuhut samalla alalla. Kuninkaallisella käskykirjeellä edistettiin sellaisia harrastuksia yliopistoissa.

Mutta täällä Suomessa ulotettiin mainittu pyrkimys myöskin suomen kieleen. Sitä oli jo vanhastaan täällä pidetty arvossa. Juslenius työskenteli saadakseen isänmaansa kielen oikeaan arvoonsa, siihen kunniaan, joka sille oli tuleva vanhan ja kunniaakaan kansan kielenä. Kielen sivistävää merkitystä hän ei sitävastoin erityisesti huomautta. Mutta samansuuntaisia virtauksia liikkui yleisemminkin ihmisten mielissä, erityisesti Turun akatemiassakin. Eräässä väitöskirjassaan Henrik Hassel lausuu: "Niinkuin jokaiselle äidinkielenä on erittäin tärkeä, niin pidämme epäamättömänä, että sitä ennen muita on viljeltävä".[131] Ja viimeisinä elinvuosinaan hän kirjoittaa tyttärensä pojalleen Fredenheimille: "Niinkuin ei mikään ole enemmän tarpeellista, niin ei voi mitään miellyttävämpää kertoa kuin, että kunnioitettava kuningas ei ole pitänyt arvoaan alentavana oppia suomen kieltä. Toinen mielipide on tuolla hyvällä ruhtinaalla, kuin niillä, jotka tuota kieltä niin halveksivat, etteivät viitsi sanaakaan siitä tuoda esiin. Niin paljon kuin tuo kuninkaallinen teko vetää puoleensa ja velvoittaa suomen kansaa, niin paljon se osottaa Kustaan viisautta".[132]

Tämä harrastus oli kääntänyt ihmisten huomion lauluihin, joita kansa lauloi eri osissa maata. Mennanderilla oli kokoelma tuollaisia runoja, joita papit, kukin omalta paikkakunnaltaan, olivat hänelle lähettäneet. He kokosivat niitä yhdessä kaiken muun kanssa, joka heistä tuntui omituiselta ja merkilliseltä, he kokosivat niitä niinkuin he kokosivat taloudellisia huomioita, tietoja merkillisistä esineistä seudulla. Fortelius kertoo Mennanderille pitäneensä päiväkirjaa kaikesta merkillisestä, jonka on saanut tietoonsa matkoillaan.[133]

Tällaisia runoja oli Porthankin alkanut keräillä matkoilla joita hän teki eri osiin maata usein maantieteellisten ja taloudellisten tietojen hankkimista varten. Myöskin oli hän asettunut laajaan kirjevaihtoon tieteellisyyttä ja kirjallisuutta harrastavien henkilöiden kanssa maaseuduilla. Tämän

runojen keräilyyn on Porthan alottanut hyvin aikaisin, Ganander kun kertoo saaneensa häneltä suomalaista jumaluustarustoa koskevia neuvoja ja tietoja aina vuodesta 1764 alkaen.[134] Mutta kuten ennen jo olen maininnut, johtuivat Porthanin kansankieltä koskevat harrastukset hänen suvustaan ja varhaisimmasta lapsuudestaan saakka. Hän oli näet syntynyt sydänmaan pitäjässä, jossa kansan tavat olivat alkuperäiset, viljelystapa, vanhat runot ja muinaismuistot herättivät huomiota. Välittömät kokemukset, joita Porthan Viitasaarella sai ja jotka yhtämittäisillä matkoilla sinne uudistuivat, synnyttivät hänessä vilkkaan, välittömän tiedon kansasta.

Näin saadut ainekset käytti Porthan väitöskirjasarjassaan "De poësi Fennica", joka julkaistiin vuosien 1766 ja 1778 välillä. Hän tutkii siinä sääntöjä, joita suomalaisessa runoudessa käytetään, mutta sen ohella ilmenee myöskin käytännöllinen halu opettaa vastaisia suomalaisia runoilijoita oikein käyttämään runo-opin sääntöjä, sillä harjoitusta vaati Porthan oikealta runoilijalta. Niinkuin hän luennoissaan kaunopuheliaisuudesta tahtoi opettaa tulevia pappeja oikein hoitamaan saarnavirkaansa tahi käsitellessään Horatiuksen Ars poëticaa tahtoi opettaa runoilutaitoa oppilailleen, niin tahtoi hän uudella väitöskirjasarjallaan edistää erittäin suomenkielistä runoilua isänmaassaan. Tulevien runoilijain tuli sitten runoillaan kehittää ja sievistää kieltä.

Mutta oliko tämä ajatus yksinomaan Porthanin mielessä hänen ryhtyesssä kirjoittamaan teostansa? Ilmoitus hänen teoksestansa tukholmalaisessa lehdessä "Lärda Tidningar" kertoo,[135] että "koska kunkin kielen ja kansakunnan luonne esiintyy selvimmin sen runoudessa, on tekijä käyttänyt kiitettävää vaivaa tutkiakseen tätä osaa suomen kielestä". Itse tuota kielen ja kansakunnan luonnetta ei Porthan ole koettanut teoksessaan suoranaisesti kuvata, hän on vaan tyytynyt esittämään sen tuotteet sellaisinaan käsittelemättä niitä missään yhteydessä tuon luonteen kanssa. Missä hänen tulisi selittää noiden runojen sisäistä omituisuutta, siinä hän ottaa kuvaavia runoja sellaisinaan sitä osottamaan. Näin tahtoo hän antaa lukijoille käsityksen noiden runojen "runollisuudesta, tunteesta, yksinkertaisesta luonnollisesta todenmukaisuudesta sekä miellyttävästä maalaiselämän kuvaamisesta".

Samaan aikaan kuin Porthan tutki suomalaisia runoja tavataan kansanrunouden harrastusta useimmissa Europan maissa. Huomattavimpana se oli esiintynyt Englannissa, missä oli toimitettu julkisuuteen suuri joukko vanhan brittiläisen runouden muistomerkkejä. Täällä oli myöskin Lowth vuonna 1753 julkaissut teoksen "De poësi Hebraeorum" selittäen tieteellisellä tarkkuudella heprealaisen runouden eri sääntöjä, retoorisia kuvia ja vertauksia. Ja hän koetti käsittää niitä syventymällä niiden syntymämaan luontoon, kansan kieleen, ajatustapaan ja tapoihin.

Tämä teos oli ensimmäisenä joskin tiedottomana ilmauksena liikkeestä, joka pyrki etsimään alkuperäistä luonnollisuutta ja yksinkertaisuutta henkisen elämänsä ilmaisuille. Se turvautui luontoon ja kansanhenkeen ja luuli parhaiten tajuavansa niitä kansanrunouden avulla. Aavistamattoman voiman ja merkityksen se sai Macphersonin Ossianin ilmestyttyä vuonna 1760. Vasta löydetyn runouden innostamina ryhdyttiin taistelemaan vallalla olevaa klassillista taiderrunoutta vastaan, jota määrätty akatemiain kaavoittamat säännöt rajoittivat, tuomittiin se teennäiseksi ja kelvottomaksi. Paljoa myöhemmin kuin Englannissa näkyivät tämän pyrkimyksen oireet Saksassa. Täällä Herder julkaisi 1770 luvulla mietteensä kansanrunoudesta sekä kokoelman eri kansain runoja; ensimmäinen julkaisu "Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker" ilmestyi vuonna 1773. Esityksen pääaiheena on kansanrunoudessa ilmenevä omituinen käsitys, hieno värytys ja sointu ja näitä se tahtoo selittää kansan luontaisen hengen tarkoiksi ilmauksiksi koettaen samalla kuvata tätä henkeä. Kielen sievistyksen, runomuodon ja yleensä runojen ulkokuoren tarkkaamista ja erityisten sääntöjen muodostamista sen johdosta Herder pitää pahimpana esteenä kansanrunouden hengen käsittämiseksi. Sellainen kuuluu vain taiderrunoudelle, jonka kirjoittaja arvelee olevan jyrkässä ristiriidassa kansanrunouden kanssa. Samantapainen käsitys kuin Herderillä oli myöskin Ossianin runojen tutkijalla Blairilla. Hänen mielestään olot, joita hänen aikansa kutsui barbaarisiksi, olivat runoudelle edullisia, ne kun loivat ihmiseen voimakkaan mielikuvituksen ja tunteen. Tätä mielenlaatua kuvailee maalaileva ja kuvarikas kieli, jolla jo itsessään on runouden leima. Blairin siis erotti jyrkästi kansanrunouden ja taiderrunouden, pitäen edellistä etevämpänä.[136]

Onko Porthan saanut yllämainituista teoksista aiheen omiin runotutkimuksiinsa, elähyttikö häntäkin kaipuu palaamaan taiderrunouden mutkikkaista muodoista kansanrunouden yksinkertaiseen henkeen? Hänen väitöskirjasarjansa ensi osa ilmestyi vuonna 1766, mutta päättäen siitä, että Ganander häntä teoksen johdosta runomittaan onnitteli marraskuun 8. p. 1764, mahtoi tuo teos jo silloin olla suurimmaksi osaksi valmiina.[137] Äskenmainittu Macphersonin teos levisi Europan maihin vasta 1760 luvun keskivaiheilla, muun muassa myöskin Ruotsiin. Vasta elokuussa 1765 kirjoittaa tunnettu Ossianin harrastaja Gothenius Göteporista saaneensa tuon runoteoksen ja aikovansa ilmoittaa siitä Gjörwellin Mercurius nimisessä aikakauskirjassa.[138] On siis mahdotonta, että Porthan tältä taholta olisi tutkimukseensa aihetta tahi intoa saanut ja hän mainitseekin Ossianin vasta "De poësi Fennica" sarjan kolmannessa osassa, joka ilmestyi vuonna 1778, esimerkkinä siitä, miten ihmeen korkealle kansanrunous saattoi kohota ilman taiderrunouden apua.[139] Vielä vähemmän saattaa ajatella Herderin julkaisujen Porthanin teokseen vaikuttaneen, ne kun alkoivat vasta 1770 luvulla.

Ei Porthanilta siltä puuttunut esikuvia, jotka äskettäin annettuina olivat hänellä elävästi mielessä ja edustivat tieteen ja yleisen ajatustavan silloisia vaatimuksia. Ne ovat vain toisaalta etsittävät. Upsalan professori Karl Aurivillius oli näet 1750 luvun lopulla ja 1760 luvun alulla julkaissut kansanrunouden, osaksi heprealaisen osaksi kreikkalaisen runouden tutkimuksia. Aurivillius oli itse matkustanut maissa, joiden runoutta hän tutki, joten hän saattoi sitä välittömästi käsittää ja sitäpaitsi oli hän saanut vaikutuksia Lowthilta. Hän käsitti sentähden, että kansanrunoutta oli arvosteltava sen mukaan, miten se soveltui kieleen, jolla se oli runoiltu ja kuvasti kansan tapoja, joka sitä käytti. Porthan siteeraa teoksessaan Aurivilliuksen väitöskirjaa "De poësi Biblica", joten hän siis Aurivilliuksen välityksellä oli tullut tuntemaan tuon katsantotavan, joka johtui matkoilla saadusta välittömästä tutkimusalueen tuntemuksesta.[140]

Porthanin teos oli myöskin kirjoitettu Lowthin ja Aurivilliuksen maltilliseen henkeen, sillä hän ei halveksinut ajan taiderunoutta kuten Blair ja Herder, mutta osasi siltä antaa täyden arvon kansanrunoudelle. Porthan tahtoi kehittää jälkimäisen runouslajin edellä mainitun kaltaiseksi eikä hän sentähden pitänyt sivistymätöntä luonnollisuutta parhaimpana runoilun edellytyksenä. "Tavallaan voi väittää", hän sanoo, "että raa'at kielet ovat runollisia — kuitenkin rajoituksilla — sillä kun kieli on raakaa, käytetään vertauksia ja kuvia ja on se silloin enemmän aistillista; mutta runollisempaa ei se ole vain senkautta, että se on raakaa. Jonkinlaisen viljelyksen täytyy tulla lisäksi".[141] Näihin sanoihin peittyi ajan syvälinen ristiriitaisuus luonnonihailun ja sivistyksen pyrkimisen välillä.

Ristiriitaisuus, jota Porthan näin koetti sovittaa, ilmeni muillakin aloilla, joilla hän joutui tekemisiin kansanhengen ilmausten kanssa. Sananlaskuista hän sanoo retoorisilla luennoillaan: "Kansan sentenssit ovat tuhmia (plumpa) ja niitä sanotaan sananlaskuiksi. Niillä on alhainen muoto ja eivät sovi mihinkään puheeseen".[142] Kuitenkin keräsi hän niitä samoin kuin runojakin innokkaasti ja kehotti muita tekemään samoin. Eräässä hänen paperissaan on seuraava mietelmä: "Sananlaskut ovat elinohjeita, jotka kokemus ja terve järki on saattanut kansassa yleiseen käytäntöön; ne ovat voittaneet sääntöjen arvon, niihin vedotaan periaatteina, ne menevät perintönä jälkeläisille, ja paitsi sitä hyötyä, jonka ne tarjoavat kielen ja sen puheenparsien, tavan oppimiseksi, antavat ne tiedon kansan älystä, tietomäärästä ja luonteesta".[143] Vaikka näiltä Porthanin mielestä puuttui kaikki taiteellinen arvo, olivat ne kuitenkin tärkeitä kansan hengen tuntemiseksi sekä Porthanin omaan aikaan että muinaisina aikoina. Ja samoin kuin runojen keruussa Porthanilla oli edeltäjiä, jotka osasivat niille antaa arvoa, niin tässäkin. Lencquistin papereissa on myöskin arvostelu sananlaskujen merkityksestä. "Niitä voi pitää arvoisan muinaisuuden jättäminä muistomerkkeinä, siitä miten se on ajatellut visseistä ihmiselämän oloista sekä siitä tavasta, jolla se on esittänyt ajatuksensa. Muutamat ovat vaivautuneet tekemään suuria kokoelmia tuollaisista sananlaskuista muilla kansoilla, sentähden olen minäkin koonnut muutamia suomalaisia".[144]

Kansanrunot ovat paljoa lähempiä kansan sisäisemmän tunne-elämän ilmauksia kuin sananlaskut ja oli siis hyvin ymmärrettävää, että Porthan ne sellaisiksi käsitti. Mutta saattoiko niille antaa historiallista arvoa, kuten Lencquist oli antanut sananlaskuille? Scarin ei sitä ensinkään antanut niille, niistä kun hänen mielestään puuttui selvää totuutta.[145] Bilmarmark valittelee niinikään, että suomalaiset runot eivät kuvaile esi-isäin urotöitä sodassa eikä merkkitapauksia rauhan aikana, vaan ylistävät ainoastaan muutamia tunnettuja laulajia. Eivätkä ne tunnu aivan vanhoiltakaan.[146] Mutta arvostelu muuttui, kun ruvettiin panemaan enemmän arvoa kansan tapojen ja olojen kuvaukselle historiassa. Jo vuotta jälkeen "De poësi Fennica" sarjan ensi vihon ilmestymisen, ilmaantui Gaddin johdolla väitöskirja, jossa Porthanin vielä julkaisemattomia runoja sekä muilta saatuja samanlaisia otettiin todistukseksi muinaisten suomalaisten historiaan.[147] Ja samoihin aikoihin Ganander koetti runoista selvittää suomalaisten muinaista uskontoa. Silloin oli käsitys niiden sisällön arvosta jo muuttunut. Mutta runojen historiallinen merkitys perustui sitäpaitsi myöskin niiden ikään ja luotettavuuteen.

Runomuodon vanhuus riippuu tietysti siitä tavasta, jolla runo säilyy kulkiessaan suusta suuhun. Kootessaan erilaisia runotoisintoja oli Porthan saanut selvän käsityksen niiden leviämistavasta ja lausuu sen johdosta niiden laulajista: "Koska ovat pakotetut luottamaan pelkkään muistiin, ei ole oudoksuttavaa, että he taitavat laulut enemmän tahi vähemmän täydellisinä, sen mukaan kuin heillä on parempi tahi huonompi muisti; toiset panevat niihin muuta lisää, ottavat pois, silpovat niitä, pistävät sanoja väliin, muuttavat, vaikka kustakin omat runot näyttävät kokonaisilta, oikeilta ja turmeltumattomilta, kukaan kun ei tahallaan uskalla niitä muuttaa tahi turmella".[148] Mutta kaikissa on sama sisällitys ja samat pääpiirteet ja useampia toisintoja toisiinsa vertaamalla voi saada niistä oikeat ja täydet laulut. Porthan sanoo niin tehneensä käyttämällä kritiikin sääntöjä apunaan.[149]

Runotutkimusten kautta Porthan siis sai käsityksen traditioonin luonteesta, sellaisena kuin se esiintyi kansanrunoissa. Siinä suhteessa hän erosi muista ajan muinaisuuden tutkijoista eri Euroopan maissa, jotka enimmäkseen olivat muodostaneet käsityksensä traditioonista keskiajan käsikirjoitusten avulla tarkaten niiden eri toisintoja. — Oli luonnollista, että Porthanin saama käsitys vaikutti hänen arvosteluunsa muista historiallisen traditioonin muodoista.

Porthan koetti kuitenkin toistakin tietä päästä selville suomalaisten kansanrunojen iästä — hän vertasi niitä muitten kansain runoihin. Ensimmäisessä kirjoituksensa osassa hän vertaa näitä runoja heprealaisiin ja osottaa niissä olevan paljon yhtäläisyyttä itämaisen runouden kanssa. Tällainen käsitys oli yhteydessä Porthanin silloisen mielipiteen kanssa suomen kielen ja kansan alkuperästä, josta tuonnempana puhun. Samaa ajatteli Gothenius Ossianin lauluista. — Samana vuonna kuin viimeinen osa Porthanin väitöskirjasarjaa ilmestyi, luuli tutkijamme huomanneensa suomalaisten runojen olevan samaa juurta venäläisten kansanlaulujen kanssa vedoten siihen kuvaukseen jälkimäisistä, joka tavataan Cheraskoffin teoksessa *Combat de Tzesme*. Karjalaisia itkuja piti Porthan venäläisten ja suomalaisten runojen välimuotona.[150] Myöhemmin hän sitten viittaa niihin vaikutuksiin, joita suomalaiset runot ja samalla suomalaiset käsitteet olivat saaneet Ruotsista päin, vieläpä sen kautta roomalaisilta ja kreikkalaisilta asti.[151] Tässä suhteessa Porthan käsitteli runoja samanlaisten kriittisten periaatteitten mukaan kuin muitakin lähteitä. Mutta toiselta puolen hän ei ole milloinkaan siteerannut noita runolähteitään tarkemmin, ei ole maininnut, miltä seudulta hän ne on saanut j.n.e. Hän kohtelee niitä kuten suullisia huhujakin, joista hän niinikään ei tee koskaan tarkempaa selkoa. Hän konstrueeraa kyllä kritiikin sääntöjen mukaan runojen alkumuodon, mutta ei mainitse eri toisintojen muotoa.

Huolimatta runojen vaihtelevaisuudesta ja epävarmasta iästä on Porthan toisinaan sentään vedonnut niihin esittäessään historiallisia tosiasioita. Hän on vedonnut runoon Väinämöisen veneen valituksesta todisteena suomalaisten merirosvouksesta arvelen, ettei runo eikä siinä mainittu tapa käydä merisotia voi perustua kristillisen ajan traditiooneihin.[152] Tämän menettelyn käsittää hyvin, kun muistaa, että Porthan arveli runojen pääpiirteissään säilyvän samanlaisina, vaikka sivuseikat niissä muuttuvat. Mutta harvoin on Porthan runoja käyttänyt todistuskappaleina. Niiden sisällöllisestä arvosta lausuu hän kerran: "Sen (kansan) vanhoista lauluista on vähän valoa saatavana; vanhimmat, jotka ovat tulleet meille asti epäilemättä hyvin silvottuina ja muutettuina, sisältävät vain mystillisiä runoja ja hourivan taikauskon unia".[153] Vaikka Porthan siis tunsikin kansanrunojen merkityksen kansanhengen ilmaisijana, ei hän ole niitä historiallisessa esityksessään käyttänyt muuta kuin nimeksi. Osaksi tämä seikka johtui niiden iän epämääräisyydestä, mutta etupäässä lienee ollut syynä siihen se, että Porthan ei koskettele esityksissään itse kansanhenkeä sellaisenaan.

"De poësi Fennica" ei milloinkaan täydelleen valmistunut. Siitä ilmestyi viisi osaa, mutta julkaiseminen keskeytyi vuonna 1778 Porthanin ulkomaanmatkan tähden. Vielä samana vuonna puuhasi Porthan kuitenkin siihen jatkoa ja myöhemmin hän lupasi lopettaa sen kevätlukukaudeksi 1782.[154] Mutta uusi hanke tuli väliin. Tänä vuonna ilmestyi näet kahdessa osassa "De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica" ja siinä tuli käytetyksi osa Porthanin ensinmainittuun sarjaan aijotuista aineksista.[155] Sitäpaitsi alkoi Porthanin huomio kääntyä näinä aikoina muille aloille. Kuitenkin aikoi tutkijamme vielä viimeisinä elinvuosinaan valmistaa tuon ensimmäisen suuremman teoksensa, mutta kuolema silloin teki hänen aikeensa turhiksi.[156]

IV.

Porthan oli paljoa ennen joutunut etupäässä historiallisten tutkimusten alalle. Kansanrunojen ja sananlaskujen kokoileminen oli ollut vain yhtenä osana siitä kokoilemisharrastuksesta, joka 1770 vaiheilla ilmenee maassamme. Se kohdistui kaikkeen, jonka huomattiin olevan yhteydessä Suomen maan ja kansan kanssa ja sen historialliset muistot ensi sijassa vetivät mieliä puoleensa. Tällainen kokoilemishalu oli omituinen Ruotsillekin ja kaikissa valtakunnan osissa syntyi kokoilijoita.

Eräs sen ajan kirje, kirjoitettu yhdelle etevimmistä silloisista kokoilijoista Sigfrid Pehrsson Gahmille kertoo noista harrastuksista: "Herra Sihteerin on yleensä arvossa töittensä, mutta etenkin perinpohjaisen Smoolantia koskevan kokoelman vuoksi, Hülphers koettaa koota Westmanlannin ja Taalain kuvauksia, konrehtori Lundströmillä on kelpollisia kokoelmia, jotka kuuluvat Helsinglantiin ja Gestriklantiin, Fryxell ja Fernow ovat ottaneet Wermlannin osalleen, lukuun ottamatta muita, niiden joukossa itseäni, joka olen monta vuotta haalinut kokoon kaikki, mitä olen voinut saada käsiini Länsipohjaan kuuluvaa".[157] Näistä puuhista ei Suomi voinut jäädä syrjään, se kun oli verrattain vilkkaassa yhteydessä Ruotsin kanssa ja Ruotsin puolelta vielä erityisesti niihin kehoitettiin. Niinpä kertoo Tilas eräästä nuoresta suomalaisesta, josta hän aikoi kasvattaa hyvän kokoilijan, mutta valittaa kohta sen jälkeen: "Suomalaisesta arkivaariostani pelkään, että hän on joutunut uskottomaksi, sittenkuin hänen on täytynyt isänsä apulaisena kaivautua Vaasan maakirjaan ja sitäpaitsi kuljeskelee hän jonkun Chloriksen perässä".[158]

Suomalaisilla oli kuitenkin muitakin edellytyksiä toiminnalleen kuin vain maakunnallinen erikoistunne ja siitä johtuva harrastus. Aina siitä asti kun Juslenius ensiksi teoksissaan esiintoi ihailunsa ja

kiitollisuutensa suomen kansaa kohtaan, kun hän oli tutkinut kansan vaiheita ja sen kieltä, oli suomalaisten mielissä ollut tunne siitä, että he olivat oma erityinen kansa ja että heillä oli velvollisuutensa sitä kohtaan. Tämä tunne keksi itselleen eri aikain käsitystavan mukaisia erilaisia ilmaisumuotoja.

Juslenius pitää isänmaan vaiheiden kertomista pyhänä työnä, kiitollisuuden osotteena vanhemmille ja esi-isille, joille maanmiehensä ovat velkaa tunteensa, työnsä ja koko persoonansa. Hänen teoksensa ovatkin sentähden etupäässä isänmaan ylistystä ja puolustusta sen halveksijoita vastaan.[159] Mutta sitten muuttui käsitys. Tietoa aljettiin pitää etupäässä keinona, jolla voitiin hankkia hyötyä itselle ja muille ja siten päästä lähemmäksi vastaista onnellisuutta ja täydellisyyttä. Isänmaan historia ja kieli olivat nyt ennen kaikkea keinoja, joilla tuli sivistää omia maanmiehiä. Eräs ruotsalainen lausunto näiltä ajoilta väittää, "ettei ole ollut eikä ole mitään barbaarista kansaa, jonka onnetonta tilaa ei olisi johdettava tietämättömyydestä siitä, millaiset ihmiskunnan muinaiset vaiheet ovat olleet".[160] Mutta jotta tuollaisesta tiedosta todella olisi hyötyä, piti sen ennen kaikkea olla luotettavan, kriittisesti todistetun, muuten se saattoi väärällä muodollaan pettää ihmiset.

Halu isänmaan menneisyyden tutkimiseen johtui todellisuudessa kuitenkin paljon välittömämmin ajan katsantotavasta. Ranskalaisten kirjoittajain keskuudesta oli lähtenyt tarve historiallisesti perustella kaikkia olevia laitoksia, tapoja ja aatteita, tutkia niiden syntyä ja olemassa olon oikeutta. Tämä tarve oli tullut aivan yleiseksi ja vaikutti ehdottomasti suomalaisiin, etenkin niihin, jotka omasta kokemuksestaan hyvin tunsivat kansansa elämän ja tavat, jotka olivat tehneet laajoja matkoja maassa ja kirjoittaneet taloudellisia ja topograafisia kuvauksia siitä. Maan ja kansan tunteminen oli vain puolinaista, niinkauvankuin ei niiden menneisyyttä tunnettu. Erilaiset käsitykset suomalaisten ja suomen kielen oikeudesta erikoiseen olemassa oloon sytyttivät ehdottomasti halun tutkia niiden alkuperää ja vaiheita.

1760 ja 1770 luvuilla tapaa lukuisasti esimerkkejä lausunnoista, jotka osottavat tuontapaista isänmaanrakkautta suomalaisissa tutkijoissa. Nuori Juhana Lizelius kuvaa tunteitaan näin: "Ainakin minä olen seurattessani esi-isäin tekoja tuntenut erinomaista huvia ja melkeinpä hurmaavaa nautintoa, joka vaan sentähden on tullut häirityksi, etten ole voinut saada niistä sitä tietoa, jota halusin".[161] Tämä vuonna 1772. Seuraavana vuonna kirjoittaa Lencquist, kun tulee puheeksi hänen osallisuutensa historiallisiin tutkimuksiin, jotka käsittelevät Suomen muinaisuutta, ettei hän luule olevansa mihinkään niin velvoitettu kuin toimimaan kristinuskon jälkeen lähinnä isänmaan kunnian ja sivistyksen hyväksi. [162] Huomaa kuitenkin, että tähän aikaan vielä Jusleniuksen käsityksellä kansan muinaisesta arvosta ja vanhasta iästä sen parhaimpina etuina oli paljon puoltajia. Sellainen ajatus on aiheuttanut väitöskirjan "De gloria antiquitatis temere non contemnenda" vuodelta 1768. Ja seuraavana vuonna ilmestyneessä "De justo Fennorum in patriam amore" selitetään, että rakkautta kansaan lisää tieto sen vanhuudesta niinkuin kiintymistä omaan sukuun sen vanha alkuperä ja arvo.

Mutta alkavalla tutkimuksella ei ollut niitä edellytyksiä, joita tarvittiin sen menestymiseksi, ja valituksia siitä tavataankin aina siellä, missä on halua ja puuhaa muinaisuuden selvittämiseksi. Mennander kertoo, että on melkein mahdotonta saada käsiinsä suomalaisia lähteitä. Brenner oli matkoillaan korjannut sen, minkä oli voinut, ja vienyt mukanaan Ruotsiin. Sodat ja onnettomuudet olivat hävittäneet suurimman osan käsikirjoituksista täällä ja vanhoista painetuista teoksista olivat painokset olleet niin pieniä ja hajaantuneita joka suunnalle, ettei ahkerimmallakaan etsimisellä voinut niitä löytää. Samaa valittaa Bilmark.[163]

Oli kuitenkin koottu omasta maasta, mitä oli saatu. Mennander, joka 1757 oli tullut Turun piispaksi, oli virkamatkoillaan ja kirjevaihdolla pappien kanssa koonnut vanhoja suomalaisia kirjoja ja hautajaispuheita. Paitsi runoja oli hän keräillyt taloudellisia tietoja, tietoja muinaisjäännöksistä sekä muista merkillisyyksistä. Hänen asemansa ja laajat tuttavuussuhteensa olivat siinä parhaimpana apuna. Mutta sitäpaitsi hän oli asettunut yhteyteen ruotsalaisten oppineitten kanssa ja seurauksena tästä vuorovaikutuksesta oli usean asiakirjan joutuminen Suomeen, joko alkuperäisenä tahi jäljennöksenä. Tämän yhteyden merkityksen käsittää vasta silloin, kun on luonut silmäyksen silloisten lähdevarastojen tilaan Ruotsissa.

Lähteiden keskittäminen päävarastoihin oli jotenkin vähän edistynyt. Suuria perhearkistoja oli useilla aateliskartanoilla esim. Skoklosterissa, Sahlstadissa, Djursholmassa ja kartanoitten omistajat käyttivät usein niitä omaksi huvikseen päästämättä niihin tutkijoita. Vanhoja päämäkirjeitä ja muita asiakirjoja ajalehti paljon maaseuduilla ja niitä tavattiin paikoissa, joissa niitä ei voitu aavistaakaan olevan. Mutta ei siinä kyllä. Ruotsin arkistot ja kirjastot olivat 1760 luvulla vielä enimmäkseen ilman järjestystä ja ilman kunnollisia luetteloita. Useimmiten olivat kirjastonhoitajat vain nimeksi toimessaan, säilyttivät kirjastojen avaimet ja näyttivät yleisölle kirjoja, jotka olivat jollakin tavalla heistä eriskummallisia. Käsikirjoituskokoelmat olivat sidotut sekaisin pakkoihin, niin että täytyi käydä ne lehti lehdeltä lävitse ja kirjat olivat ilman järjestystä hyllyillään tahi röykkiönä lattialla.[164] Valtioarkistossa v. Stiernman piti hallussaan joukottain kirjallisia aarteita, joita käsittelemään hän ei ketään päästännyt. Hän näyttää usein suorastaan ehkäisseen tutkijain toimintaa.[165]

Valtioarkistossa säilytettiin enimmäkseen asiakirjoja uudemmalla ajalla, keskiajan asiakirjat taas olivat antikviteettiarkistossa, joka sijaitsi Brahen talossa. Päämäkirjeet, joita oli suunnaton joukko, olivat täällä eräässä rapun alaisessa huoneessa aina vuoteen 1772 siinä tilassa, ettei niitä ensinkään voitu käyttää.[166]

Poistaakseen epäkohtia, joita tällaisesta järjestelmästä oli, olivat ruotsalaiset kokoilijat kopioineet ja koonneet äärettömiä kokoelmia kaikenlaisilta eri aloilta. Usein syntyi kilpailua eri kokoilijain kesken harvinaisemmista asiakirjoista ja se aiheutti toisinaan kateutta ja epäluuloa heidän välillään. Alkavan suomalaisen tutkimuksen oli välttämättä asetettava yhteyteen heidän kanssansa, jos mieli saada Ruotsista siellä olevia tärkeitä asiakirjoja. Välittäjänä esiintyi aluksi etupäässä Mennander, jonka korkea asema ja käytettävänä olevat varat paljon edistivät näitä pyrintöjä.

Mutta Mennanderilla on suuri merkitys senkin yhteistoiminnan aikaansaamisessa, joka alkoi suomalaisten tutkijain omassa keskuudessa vuonna 1770. Innostus suomalaiseen tutkimukseen oli siihen asti puhjennut esiin hajanaisissa yrityksissä osaksi tietojen kokoilemisessa, jota useat papit seudullaan tekivät, osaksi taas pitäjänkertomusten ja muitten isänmaata koskevain väitöskirjain julkaisuissa. Mutta noilla yrityksillä ei ollut mitään keskinäistä yhteyttä, joka ne olisi liittänyt yhdeksi kokonaisuudeksi. Pitäjänkertomukset olivat usein maakunnallisen tahi paikkakunnallisen erikoisharrastuksen synnyttämät, enemmän ainakin kuin kansallisen, vaikka isänmaallinen tunnekin usein vaikutti voimakkaasti. Sitäpaitsi vaikutti myöskin hallituksen kehoitus niitä kirjoittamaan ja aineen helppous käsitellä.[167]

Tämä isänmaallinen innostus osaltaan aiheutti vuonna 1770 seuran perustamisen, joka otti suomalaisen tutkimuksen tehtäväkseen. Se oli tunnettu Aurora seura.[168] Tarkoitus sillä kyllä oli kaksinainen, niinkuin sen laeissa sanotaankin. Ensi sijassa mainitaan sen harrastusten esineenä ruotsin kieli ja senkielinen kirjallisuus, toisessa vasta suomen kieli sekä tämän maan vaiheet ja historia.[169] Tämä vastasikin täydelleen silloista ajatustapaa, siinä kun valtakunta sellaisenaan muodosti yhtä huomattavan aiheen isänmaanrakkauteen kuin Suomi erityisesti.

Mennander mainitaan erityisesti sinä, joka oli saanut aikaan seuran, vieläpä uhrannut siihen varojaankin. Ensimmäiset jäsenet, joita mainitaan ensimmäisessä säilyneessä seuran pöytäkirjassa, ovat kaikki hänen läheisempiä tahi kaukaisempia sukulaisiaan — hänen poikansa C.F. Mennander, Petter Juslén nuorempi, Porthan sekä M.J. Alopaeus, joka pari vuotta sen jälkeen meni naimisiin mainitun Juslénin sisaren kanssa. Kuitenkin kehittyi seura Mennanderista riippumattomana, jonka parhaiten todistaa tyytymättömyys, jota hän kohta sen jälkeen osotti koko seuraan.[170] Sensijaan Porthan esiintyy kohta seuran varsinaisena sieluna, etenkin kun tuli kysymykseen huolenpito seuran julkaisuista.

Seura oli nimittäin vuoden 1771 alusta ruvennut julkaisemaan omaa viikkolehteä "Tidningar utgifna af et Sällskap i Åbo", "voidakseen sitä nopeammin ja voimakkaammin edistää tarkoitustaan". Kunkin jäsenen piti kirjoittaa aineesta, johon hän oli perehtynyt, kun se vaan oli seuralle kunniaksi ja yleisölle eduksi. Ja niinkuin seuralle itselläänkin oli kaksinainen tarkoitus, niin oli sen julkaisuissakin kahdenlaisia kirjoituksia. Oli runoja ja käännöksiä vieraskielisistä kappaleista sekä kaikenlaisia yleistajuisia aineita käsitteleviä aiheita, mutta sitäpaitsi oli erityisesti Suomen maata ja kansaa koskevia tutkimuksia, kuvauksia ja lähteitä. Tuo viikkolehti oli ajottu siksi varastoksi, johon Suomea koskevat tiedot olivat eri tahoilta kerättävät yhteen kohtaan. Oli tarkoitus pelastaa kaikki nuo tiedot häviöstä, samalla kuin sen kautta heräisi laajemmissa piireissä halu tuommoiseen keräilyyn.

Vuosi vuodelta kasvoi jälkimäistä tarkoitusta varten kirjoitettujen kirjoitusten luku ja se mies, joka etupäässä ylläpiti tätä ohjelmaa ja samalla koko julkaisua, oli Porthan. Hän julkaisi joukon maamme historiaa koskevia lähteitä, lyhyitä sivistyshistoriallisia kappaleita ja kielellisiä tutkimuksia. Historialliset tutkimukset alkoivat astua etusijaan.[171] Porthanin historialliset harrastukset olivat kuitenkin paljoa vanhempaa alkuperää. Luennoillaankin hän oli kosketellut historiaa, etenkin filosoofisia aineita käsitellessään. Noudattaen ranskalaisten valistuskirjailijain esimerkkiä hänkin usein aloitti selityksensä jostakin opista, jostakin ennakkoluulosta tahi tavasta seuraamalla sitä sen alkuperään ja syihin tahi selitti hän esitystään esimerkeillä, joita otti historiasta. Ja historia, jota hän tässä tuli käsitelleeksi oli etupäässä sivistyshistoriaa, etenkin Ruotsin. Sitävastoin Suomen historia vain poikkeustapauksissa tulee kysymykseen vielä hänen viimeisinä elinvuosinaanankin. — Varsinainen välitön aihe Porthanin historiallisiin tutkimuksiin on kuitenkin etsittävä paljoa aijemmalta ajalta.

Porthan oli vuonna 1764 nimitetty yliopiston kirjaston vakinaiseksi amanuensiksi. Tämä toimi se etupäässä sai hänet historiallisten ja kirjallisuushistoriallisten opintojen ja tutkimusten alalle, hänellä kun oli esteetön tilaisuus tutustua kirjastossa olevaan kirjavarastoon. Tähän oli kyllä riittävää aikaakin, kun kirjavarat olivat verrattain pienet ja juoksevat tehtävät pian toimitetut. Päähuolen kirjastosta piti sitäpaitsi sen hoitaja Henrik Hyllén, joka aikoinaan oli ollut Porthanin kotiopettajana. Hänen hallussaan oli kirjaston tärkeimmät asiakirjat eikä hän edes antanut Porthanin kirjoittaa luetteloon saapuneita ja

saapuvia kirjoja.[172] — Miten läheisesti kirjallisuushistoria kuului kirjastonhoitajan virkaan, osottaa se, että Hyllén, kuten useat hänen virkaveljensä muualla, piti tuosta aineesta luentoja näytellen kuulijoilleen samalla tärkeimpiä teoksia.[173]

Kun Hyllén erosi toimestaan vuonna 1770, tuli Porthan kirjaston varsinaiseksi hoitajaksi, vaikka hän vasta kahta vuotta myöhemmin siksi nimitettiin. Hän peri samalla Hylléniltä toisenkin toimen, nimittäin kirjaston historian kirjoittamisen, jota tämä jo oli aikonut sommitella.[174] Se oli sitäpaitsi yhteydessä käytännöllisten tointen kanssa, johon uuden kirjastonhoitajan oli ryhtyminen. Kirjasto oli nimittäin viimeisten hoitajainsa aikana jäänyt tarpeellista huolenpitoa vaille, kirjat olivat vaillinaisesti merkityt luetteloihin, useat olivat poissa ja itse luettelot huonossa kunnossa. Jotta ensi tarkastuksessa voitaisiin päättää, mitä kirjoja kulloinkin oli tullut kirjastoon, oli verrattava eri luetteloja ja teosten ostamisaika niiden mukaan merkittävä. Muutamia vuosia myöhemmin syntyikin kysymys yleisen luettelon tekemisestä ajan perustalla, milloin teokset olivat tulleet kirjastoon, joka ulottuisi aina akatemian perustamiseen asti. Porthan ei kyllä suosinut tuumaa sellaisenaan, mutta se osottaa kaikissa tapauksissa jonkinlaista tarvetta saada yleiskatsaus kirjavaraston muodostumiseen, jotta sitä sen paremmin sitten voisi hallita ja hoitaa.[175]

Tämä sama käytännöllinen tarve oli jo kerran ennenkin saanut aikaan kirjaston historian, vaikka toisenlaisissa oloissa ja sentähden toisenlaisessa muodossa. Tarkoitan sitä historiaa muutamissa yleispiirteisissä, jonka Scarin pani kokoon kirjastontarkastajain käytettäväksi vuonna 1748 silloin tapahtunutta tarkastusta varten. Esityksensä alussa sanoo Scarin: "Koska on tärkeätä, että ennenkuin ryhdytään edessämme olevan julkisen kirjaston tarkastukseen, herrat valtuutetut saavat tiedon kahdesta asiasta: 1:o mitä lisiä kirjastolla on aika ajoin ollut ja 2:o miten asianomaiset ovat hoitaneet ja hallinneet kirjastoa sen perustuksesta alkaen, niin olen katsonut velvollisuudekseni antaa tarpeellista tietoa tästä" j.n.e.[176] Ettei kertomus tullut suuremmaksi johtui osaksi sen tilapäisestä tarkoituksesta, osaksi lähteitten laadusta. Scarin käytti näet vain niitä muutamia kirjastoa koskevia asiakirjoja, joita siellä oli, sitävastoin hän ei ensinkään tuntenut akatemian konsistorion pöytäkirjoja. Kuitenkin hän ehdottaa, että konsistorion amanuensi ottaisi käydäkseen ne läpi, vaikka ehdotus raukesi ilman näkyvää tulosta.

Sensijaan olivat Celsiukset samoihin aikoihin kirjoittaneet Tukholman kuninkaallisen kirjaston ja Upsalan yliopiston kirjaston historiat. Mutta ne olivat lyhyitä, epätäydellisiä teoksia, eivätkä läheskään käyttäneet kaikkea sitä lähdevarastoa, joka oli saatavissa. Annerstedt huomauttaa jälkimäisestä teoksesta, että se retoorisen laveapuheisuuden alle kätkee heikkouksia tutkimuksessa ja hätäilemistä. [177] Nämät olivat mallit, joita Porthan saattoi käyttää esikuvinaan, ja tällaisia esityöt, jotka oli tehty.

Kirjallisuushistorialliset ja oppihistorialliset tutkimukset näyttävät tähän aikaan olleen muodissa Turussa, etenkin nuorempi tutkijajoukko oli niihin antautunut. Calonius käsitteli humanistisen ajan kirjallisuutta väitöskirjasarjassa, jonka hän julkaisi vuosien 1764 ja 1777 välillä, Tidgren kirjoitti vuonna 1773 "De regimine et constitutione Reipublicae litterariae" ja Sigfrid Porthan julkaisi 1760 luvulla, kaksi tätä ainetta koskevaa sarjaa. Kun tapaamme kaksi ensinmainittua sekä H.G. Porthanin hakemassa Hasselin professioonia, on mahdollista, että noilla väitöskirjoilla on tämän aikeen kanssa jotakin yhteyttä. Mutta myöskin Bilmarkilla on väitöskirja "De caussis florescentis et marcescentis reipublicae litterariae" vuodelta 1771.

Teoksensa esipuheessa sanoo Porthan, että hän on "koettanut olla mitään kertomatta ja todeksi vakuuttamatta, jota ei ole siksi näytetty sopivilla todisteilla ja saatu hyviksi tunnustetuista lähteistä, yliopiston konsistorion pöytäkirjoista ja muista varmoista muistomerkeistä". Tämä lausunto on ensimmäinen ilmaus periaatteesta, joka yhtä mittaa uudistuu Porthanin myöhemmissä lausunnoissa. — Kirjaston historiassa ei ole mitään erityistä ilmoitusta lähteistä, joita siinä on käytetty, paitsi milloin niihin erikseen viitataan. Päälähteenä ovat olleet konsistorion pöytäkirjat, luettelot kirjoista ja itse kirjat. Ensimmäinen lainauskirja alkaa vuodelta 1748. Sitäpaitsi oli pienempi kokoelma vanhempia kirjaston hoitoa koskevia asiakirjoja, jotka ulottuivat taaksepäin vuoteen 1720. Kirjaston tilit olivat säilössä vasta vuodesta 1746 alkaen.[178]

Tiedot vanhemmalta ajalta olivat sentähden jotenkin niukkoja eivätkä nekään aina varmoja. Konsistorion pöytäkirjoissa ilmoitetut luettelot uusista kirjoista, joita oli hankittu, sisälsivät usein vääriä ja epätarkasti kirjoitettuja tekijän ja teosten nimiä. Toisinaan nuo ilmoitukset olivat kokonaan laimiinlyödyt.

Siltä ajalta alkain, jolta tilit olivat säilössä, vertasi Porthan näitä pöytäkirjoissa oleviin ilmoituksiin sekä täydenteli ja korjasi edellisten avulla jälkimäisiä. Näitä tietoja vertasi hän itse kirjoihin. Tämä menettely oli yhtämittaista palaamista johdetuista lähteistä alkulähteihin ja edellisten tarkastelemista sekä korjaamista jälkimäisten mukaan. Kritiikki oli kyllä aivan yksinkertaista, melkein koneellista, mutta vaati suurta tarkkuutta ja kärsivällisyyttä. Lähteiden vanhemmuudella oli tässä ehdottomasti pääarvo ja tätä periaatetta saattoi noudattaa kritiikissä ottamatta huomioon lähteitten muita

ominaisuuksia.

Lähteiden laatu selittää myöskin, minkätähden Porthan on rajoittanut esityksensä aihetta enemmän kuin olisi voinut otaksua. Tarkkaan luettelee hän kyllä yksityiset tapaukset, joiden kautta kirjavarasto kasvoi, kuten lahjoitukset ja muut sellaiset. Sitävastoin hän ei ole antanut mitään kuvausta kirjaston säännöllisestä kasvamisesta, mitä teitä teoksia sinne hankittiin, minkä maan teokset milloinkin olivat enimmin suosittuja ja kuinka kirjain hankkiminen yleensä oli järjestetty. Tällainen kuvaus oli vanhempiin aikoihin nähden aivan mahdoton, koska lähteet tässä suhteessa enimmäkseen puuttuivat. Sensijaan olivat ne säilyneet vuosisadan keskivaiheilta aikain ja Porthanin oma toiminta kirjastonhoitajana olisi viimeisiltä vuosikymmeniltä antanut sellaiseen hyvän tilaisuuden. Mutta sen sijaan tapaamme vain aivan ylimalkaisia ilmoituksia siitä, "että kirjasto alkoi kauniisti kasvaa", "ettei harrastus sen lisäämiseen uusilla lisillä lakannut" j.n.e. Porthanin yksityiseen kirjevaihtoon kuuluvista kirjeistä ja harvoista nyt enää säilyneistä jätteistä saamme epäselvän käsityksen siitä, miten se todella tapahtui.

Kirjojen arvostelua Porthan kyllä ei liittänyt luetteloon niistä, mutta kuitenkin hän ikäänkuin ohimennen huomautti niiden arvoa historiallisina jätteinä. Niinpä sanoo hän muutamista vanhoista Ciceron käsikirjoituksista, että "niiden pitäisi olla tärkeitä ja erittäin arvokkaita niille, jotka tutkivat kriittistä ja tieteellistä henkeä ja sitä harrastavat", vaikka noista teoksista filologialle ei ollutkaan mitään hyötyä. Kokoelmasta erilaisia asiakirjoja vuosilta 1331-1616 arvelee Porthan, että niitä voi käyttää eri aikojen kirjainten ja käsialan muotoa tutkiessa mutta sitäpaitsi vanhojen tapojen selvittämiseen. Myöskin päättelee tutkijamme kirjoituksista niiden kirjoittajan luonnetta, ajatustapaa, asemaa j.n.e..[179]

Häntä eivät siis huvittaneet teokset sellaisinaan, niiden omituisuus, harvinaisuus eli kuten silloin sanottiin kuriositeetti. Häntä viehätti etupäässä erilainen inhimillinen elämä, joka esiintyi sisällöltään mitättömimmänkin kirjoituksen alta. Huomaa, että Porthan etupäässä ajatteli sitä, ja siinä hän erosi useista sen ajan kokoilijoista, joille kokoileminen sellaisenaan sekä sen tulos oli kaikki. — Kuitenkaan ei hän ole tässä teoksessaan ryhtynyt itse kuvaamaan teosten oleellisuutta, vaan esitti muutamia kuvaavia kohtia niistä.

Mutta silloin kun nämät kirjoitusluettelot julkaistiin väitöskirjoissa, oli Porthan jo julkaissut suuren joukon historiallisia esityksiä Aurora seuran lehdessä. Palaamme niihin.

Näissä kirjoituksissa huomaa selvästi vaikutuksen Mennanderin runsaista kokoelmista ja hänen harrastuksistaan. Porthanin "Kortt Historia om Finnska Bibel öfversättningen", joka painettiin vuoden 1778 Turun lehdissä, käsittelee aihetta, jota Mennander erityisesti oli tutkinut. Synodaalipuheessaan, jonka hän piti Turussa 15. p. syyskuuta 1775 oli hän esittänyt muun muassa myöskin samaa ainetta, raamatunkäännöksen historiaa vuoteen 1642. Porthanin esitys ei sisällöltään eikä muodoltaan paljoa tästä eroa, olematta kuitenkaan siltä missään orjallisessa riippuvaisuus-suhteessa siihen. Se jatkuu sitä paitsi aina silloiseen aikaan asti.[180]

Vuonna 1782 julkaisi Porthan lyhyen tutkimuksen "Anmärkning rörande framl. Biskopens i Åbo M. Pauli Juustens Adelskap och efterkommande". Tähän oli sitä enemmän aihetta, kun Fredenheim juuri tähän aikaan tutki sukunsa alkuperää ja luuli tällöin huomanneensa Juustenin olleen hänen esi-isäinsä kanssa sukulaisuussuhteessa. Porthan oli kirjevaihdoissaan Mennanderin kanssa kosketellut asiaa jo vuonna 1779. Aiheen tutkimukseen oli kuitenkin antanut Juustenin "Acta legationis Muscoviticae", jonka Porthan vuonna 1775 julkaisi. Sen esihistoria on tämä.

Ollessaan keräilymatkalla eteläisessä Ruotsissa vuonna 1774 löysi Gahm eräästä syrjäisestä sopesta Lundissa tuon asiakirjan. Heti syksyllä samana vuonna hän lähettää sen suosijalleen Mennanderille samalla toivoen, että se painettaisiin Turussa ilmestyvään lehteen. Kun tämä ei voinut käydä päinsä sen latinankielisen asun tähden, ehdotti Gahm, että Bilmark painattaisi sen väitöskirjana respondentin muistutuksilla varustettuna.[181] Se oli vuoden viimeisenä päivänä 1774. Seuraavana vuonna ilmestyi asiakirja Porthanin presidiolla.

Porthan sai kuitenkin muitakin teitä noita julkaistavia lähteitä. Vuonna 1776 hän kirjoittaa lehtiin "Om en liten sällsynt Bok, Republica Glacialis kallad". Tutkijamme oli saanut kirjan lainaksi äsken Ruotsista tulleeulta hovioikeuden presidentiltä Leijonhufvudilta, joka edellisen vuoden lopulla oli kutsuttu Aurora seuran jäseneksi. Hän etsii sen kirjoittajaa ja vetoo tässä kirjeeseen, jonka Tessin on asiassa kirjoittanut Leijonhufvudille, tullen kuitenkin siten erehdyttäviin johtopäätöksiin.[182] Tässä siis yksi monista teistä, joilla Ruotsin kokoilijat olivat yhteydessä Suomen alkavan historiantutkimuksen kanssa. Aine koski yksinomaan Ruotsin historiaa tässä tapauksessa.

Lehtiä toimittaessaan oli Porthanin taisteltava kaikenlaisia vaikeuksia vastaan, jotka yhtämittaa kasvoivat. Jo vuonna 1772 ilmoitetaan, että lehdet ilmestyvät kovin epäsäännöllisesti ja laihtuvat sisällöltään. Syynä tähän oli se, että vain harvat seuran jäsenistä todella työskentelivät, muut

sitävastoin luottivat näihin eivätkä tehneet mitään. Samaa valitellaan myöhemminkin.

Seuraan kuului hyvin erilaisia aineksia, jäsenet olivat usein tieteelliseltä katsantokannaltaan ja mielipiteiltään aivan erilaisia. Useat kokoilivat maata koskevia tietoja isänmaallisella mielellä, mutta heiltä puuttui arvostelukykyä ja he olivat juurtuneet vanhoihin ajatuksiin Suomen muinaisuudesta, Toiset taas vaativat suurempaa kriittisyyttä ja samalla kuin he seurasivat yhä tarkistuvaa kirjallisuutta muualla, loittonivat he yhä enemmän entisestä työtavasta ja ajatuskannasta. Seurassa oli sitäpaitsi miehiä, jotka olivat levottomia ja juonittelevia luonteeltaan sekä koettivat päästä niin vähällä työllä kuin suinkin.

Seuran toiminnassa oli vaarallinen kohta, jossa kaikki nuot eroavaisuudet helpoimmin saattoivat tulla näkyviin, — seuran jäsenten sille jättämäin kirjoitusten tarkastelu. Seuran säännöissä on selvästi huomautettu tätä mahdollisuutta ja viitattu eripuraisuuteen ja tyytymättömyyteen, joka muissa seuroissa oli ollut tarkastelun seurauksena. Sentähden oli ryhdytty Aurora seurassa varokeinoihin tarkastajain salaamiseksi muilta jäseniltä.

Väitetään, että kritiikki tästä huolimatta hajotti seuran. Kalm kertoo: "Turun oppisanomat ovat täydelleen sekasorrossa.... Olen kysynyt syytä tähän ja minulle on vastattu, että Herrat Professorit Porthan ja Bilmark, Aessori Juslén sekä pari muuta lisäksi ovat ilman muuta joko kokonaan hyljänneet tahi karsineet tahi myöskin kokonaan muuttaneet seuran laatikkoihin jätetyt kirjoitukset; tämä on suuresti loukannut kirjoittajia, jotka sentähden eivät enää ole antaneet mitään kirjoituksia, vieläpä ovat jääneet kokonaan pois kokouksista".[183]

Mutta löytyy toinenkin kertomus Turun sanomain lakkaamisesta, jonka mukaan tilaajain vähyys on ollut siihen pääsyynä.[184] Yleisössä alkoi yhä enemmän päästä valtaan haluttomuus kaikkeen vakavampaan lukemiseen, nyt kun ulkomaalainen, etenkin ranskalainen kevyt kirjallisuus saavutti enenevää suosiota. Kun Turun sanomat myöhemmin alkoivat uudelleen ilmestyä, valitellaan tätä seikkaa yhtämittaa. Miten suuresti yleisön osanotto oli laimentunut todistaa Porthan itse kertoessaan: "Melkein kaikki apu maaseudulta on lakannut, en tiedä mistä syystä; sen mitä sieltä tarvitsemme on meidän itse kirjevaihdolla, maksulla ja vaivalla hankittava".[185] Tätä ajanhenkeä vastaan on Porthan vielä myöhemminkin saanut taistella ja hänen seuraavat julkaisunsa olivat enemmän tahi vähemmän, joskus välittömästi, useimmiten ainakin välillisesti siitä riippuvia.

V.

Porthanin tähän asti mainitut Suomen viljelyshistoriaa koskevat kyhäykset keskittivät esityksen enemmän itse viljelyksen muotoon ja tuloksiin kuin viljelijöihin itseensä. Sivistyksen edistäjät ja kannattajat jäivät aina kuvaamatta, heidän erikoinen henkilöllinen omituisuutensa selvittämättä. Sitä suuremmalla uteliaisuudella käännyimme sentähden ainoihin henkilökuvauksiin, jotka Porthan on kirjoittanut tällä ajalla. Tarkoitan muistopuheita, jotka hän on pitänyt.

Tällaisesta muistopuheesta oli aikakauden esteettisen maun määrääjillä omat mielipiteensä, jotka olivat saaneet yleisen kannatuksen. Puheen piti samalla olla runolliseen tahi kaunokirjalliseen henkeen kirjoitettu esitys ja toiselta puolen taas historiallinen kertomus. Mutta kaikki eivät hyväksyneet tuota vaatimusta. "Omasta puolestani toivoisin" — sanoo Knös — "ettei historiallisista muistokirjoituksista odotettaisi kaunokirjallisia kyhäyksiä ja ettei niitä arvosteltaisi Ruotsin Akatemian mittakaavan mukaan. Historiallisen muistokirjoituksen tulee esittää asioita yksinkertaisesti kertoen, mutta tarkoin ja todistamalla kaikki, sitä vastoin voi kaunokirjallinen sepitys, muisto à la Lehnberg maalailta ja ja ikäänkuin upottaa ne muutamat asiat, jotka ilman tutkintoa ja todistelua pidetään varmoina, nerokkaitten mietteitten mereen, jonne toisinaan historiallinen totuus häviää. Jokainen asiahan on erittäin todistettava historiassa, ja mainepuheessa, akateemisessa ylistyspuheessa pidetään useita sitaatteja turhantarkkuutena".[186]

Porthan oli kaunopuheliaisuuden opettajana yliopistossa ja sentähden oli taipumus antaa tässä kaunopuheliaisuuden silloisille vaatimuksille enemmän arvoa kuin historian säännöille luonnollinen.

Kaunopuheliaisuuden opettajana on Porthan teoreetisesti käsitellyt muistopuheita. "Muistopuheissa" — opettaa hän — "on aina puhuttava parempaan suuntaan, valehdeltava hyvin vähän... Hautajaispuheessa tulee vielä kohtuullisemmin kiitellä, ei siltä moittiakaan, vaan puhua niin, että kiitoksen suhteesta voi päättää millainen henkilö on ollut". Kun näin näytetään vaan yksi puoli henkilöstä, jota kiitellään, ei tuollainen kuva ole aivan luotettava, huomauttaa Porthan toisessa

kohdassa. Mutta hän vaatii, että kuva, joka esitetään, on aivan näköinen, sillä maalauksen yhdennäköisyys huvittaa meitä, sanoo Aristoteles. Muistopuheessa tulee käyttää komeaa ja miellyttävää stiiliä, tehdä poikkeuksia aineesta, esittää kauniita vertauksia, päämäärä kun sellaisissa on koreus. [187]

Kuitenkin on Porthan erityisesti huomauttanut noiden muistopuheitten historiallista arvoa. Erityisessä kyhäyksessä hän on kehottanut edelleenkin pitämään hautajaispuheita tunnetummista henkilöistä, hän on koonnut sitäpaitsi elämäkerrallisia tietoja oman aikansa henkilöistä ja julkaissut paljon vanhempia elämäkertoja. Se seikka, että tuollaisissa elämäkertoissa liiaksi kiitellään, sanoo Porthan kyhäyksessään, ei anna aihetta niiden laimiinlyömiseen, koska tottunut tutkija aina osaa erottaa totuuden imartelusta. [188]

Ensimmäisen muistopuheensa piti Porthan Ehrensvärdistä 17. p. heinäkuuta 1773, mutta se on jäänyt painamatta ja joutunut kateisiin. Porthan itse ei pitänyt sitä kyllin täydellisenä, mutta Choraeus vakuuttaa siitä saaneensa aivan erityistä hyötyä ja hyviä opetuksia. Porthanin ystävä M.J. Alopaeus piti samasta aineesta muistopuheen Porvoossa pari kuukautta Porthanin puheen jälkeen, mutta mahdotonta on tietää, olivatko nuo puheet keskenään yhteydessä. [189]

Kun myöhemmin 1788-1790 vuosien sota asetti Ehrensvärdin elämäntyön oikeaan arvoonsa aikalaisten silmissä, herätti se Porthanissa halun julkaista parentationinsa. [190] Ja nähtävästi tässä tarkoituksessa hän 1790 luvun keskivaiheilla ryhtyi hankkimaan tietoja Viaporin perustamisesta siellä oleskelleilta upseereilta. Aineksia hän saikin, mutta, kuten mainitsin, raukesi yritys kuitenkin sikseen. [191]

Tulemme nyt parentationiin, jonka Porthan piti entisestä opettajastaan Henrik Hasselista. Porthan oli itse siihen tarjoutunut ja ryhtyi heti Hasselin kuoleman jälkeen kokoamaan aineksia puheeseensa. [192] Ja jo muutaman viikon kuluttua hän kertookin olevansa valmis pitämään sen, kunhan vain saisi muutamia elämäkerrallisia tietoja kuolinpesästä. [193] Lähteitä tutkijamme saikin jotenkin runsaasti, mutta etupäässä toiselta taholta. Fredenheim oli jo Hasselin eläessä kirjeellisesti tältä saanut tavalliset personaaliat. Sitäpaitsi oli hänen haltuunsa joutunut muitakin vainajaa koskevia tietoja. Nämät hän nyt lähettää Porthanille antaen hänelle samalla viittauksia miten niitä käyttää sopivalla tavalla ja mitä niiden johdosta huomauttaa.

Fredenheim kirjoittaa tästä muun muassa: "1722 tuli hän Tukholmaan kotiopettajaksi, jota sinun ei tarvitse mainita, ja oli siellä neljä vuotta luultavasti tarkaten silloista mieltä kiinnostavaa asemaa. Tätä hän sitten seurasi hämmästyttävän tarkkaan siihen nähden, ettei hän ottanut osaa valtiolliseen elämään. Jos tahdot muutamilla sellaisilla mietteillä tehdä hänen olonsa Tukholmassa huvittavaksi, se kun sattui sellaiseen aikaan, sopinee se". [194] Tämän Hasselin Tukholmassa olon on Porthan sitten muistopuheessaan kuvannut näin: "Hän oleskeli näihin aikoihin Tukholmassa, seuraten oppilaitaan heidän koteihinsa. Merkillisten tapausten ja muutosten, jotka silloin tapahtuivat, näkijänä ja todistajana hän silloin oli. Ei kuitenkaan sellaisena, joka hämmästyneenä ja kokemattomana kaikkia ällistelee, vaan sellaisena, joka äyllä ja tarkaten seuraa asiain menoa niin paljon kuin mahdollista."

Puhe valmistui näiden tietojen lähettämisen tähden paljon myöhemmin, kuin Porthan ensin oli luullut. Huhtikuulla 1777 yliopiston varakansleri Haartman jo konsistorion kokouksessa tiedusteli Porthanilta, joka oli sinne kutsuttu, eikö muistopuhe pian valmistuisi, sitä kun tuskin voisi pitemmälle lykätä. Porthan vastasi aikovansa odottaa lämpimämpää vuodenaikaa. [195] Puhe pidettiin vasta 21. p. toukok. 1778. Sitten se oli laitettava painokuntoon. Porthanilla ja Fredenheimillä oli aikomus laajentaa ja täydellisentää sitä muistutuksilla ja liitteillä. Esityksen eteen oli asetettava Hasselin sukuluettelo, jota Fredenheim kauvan oli valmistellut. Mutta Mennander kiertelee sitä tekemästä ja syyt, jotka hän esittää, ovat kuvaavia. Tuollaisen suuren teoksen, kuin se oli, jota Porthan oli suunnitellut, painattaminen tulisi kalliiksi ja herättäisi yleisössä liian suuren käsityksen kuolinpesän rikkauksista. Ja kaupaksi sellainen ei menisi, koska yleisö ei tuollaisia suosi. Luettelon Hasselin teoksista voisi liittää mukaan, mutta hänen presidiollaan ilmestyneistä väitöskirjoista on muualla julkaistu kertomus ja sen uudestaan painattaminen olisi siis turha. [196]

Puhe painettiin sentähden sellaisenaan yhdessä Bilmarkin tilaisuuteen valmistaman programmin kanssa.

Yleisössä vallalla oleva käsitys oli nytkin tehnyt haittaa Porthanin julkaisemistoiminnalle, vieläpä se oli saanut tulkikseen arkkipiispa Mennanderinkin. Esitetyt syyt ovat samoja, joilla yleensä vastustettiin muistopuheitten painamista ja joita vastaan Porthan myöhemmin asettuu taistelemaan Turun lehdissä.

Mennander olikin nyt tyytyväinen Porthanin puheeseen, joka hänestä niinkuin Bilmarkin programmikin oli tarpeellisen hyvästi kirjoitettu. Sentähden ansaitsi Porthan siitä kiitosta eikä nuhteita. [197]

Heti alkaessaan muistopuheensa Porthan jo huomauttaa, ettei hän esitä muuta kuin Hasselin

yksinkertaisen elämäkerran sekä kertomuksen tämän työstä akatemian hyväksi. Hän pyytää kuulijoitaan pitämään silmällä esityksen totuutta, puhtautta ja kunnioittavaa henkeä, eikä vaatimaan siltä hienoutta, kauneutta ja loistoa.[198] Ja pyyntöä seuraava esitys osoittaa, että Porthan todella tarkoitti mitä lausui.

Periaatteet, joita Hassel koetti virassaan toteuttaa ja esimerkki, jota hän siinä osotti, olivat, kuten edellä olen maininnut, useassa suhteessa vaikuttaneet Porthaniin ja olleet hänelle esikuvina. Panemalla painoa niihin esityksessään saattoi Porthan luoda samalla elävän ja luonnollisen kuvan Hasselista yliopistonopettajana. Pitkät kuvaukset ja maalailemiset puuttuvat Hasselin elämäkerrasta kokonaan. Stiili on Ciceron "yksinkertaista" täyteläistä stiiliä, jota Porthan aina kehotti oppilaitaan käyttämään.

Parentationitilaisuuden jälkeisenä päivänä Porthan jo kertoo uudesta muistopuheesta, jonka hän aikoi pitää Arckenholtzin elämästä ja vaikutuksesta. Mutta hänellä oli kovin niukasti lähteitä saatavilla — valittaa hän — ja salatakseen köyhyyttään oli hän päättänyt puhua latinaksi.[199] Tällainen ainesten puute osoittaa, että Porthanilla vielä oli jotenkin vähän tuttavuuksia Ruotsin puolella, jossa Arckenholtzin toiminta kylläkin oli tunnettu. Fredenheim näkyy nytkin hankkineen aineita hänelle.[200] Puhe pidettiin 3. p. toukok. 1781 ja oli Porthanilla aikomus painattaa sekin, vaikka aije sitten jäi toteuttamatta.[201]

Mutta tämän puheensa piti Porthan aikana, jolloin tavallaan uusi kehitysjakso hänen elämässään alkoi. Pysähdyn tässä vuoteen 1779. Hän oli nyt 40 vuoden ikäinen, siis iässä, jossa henki harvoin enää taipuu aivan uusille urille, ellei niihin aikaisempaa perustusta ole laskettu. Porthanin työ oli tähän asti pääasiallisesti liikkunut kaunokirjallisuuden alalla, ja ennen kaikkea oli hän ollut klassillisen kirjallisuuden tuntija. Saattaa kyllä huomata, että hänen harrastuksensa yhä oli historiaan kiintymässä, mutta kun ottaa huomioon ajan tutkimuksen polyhistoriallisen luonteen, ei se vielä herätä mitään suurempaa huomiota. Vasta seuraavan vuosikymmenen tapahtumat antoivat viimeisen aiheen käänteelle, joka jo kauvan oli ollut valmistumassa. Vasta nyt alkaa Porthanin varsinainen suurenmoinen tehtävä historiantutkimuksena.

* * * * *

Olen jo edellä viitannut syihin, jotka vähitellen olivat vieneet Porthanin historiallisiin tutkimuksiin. Ennenkuin lähden puhumaan hänen varsinaisista suurtoistään tällä alalla, on mainittava vielä muutamia vaikutuksia, joita Porthan tähän asti oli saanut historiantutkijoilta, sikäli kuin vaillinaiset tiedot sen sallivat. Ranskalaiset valistuskirjailijat olivat herättäneet huomiota maassamme historiantutkijoina aina 1760 vaiheilta tahi hiukan ennemmin. Mutta kuten Ruotsissa, niin meilläkin otettiin ne akateemisissa piireissä jotenkin kylmästi vastaan. Sigfrid Porthan valittaa vuonna 1760: "Vallan anastavat Voltairit, d'Alembertit ja muut heidän tapaisensa valehistorioitsijat, joita meidän aikanamme on ääretön määrä etenkin Ranskassa, vaikuttaen lukijan herkkäuskoisuuteen nerokkailla lisäyksillä ja muhkealla stiiilillä, mutta samalla vihamielisesti vastustaen uskontoa ja moraalialla".[202] Poikkeuksena oli kuitenkin Montesquieu, jota suuresti ihailtiin. Hänen teoksensa "Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur decadence" siteerataan jo vuonna 1756 eräessä Scarinin johdolla ilmestyneessä väitöskirjassa.[203] Ja 1760 luvulla käsittelee Bilmark useita Montesquieun esittämiä ajatuksia pitäen kuitenkin usein hänen kantaansa liian yksipuolisena.

Kun Porthan sitten ensi kerran julkaisi yleishistoriallisen väitöskirjan, käyttää hänkin lähteenään Montesquieuta. Vuonna 1776 ilmestyi nimittäin tutkimus "De influxu morum in felicitatem reipublicae". Se seikka, että se julkaistiin pro exercitio, näyttää osottavan, että teos oli pääasiassa Porthanin kirjoittama ja se liittyikin jotenkin luonnollisesti hänen luentoihinsa moraalifilosofiassa. Käsitystapa on tavallinen siihen aikaan vallalla oleva pragmaattinen. Tapausten syynä pidetään yksinomaan siveellistä tilaa ja siitä johtuvia motiiveja, joten esitys tuntuu kovin yksipuoliselta. Niin pidetään spartalaiden heloottivainoja syynä heidän raaistumiseensa ja tästä taas oli valtion onnettomuus seurauksena. Samoin oli tekijän mielestä ahneus ja ryöstelyhalu pääsyynä peloponneesolaisottiin. Vallankumousta Englannissa Kaarle I:sen aikana arvostellaan näin: "Englantilaiset osottivat kyliksi esimerkillään Kaarle I:sen viime vuosina, kuinka vähän lait vaikuttavat valtiossa, jossa kansalaisten tavat ovat niin turmeltuneita, että vaan hurjuus ja hillittömyyden halu heitä ohjaavat."

Sama käsitys on Humella, johon Porthan tässä viittaa. On hyvin käsitettävää, että Porthan, joka juuri piti moraalista luentoja ja julkaisi väitöskirjan, joka liittyi näihin luentoihin, oli taipuva panemaan tällaisille syille pääpainon esityksessään. Olihan tällainen käsitys Porthanin käyttämässä kirjallisuudessa yleinen. Lagerbringin suuri Ruotsin historia, joka parillaan ilmestyi, antoi tässä suhteessa hyvin selvän esimerkin. — Itse aihe, yleisen historiassa tavattavan ilmiön tutkiminen, oli Turussakin siihen aikaan hyvin tavallinen.

Porthan oli näet saanut vaikutuksia paljoa lähempääkin, muun muassa naapurimaasta Ruotsista. Lagerbringin suuri kriittinen Ruotsin historia aikaansai lopullisen käänteen tämän maan historian käsittelyssä. Silloisista oppineitten kirjeistä huomaakin hyvin, millaisella innolla ja ilolla teosta

tervehdittiin ja miten suurta huomiota se herätti. Porthanille ilmoittaa Gjørwell kirjeessä 29. p. marrask. 1776 lähettävänsä hänelle Lagerbringin Swea Rikes Historian.[204] Varmaankin sai Porthan siis jokaisen osan heti sen ilmestyttyä.

Myöskin Ihren teoksia tunsu Porthan. Todennäköistä on, että hän kielimiehenä oli niihin jotenkin aikaisin tutustunut ja edempänä todistan hänen käyttäneen ainakin yhtä näistä 1760 luvulla. Vuonna 1775 lähettää Gjørwell Ihren Glossariumin, jota Porthan oli pyytännyt.[205] Kun Ihre oli ollut Schlözerin opettaja ja suuresti vaikuttanut hänen tutkimustapaansa, on tärkeitä tietää, että Porthan tunsu Ihren edustaman kielellisiin apukeinoihin perustuvan historiantutkimuksen, ennenkuin oli joutunut tekemisiin göttingeniläisen suunnan kanssa.

III.

Göttingeniläisen suunnan vaikutuksia Porthaniin. Hänen tutkimuksensa suomalaisten esihistorian ja vanhimman historian alalla.

I.

Porthanin toimi kirjastonhoitajana oli saattanut hänet tarkkuudella seuraamaan kaikkia uusia virtauksia aikansa kirjallisuudessa. Hänen oli hankittava uutta ilmestynyttä kirjallisuutta eri maista ja sentähden hän käytti vilkkaasti kirjamarkkinoita sekä Ruotsissa että ulkomailla, etupäässä Hollannissa ja Saksassa. Usein on hän oppilailtensa terottanut mieleen, miten tärkeitä on valita teokset, joita lukee, ettei kuluttaisi turhaan aikaansa, usein on hän myöskin huomauttanut, että on seurattava erilaatuista kirjallisuutta niin paljon kuin suinkin, koska joka suunnalla on jotakin hyvää.[206] Sanomalehtimiehenä ja opettajana, sanalla sanoen valistuksen levittäjänä hänen oli ennen kaikkea otettava selvä kaikista uusista totuuksista, jotka olivat omiansa hajoittamaan ennakkoluuloja.

Välittäessään uusien teosten ja uusien tietojen hankkimista maahan Porthan joutui tekemisiin usean ruotsalaisen oppineen kanssa. Niinpä hän tilasi Gjørwellin kautta suuren osan teoksista, jotka olivat kirjastoon hankittavat, ja oli hänen kanssaan kirjevaihdossa 1770 luvulla. Avuliaana Porthanille näissä toimissa oli A.N. Clewberg, joka silloin oleskeli Tukholmassa.[207] Seuraavalla vuosikymmenellä tapaamme Porthanin kirjevaihdossa ruotsalaisen historioitsijan Hallenbergin kanssa Turun yliopiston kirjastossa olevista Arckenholtzin kokoelmista.

Välityksen tarve oli tähän aikaan suurempi kuin koskaan ennen. Sillä suurenmoinen kirjallinen toimeliaisuus toi yhtämittaa esille uusia huomioita ja uusia totuuksia ja valistusharrastus oli tehnyt niiden levittämisen jokaiselle pyhäksi velvollisuudeksi. Mutta kulkuneuvot olivat vielä huonoja, aikakauskirjallisuus vasta alullaan. Sitäpaitsi oli lähteiden julkaiseminen tahi keskittäminen hyvin vähän edistynyt. Nämät ovat syyt laajoihin kirjevaihtoihin sen ajan oppineitten välillä ja Porthankin on niiden tähden tuollaiseen kirjevaihtoon ryhtynyt.

Mutta Porthan ei tyytynyt yksinomaan kirjeelliseen välitykseen, vaan teki itse matkoja Ruotsiin niin pian kuin opetustoimeltaan pääsi. Jo vuonna 1771 hän kävi Tukholmassa ja Upsalassa. Cygnaeus, joka oli matkalla mukana, kertoo sittemmin kuinka Gjørwell ja Porthan keskustelivat Tukholman kuninkaallisessa kirjastossa tieteellisistä ja kirjallisista kysymyksistä, sillä välin kuin hän sai käteensä Bælterin kirjeet ajan kulukkeeksi.[208] Myöskin vuonna 1775 tiedetään Porthanin olleen kesäaikana Tukholmassa.[209]

Näitä matkoja tärkeämpi oli kuitenkin matka Saksaan, jonka Porthan teki kesällä vuonna 1779. Lähimmän aiheen antoi siihen hänen nimityksensä professoriksi kaunopuheliaisuudessa 10. p. jouluk. 1777, hän kun sen kautta saattoi hankkia tällaiseen matkaan tarvittavat varat. Matkan tarkoituksena oli saksalaisten kirjain tilauksen järjestäminen sekä oppineihin mieskohtaisesti tutustuminen.[210]

Ruotsin kautta matkusti Porthan Lyybekkiin, viipyi pari päivää täällä ja viikon Hampurissa sekä matkusti sitten Göttingeniin.[211] Göttingen oli virkein ja vapaamielisin opinkeskus Saksassa ja maine sen tutkijoista oli jo silloin levinnyt pohjoismaihinkin. He olivat täällä tunnettuja ja arvossa pidettyjä. Useat ruotsalaiset oppineet olivat oleskelleet Göttingenissä ja jo 1768 ehdotti Warmholtz, että Schlözer saisi tehtäväkseen Ruotsin historian kirjoittamisen.[212] Göttingeniläisten teokset olivatkin sentähden levinneet tänne jotenkin nopeaan ja laajalti. Niin saa Porthan Gattererin Universal Historien kesällä 1776 Gjörwellin kautta ja seuraavana vuonna melkein samaan aikaan Schlözerin Nordische Geschichten. Viimemainittu teos oli loppunut ruotsalaisista kirjakaupoista heti kun se saapui vuonna 1773 ja viimeisen kappaleen siitä oli Mennander silloin hankkinut itselleen Turkuun.[213]

Göttingenissä Porthan otti innokkaasti osaa yliopistolliseen elämäänsä. Kirjastoa hän kiittelee erinomaiseksi ja kertoo saavansa käyttää sitä esteettömästi. Myöskin kuunteli hän luentoja ja tutustui yliopiston opettajiin. Luultavasti hän joutui enimmäkseen tekemisiin Heynen kanssa, hän kun oli saman aineen opettaja kuin Porthankin — runouden ja kaunopuhelaisuuden professori.

"Hän on koko mies alallaan", sanoo Porthan ja hänen mielipiteensä osottavatkin ajakseen useassa suhteessa hyvin edistynyttä kantaa. Hän pyrki todella syventymään klassillisen ajan henkeen ja hänelle selvisikin sen kerrassaan silloisesta ajasta eroava luonne. "Tarvitaan" — lausuu Heyne kerran — "mukautuvaa mieltä, sukkelaa ja sujuvaa ajatusta sekä kestävyyttä; tulee välttää liian nopeaa arvostelua ja itseensä luottamista eikä saa itsepäisesti pitää mielipidettä, jonka on saanut, jos tahtoo tunkeutua ja hiipiä toisten ajatustapaan". Mutta juuri tässä arvelee hän tutkijain usein erehtyvän, he kun päättelevät oman aikansa tavoista ja käsitystavoista alkuperäisemmällä kannalla olevien ihmisten mielentilaa.[214] Arvostellessaan asioita pyrki hän sen sijaan etupäässä käsittämään olosuhteita, jotka silloin olivat vallalla ja saattoivat tutkittaviin asioihin vaikuttaa. Siltä hän sentään samalla koetti syventää käsitystään vertailemalla tutkittavia oloja sellaisiin oman aikansa ilmiöihin, jotka erityisesti tuntuivat olevan samantapaisia kuin ne, joita hän tutki. Etupäässä villikansain tavat olivat mainiona vertailuaineena, kun tahtoi selittää antiikin kansain aikaisinta kehitystä.[215]

Tämän käsityksensä mukaisesti hän arvosteli myöskin lähteitä erottamalla niiden eri ainekset sen mukaan, koska ja miten ne olivat hankitut, mikä oli nähtyä, mikä kuultua ja mikä arvelua. Juuri Porthanin ollessa Göttingenissä selitteli Heyne tämän menettelytapansa avulla sikäläisessä tiedeseuran kokouksessa Hesiodoksen Teogoniaa. Tämä teos oli hänestä yhteenliitos erilaatuisista kappaleista, jotka jo sitä ennen olivat muuttuneet ja muodostuneet. Porthan piti esitelmää oikein hyvänä, vaikka Heynen tapa lausua latinaa saksalaisen ääntämistavan mukaan tuntui omituiselta. Myöskin seminaariharjoituksissaan selitteli Heyne Hesiodosta.[216] Nämät olivat samat seminaariharjoitukset, joilla useat Saksan myöhemmän henkisen elämän edustajat Voss, v. Humboldt y.m. saivat ensimmäisen halun käsittämään klassillisen ajan varsinaista henkeä, vaikka he kyllä toiselta puolen pian jättivät opettajansa välittävän kannan.

Myöhemmin on Porthankin luennoillaan koettanut esittää antiikin oloja niin monipuolisesti ja täydellisesti kuin suinkin, jotta kuulijat niistä saamansa tarkan kuvan mukaan käsittäisivät asiat, joista klassillisessa kirjallisuudessa lukivat. Niinpä esitti tutkijamme vuonna 1801 klassillista arkeologiaa valaisten esitystään kuvilla vanhan ajan taideteoksista. Samoin on Porthan kuvannut vanhimmilla kulttuuriasteilla olevaa elämää, käyttäen kuten Heynekin rinnan vanhan ajan kirjallisuutta ja oman ajan raakalaiskansain tarjoamia aiheita apunaan. Niiden avulla on hän usein luonut kuvan ihmisten alkuasteilta alkavasta vähittäisestä täydentymisestä. Sellaisesta lähtee hän väitöskirjassa "De fama Magiae Fennis attributae" usein viitata Heynen teoksiin. Myöskin "De Pandora Hesiodica" on sekä aiheeltaan että käsitykseltään samaa laatua. On kuitenkin huomattava, että tällainen käsitystapa juuri voitti alaa seuraavien vuosikymmenien aikana muuallakin.

Lähteiden puutteen tähden ei saata seurata Porthanin suhdetta muihin Göttingenin professoreihin, teologeja lukuunottamatta, joista hän laveammin kertoo kirjeissään. Tämän yliopiston kuuluisimpia kykyjä oli Johan Michaelis, etevä kielimies ja rationalistinen raamatun selittäjä. Hän oli Schlözerin opettaja ja häneltä oli tämän kriittinen menettelytapa osaksi peräisin. "Muutamista hänen oppilauselmistaan ajatelkoon kukin oman vakaumuksensa mukaan, mutta varmaa on, että hänen raamatunkäännöksensä on teos, joka alallaan on erinomainen ja jota vailla ei ajatteleva teologi voi olla".[217] Näin Porthan, mutta yleensä herätti Michaeliksen rationalismi monessa pahennusta, niinpä Lidénkin Göttingenissä ollessaan ankarasti moitti kevytmielistä ja pilkallista tapaa, jolla Michaelis kohteli raamatun kääntämistä.[218] Porthanin suhteesta Michaeliksen oppilaaseen Schlözeriin ei ole tarkempia tietoja säilynyt, enempää kuin Gattereriin tahi muihinkaan historian tutkijoihin. Edempänä saan kuitenkin tilaisuuden puhua muutamista sitä valaisevista piirteistä Porthanin tieteellisten harrastusten yhteydessä. Kuuluisaan kirkkohistorian tutkijaan Valchiin hän näkyy myöskin tutustuneen, mutta ainoastaan ohimennen Porthan häntä mainitsee.

Mutta Porthan ei asettunut ainoastaan niiden tiedemiesten yhteyteen, joiden tutkimusalat lähentelivät hänen omia erikoistieteellisiä harrastuksiaan. Hän liikkui aivan eri tieteitten edustajain

parissa, muun muassa matemaatikerien ja teologein, kävi yliopiston tähtitornissa j.n.e..[219] Hänen monioppisuutensa ja erilaiset harrastuksensa tekivät tuollaisen yhteyden toivottavaksi ja hyötyä tuottavaksi.

Göttingeniin jäi Porthan viideksi viikoksi. Sitten hän kävi useissa Keski-Saksan tärkeämissä kaupungeissa, viipyi viikon Casselissa, jonkun päivän Gothassa, Erfurtissa, Weimarissa, Jenassa sekä Hallessa, Leipzigissä ja Dresdenissä. Täältä hän sitten palasi Berliinin, Greifswaldin ja Kööpenhaminan kautta kotimaahansa.[220] Kaikkialla hän tutustui aikansa etevimpiin tiedemiehiin ja valistuksenharrastajiin. Niin tiedämme hänen Berliinissä käyneen Mendelssohnin luona, jonka eklektinen valistusfilosofia monessa suhteessa muistuttaa Porthanin omaa filosoofista ajatustapaa. Täällä hän joutui tekemisiin myöskin K.F. Nicolain kanssa, joka vielä tähän aikaan edusti vallalla olevaa katsantotapaa ja tunnetulla aikakauskirjallaan vaikutti suuresti aikalaisiinsa.

On luonnollista, että matkalla oli suuri merkitys Porthanin katsantotapaan ja tieteelliseen kantaan. Saksalainen sivistys merkitsi Kustaa kolmannenkin aikana leimansa ruotsalaiseen ja suomalaiseen maailmankäsitykseen ainakin keskisäädystä[221] ja saksalaisen tutkimuksen vaikutus voitti täällä yhäti alaa ranskalaisen rinnalla, Sentähden oli erittäin tärkeätä, että Porthan joutui läheisimpään vuorovaikutukseen Saksan tieteen kanssa, joka juuri näihin aikoihin sai päivä päivältä suuremman arvon ja sen mukaisen merkityksen Euroopassa. Itse on hän puolestaan vaikuttanut saksalaisen tieteen levämiseen kotimaassamme osaksi suoranaisesti suosittelemalla ja levittelemällä saksalaista kirjallisuutta eri tieteiden aloilta, osaksi epäsuorasti saamalla mieskohtaisia vaikutuksia matkallansa, jotka vaikuttivat hänen tieteelliseen katsantotapaansa ja sen kautta suomalaisen tieteen luonteeseen. Täydellä syyllä saattoi hän senvuoksi jo Dresdenissä ollessaan kirjoittaa Tengströmille: "Toivon, että matka tulee hyödyttämään sekä minua että yliopistoa".

II.

Göttingenistä palattuaan Porthan nimenomaan ottaa tehtäväkseen Suomen historian edistämisen väitöskirjojensa avulla. Hänen pienemmät väitöskirjansa olivat tähän asti olleet etupäässä retoriikan, mutta myöskin filosofian alalta. Hänen suuri sarjansa Historia Bibliothecae oli kyllä oikeastaan historiallinen, mutta johtui suurimmaksi osaksi harrastuksista, joita Porthanilla oli kirjastonhoitajana. Aineksilla ja kyhäyksillä Turun lehdissä vain oli ollut nimenomaisena tarkoituksena edistää Suomen muinaisuuden tuntemusta. Mutta nekin olivat olleet hajanaisia kokoelmia sieltä täältä.

Nyt Porthan nimenomaan ottaa palvellakseen köyhää Suomen historiaansa.[222]

Ensimmäinen väitöskirjoista, joilla hän oli luvannut täyttää tuon tehtävän oli "Historiola Concionum Sacrarum Fennicarum", suomalaisten saarnojen historia. Se ilmestyi vuonna 1781 kahdessa osassa. Respondenttina oli pohjalainen Eerik Tulindberg. Teos on hyvin kuvaava aiheeltaan. Kaunopuheliaisuuden professorina oli Porthan esittänyt aineittansa erityisesti pitäen silmällä saarnataitoa, koska useat hänen oppilaistaan aikoivat papeiksi. Väitöskirjoissaankin hän oli käsitellyt samaa alaa. Nyt tämä uusi väitöskirja oli jonkinlaisena historiikkina saarnataidon kuvaukselle erittäin Suomeen katsoen. Mutta sitäpaitsi tuli sen palvella Suomen historiaa. Olihan Porthan kuten Mennanderkin koonnut suomalaisia saarnoja ja lahjoittanut niitä yliopiston kirjastoon. Suurimman osan niistä muodostivat hautajaissaarnat, joita Porthan piti arvossa, etenkin niissä olevain elämäkerrallisten tietojen tähden. Mutta oli niissä muitakin. Olemme jo edellä nähneet, miten hyvin Porthan käsitti tuollaisten menneiden aikain hengentuotteiden arvon historiallisina jätteinä, joista ajan ajatustapa ilmeni. Lisäksi tuli luullakseni se seikka, että nuo saarnat olivat suomenkielisiä muistomerkkejä ja sellaisina arvokkaita.

Tämä tuntuu otaksuttavalta sentähden, että Porthanin johdolla ilmestynyt väitöskirja käsitteli suomenkielisiä saarnoja, mutta ei kajonnut lukuisiin ruotsinkielisiin, joita Suomessa oli saatavissa. Tosin oli oppinut pappi Stricker äskettäin julkaisemassaan teoksessa "Försök til et Svenskt Homiletiskt Bibliothek"[223] luetellut useimmat ruotsalaiset saarnat, suomalaiset sensijaan puutteellisemmin ja yhdessä saksalaisten kanssa. Kun nyt Porthan piti teostaan jonkinlaisena liitteenä Strickerin julkaisuun, [224] oli siis kyllä senkintähden luonnollista, että hän tahtoi täydentää juuri tuota puutteellisempaa suomalaista luetteloa. Mutta siltä oli kyllä ruotsalaisia saarnojakin Suomessa ilmestynyt, joilla Porthan olisi voinut lisätä Strickerin mainitsemää saarnamäärää. Kun sitäpaitsi tiedämme Porthanin koonneen ja tutkineen muutenkin etupäässä suomenkielisen kirjallisuuden tuotteita, suomalaisia raamatunkäännöksiä ja vanhempaa hengellistä kirjallisuutta, tuntuu uskottavalta, että suomalainen kieliasu häntä nytkin muun ohessa huvitti. Tulee muistaa, että Porthania tutkimuksissaan ennenkin oli

huvittanut tämä kieli sivistyttämistä välikappaleena.

Väitöskirjan aihe ei kuitenkaan sellaisenaan Porthania näy erityisemmin miellyttäneen. Ainakin kirjoitti hän Mennanderille siitä joulukuussa 1780: "Aihe ei tosin ole juuri erikoisen hauska; mutta kun se sentään koskee pientä osaa kansamme kirjallisuushistoriasta, luulin, että aine ei olisi aivan vastenmielinen maamme köyhän kirjallisuuden harrastajille".[225] On sentään mahdollista, että hän näin sanoessaan ajatteli teoksen lukijoita eikä itseään.

Aineksia sai Porthan, paitsi siitä mitä itse oli koonnut, etupäässä Mennanderilta sekä muutamilta pohjalaisilta papeilta.[226] Hän ei kuitenkaan hanki Mennanderilta koko saarnoja, vaan ainoastaan niiden nimet, voidakseen julkaista nämät. Tällainen asiakirjain ja harvinaisten kirjain nimien kokoileminen oli näet Ruotsissa tähän aikaan jotenkin tavallista kirjaintuntijain ja kokoilijain keskuudessa. Porthankin luettelee vain saarnojen päällekirjoitukset esityksessään esittämättä ensinkään niiden sisältöä. Ja ainettaan käsittelee hän vain saarnain esitystavan muotoa ja retoorista menettelytapaa silmällä pitäen. Ei sanaakaan siitä, missä yhteydessä saarnatapa oli ajanhengen kanssa, millainen henki niissä vallitsi ja kuinka itse sisältöä esitettiin kansalle. Suomalaisten saarnain historia on kirjoitettu samaan suuntaan kuin Porthanin muut tähänastiset teokset, kuten etenkin "De poësi Fennica". Hän käsittelee molemmissa teoksissa vain lähteittensä muotoa pitäen kummassakin tapauksessa silmällä käytännöllistä hyötyä, joka lähtisi tästä tarkastelusta lukijoille; sisältöä, kokonaisuuden henkeä hän ei kuvaa. Mutta kuitenkin luulee tarkkaava lukija huomaavansa, että se on juuri se, joka useinkin kirjoittajaa huvittaa. Niinpä kirjoittaja valitsee lähteistä kaikkein kuvaavimmat kohdat, jotka löytää, antaakseen kuvauksen siitä, jota ei koskaan käy esittämään.

Strickerin esitys on sekin vain luettelo saarnoista aakkosellisessa järjestyksessä. Mutta hän sanoo kuitenkin teoksensa esipuheessa, että hänellä oli aikomuksena paitsi saarnatavan historiaa myöskin valaista kirkko- ja oppihistoriaa. Sitäpaitsi hän oli aikonut liittää esitykseensä myöskin saarnaajain elämäkerrat. Mutta käytännöllisten vaikeuksien tähden hän oli jättänyt yrityksen sikseen. Porthan toteuttaa teoksessaan tuon ensinmainitun aikeen, mutta ei kajoakaan muihin.

"Historiola Concionum Sacrarum Fennicarum" oli ensimmäinen niistä väitöskirjoista, joilla Porthan tahtoi palvella Suomen historiaa ja jotka hän sentähden jo vuonna 1780 oli antanut oppilailleen valmistettaviksi. Toinen sellainen oli "De Superstitione veterum Fennorum theoretica et practica". Väitöskirjan pohjana oli, kuten olen maininnut, kaksi vanhemman Lencquistin väitöskirjaa, "Om Finlands hedendom och afgudadyrkan" ja "Om Finlands fordna vidskepelse och trollkonst", joista hänen poikansa Porthanin johdolla muodosti kokonaisuuden. Esipuheessa, jonka luultavasti nuorempi Lencquist on kirjoittanut, ilmenee ristiriita, johon tekijä joutui tätä ainetta käsitellessään. Yleinen mielipide näet piti tällaista ainetta tutkimukselle jotenkin arvottomana, vieläpä yleensä vahingollisenakin, jonka katsantokannan kirjoittaja itsekin oli taipuvainen hyväksymään.

Hän sanoo nimittäin, että aineen esittäminen "ei ole mitään muuta kuin luetella kaikenmoisia turhuuksia ja selvittää mitä tyhmyimpien satujen pitköä sarjaa". Hän puolustaa kuitenkin esitystään sillä, että muinaisuutta harrastavat saavat apua kaikesta, joka koskee vanhoja tapoja ja laitoksia, sitäpaitsi ovat muutkin kansakunnat paljon tutkineet pakana-aikaansa, jotta näkisivät millaisia olivat silloin ja millaisia nyt. Ja niin olikin todella.

Saattaa näyttää omituiselta, että valistuksen harrastajat kokoilivat tuollaisia jätteitä samalla kuin pyrkivät niitä kaikin mokomin täydelleen poistamaan turhina ja vahingollisina. Mutta kuitenkin voi tälle ilmiölle löytää montakin selitystä. Kun Ihren presidiolla ilmestyi väitöskirja ruotsalaisen pakana-ajan taikauskon jätteistä, omisti respondentti sen arkkipiispa Henrik Benzeliukselle.[227] Omistuksessaan hän sanoo tahtovansa osottaa, millaista työtä oli saatu tehdä ja millaisia vaikeuksia voittaa, ennenkuin oli tultu sille viljelyskannalle, jolla nyt oltiin. Ja hän tahtoi myöskin osottaa, mitä taikauskosta vielä oli jäljellä, epäilemättä siinä tarkoituksessa, että se sitä helpommin saataisiin hävitetyksi. Tässäkin tahdottiin tutkia epäkohtain luonnetta ja alkuperää, jotta voitaisiin ratkaista niiden olemassaolo-oikeus ja menetellä sen mukaan.

Lencquistin teoksella oli varmaan samansuuntainen tarkoitus, mutta samalla ilmeni siinä tekijän isänmaallinen harrastus tutkia oman kansan muinaisuutta, josta ennen olen puhunut. Molemmat vaikuttimet ovat tekijällä rinnan olleet, mutta viimeainitulle lienee etusija annettava, jos niiden voimakkuutta silmällä pidämme. Puheena olevassa väitöskirjassa on taikauskon eri muotoja niin ankarasti tuomittu ja pidetään niitä niin kerrassaan kaiken järkevän tiedon vastakohtana, ettei voinut tulla kysymykseen pitää niitä ihmistiedon alkeina ja sentähden tietämisen arvoisina. Oli näet niitä, jotka näin ajattelivat. Näin oli esim. Heyne asian käsittänyt selittäessään: "Ei tosiaankaan ole myyttein ja satujen merkitystä ja laatua halveksittava eikä valistuksen miehen tahi älykkään filosofin työn esineeksi halpana pidettävä; koska kerran kaikki inhimillinen viisaus niistä ensi alkunsa sai" j.n.e.[228]

Tutkimustapa, jota on käytetty äskensmainitussa Lencquistin ja Porthanin nimissä julkaistussa väitöskirjassa, oli tavallinen tämäntapaisissa tutkimuksissa. Oletettiin näet, että taikuus ja sen

yhteydessä olevat tavat olivat pakana-ajan perua. Niitä kokoilemalla ja yhdistämällä asialliseen järjestykseen arveltiin sentähden voitavan päästä järjestelmälliseen tietoon pakana-ajan uskonnollisista käsitteistä ja sen jumalamaailmasta. Lähteinä on käytetty osaksi kirjallisia ja suullisia ilmoituksia, etupäässä kansanrunoja, osaksi taas kansan käyttämiä menoja ja tapoja. Olemme edellisessä nähneet Porthanin arvelleen, että kansanrunot kumminkin pääpiirteissään kuvastivat ikivanhaa traditioonia, vaikka yksityiskohdat olivatkin muuttuneet. Siksi hän nyt antoi näille todistusarvon koettaessaan selvittää pakana-ajan oloja. Samaan suuntaan hän kait päätteli käsitellessään kansantapoja, eikä tuollainen päättelemistapa ollut yksinomaan Porthanille omituinen. Palatakseni vain jo mainittuun göttingeniläiseen tutkijaan Heyneen, ajatteli hänkin samoin lausueessaan eräässä julkaisussaan: "Vanhasta tavasta, josta kerran pidämme kiinni, pysyvät ensimmäiset perusteet eli loimet, joihin kuteena kudotaan käsitykset, jotka niitä seuraavat".[229] Ei liene vaikeata huomata, että tuollainen ajatustapa johtui ennen mainitsemastani valistusajan mekaanisesta käsityksestä, samasta, jonka ilmauksia huomasimme historiallisen traditioonin käsittelyssä.

Aineen käsittelylle on puheena olevassa väitöskirjassa koetettu antaa laajempi tausta siten, että on tehty lukuisia vertauksia samanlaisiin tapoihin muilla kansoilla. Menettely perustui siihen käsitykseen, että kansoilla määrättyllä kehitysasteella oli määrättyjä tapoja. Kuitenkaan ei noita kehitysasteita tarkemmin yritetty määritellä, vaan antauduttiin paljaitten yhtäläisyyksien varaan. Niinpä verrataan yhtäläisyyksiä toisiinsa, joita tavataan vanhoilla persialaisilla ja muilla itämaisilla kansoilla, Kaarle Suuren aikuisilla saksilaisilla ja Britannian kelteillä.[230]

Ylimalkaan ei siis noita samanlaisuuksia yhdisteltäessä ole otettu huomioon eri ilmiöiden paikkaa historiallisen ajanlaskun mukaan. Mieluimmin verrattiin kuitenkin vain pakana-kansoja keskenään, joten kristinuskon maahantuontia pidettiin tuollaisen kehitysasteen loppuna. Tutkimustapa, jota tässä siis on noudatettu, ei ollut historiantutkimuksessa silloin vallalle pääsevä, vaan pikemmin päinvastoin, kun näet ei pidetty väliä siitä, voitiinko historiallisten olosuhteitten avulla selittää tahi todistaa huomattujen yhtäläisyyksien johtuneen joko lainaamisesta tai samanlaisesta kehityksestä eri kansoilla. Siten jäi aina se mahdollisuus, että samanlaisuudet olivat satunnaisia vain, ilman mitään todistavaa merkitystä. Myöskään ei pidetty niin suurta lukua lähteitten luotettavuudesta kuin ilmoitusten sisältöön perustuvasta todenmukaisuudesta. Oli kuitenkin muutamia tapoja, joiden yhtäläisyys ruotsalaisten tahi ylimalkaan kristillisen ajan tapojen kanssa aiheutti tutkijan päättämään, että ne olivat kristinuskon mukana Ruotsista meille tuotuja. Näitä huomautetaan kuitenkin vain sivumennen.

Tällainen laajemman, yleisinhimillisen taustan antaminen tutkimukselle on yhteydessä sen yleisinhimillisen kannan kanssa, jolta huomasimme historiaa tutkitun. Varmaa on näet, että Porthan tässä niinkuin muuallakin käsitellessään kotimaista ainetta jonkinlaisesta kansallisesta harrastuksesta, samalla piti silmällä myöskin yleisinhimillistä puolta siitä. Viittaa tässä vaan siihen, että hän jo 1780 luvulla sekä väitöskirjoissa että luennoilla käsitteli ihmismielen kehitystä yhteydessä sen eri ilmausten kanssa ja jälkimäisten vaikutusta edelliseen. Nämät tutkimukset taas perustuivat sielutieteen harrastukseen, joka Porthanissa näihin aikoihin ilmenee ja jonka jälkiä huomaamme hänen lukuisissa väitöskirjoissaan tältä alalta. Mainitsen vain sellaiset kuin "De praejudiciis", "De praejudiciis amovendis", "An Miracula sint Divinas missionis criteria", "De ideis hominum obscuris" sekä vähän myöhemmältä ajalta "Meditationes quaedam de Spectris" jotka jotenkin läheltä liittyvät ylläkäsiteltyyn väitöskirjan aineeseen. Näiden teosten nimistä huomaamme myöskin, että niillä on sama käytännöllinen tarkoitus levittää ennakkoluuloista vapaata valistusta, jonka äsken arvelimme yhdeksi syyksi väitöskirjaan "De superstitione Fennorum". Vähän myöhemmin palasi Porthan aineeseen, jota oli käsitelty tässä. Hänen presidiollaan ilmestyi näet vuonna 1789 "De fama Magiae Fennis attributae", jota graduuaalina puolusti F.J. Rosenbom. Likeisesti se kyllä aineeltaan liittyy edelliseen väitöskirjaan, se kun erityisesti käsittelee tässä vain sivumennen kosketeltua kysymystä, ruotsalaisten tahi yleiskatoolisten taikatapojen lainaamista Suomeen. Mutta juuri siksi on siinä käytetty erilaista tutkimustapaa. Kun Lencquistin nimellä merkityssä julkaisussa on vertailtu eri kansain tapoja toisiinsa sentähden, että ne johtuvat yleisistä inhimillisistä taipumuksista, niin on Rosenbomin kirjoituksessa pidetty silmällä yhtäläisyyksiä, jotka johtuvat suoranaisista lainoista.

Tässä huomattava erillaisuus on tärkeä, sillä se kuvastaa uuden menettelytavan voitollepääsöä, joka seurasi kutakin tutkittavaa ilmiötä alkulähteistä sen silloiseen muotoon. Vertailuja se käytti varovasti, kuten huomasimme sen lainasanojakin käsiteltäessä menetelleen, se otti lukuun vain ne, jotka tuntuivat varmimmilta, kun sovellutettiin niitä historiallisiin oloihin.

Nimenomaan erotetaan sitten suomalaiset taiat lappalaisista. Se oli välttämätön täydennys erotukselle, joka tutkimuksessa vähitellen oli tapahtunut lappalaisen ja suomalaisen kansallisuuden sekä kielen välillä, ja josta edempänä puhun. Sitäpaitsi Porthan tahtoi puhdistaa suomalaisten mainetta siitä syytteestä, joka valistusaikana merkitsi paljon, että nimittäin nämät erityisesti olivat taikauskoisia. Huomattakoon vain, että Porthan kirjoitti väitöskirjansa juuri samaan aikaan kuin hän Ruotsin kirjallisuus-, historia- ja antikviteetti-akatemiassa puolusti suomalaisten ominaisuuksia ja kykyä.

Vaikka Porthanin historiallisen toiminnan varsinaisena tarkoituksena ei suinkaan ollut kuten Jusleniuksella suomalaisten kunnian puolustaminen vääriä käsityksiä vastaan, oli kuitenkin luonnollista, että tämä harrastus ei voinut jäädä hänelle aivan vieraaksi. Isänmaallisuus, joka elähytti hänen tutkimuksiaan, ilmeni tosin etupäässä siinä, että hän tahtoi noiden tutkimustensa kautta hyödyttää maanmiehiään, mutta siltä hän ei voinut sallia, että tietämättömyydestä tai pahansuopuudesta Suomen mainetta halvennettiin. Hänen ystävänsä olivat siinä hänen kanssaan yhtä mieltä ja kehottivat Porthania tarttumaan kynään maansa mainetta puolustaakseen. Fredenheim oli kirjoittanut vuoden 1785 lopulla Porthanille: "Levesquen sarjassa Histoire de Russie, nimittäin osissa, jotka sisältävät la description des differents peuples de cet Empire, olen harmikseni lukenut alentavan kuvauksen suomalaisista ja heidän maastaan, jonka toivon että Serkkuni näyttää vääräksi. Jos Serkullani ei ole näitä osia lähetän ne ensi matkustajan kanssa niin hyvää tarkoitusta varten".[231] Tällaisista tuumista on lähtenyt viimeksimainittu Porthanin väitöskirja ja ne ovat epäilemättä vaikuttaneet Porthanin esitelmään suomalaisten pakanuuden ajasta. Mutta missä määrin ne ovat olleet mukana sitä tahi mahdollisesti harrastusta sitä koskeviin tutkimuksiin aiheuttamassa, en uskalla sanoa.

Viittaa vielä siihen, että Porthan on väitöskirjassaan "De fama magiae" verrannut luonnonkansojen tilaa suomalaisten pakanain oloihin. Myöskin kuvauksessaan, jonka hän antaa selityksissään Juustenin kronikkaan, huomauttaa hän tässä löytyviä vertauskohtia. Luonnontilassa olevat kansat herättivät silloin koko sivistyneen maailman huomion ja antoivat paljon uusia aiheita tutkimaan ihmiskunnan aikaisinta kehitystä. Rousseau oli antanut tälle pyrkimykselle sen omituisen suunnan ja se oli muutenkin ollut yhteydessä valtio- ja moraalifilosofisten kysymysten kanssa.

Eräässä Porthanin aikuisimmista väitöskirjoista "De influxu morum in felicitatem reipublicae" kuvataan villien tilaa. Elinkeinot ovat — sanoo hän siinä — harvoin hyvällä kannalla, sillä huonot tavat yhtyvät heillä tietämättömyyteen ja työn halveksumiseen. Lähteinään käyttää hän tässäkin matkakertomusta — Cavanzin "Iter in Congo" sekä Goguetin siihen aikaan meilläkin paljon käytettyä teosta "De l'Origine des Loix, des Sciences et des Arts". Goguet myöskin huomauttaa Amerikan villikansojen merkitystä vanhan ajan kansojen tutkimisessa, joiden välillä on hämmästyttävä yhtäläisyys. Sitäpaitsi on hänellä useita käsitteitä, jotka tavataan aivan sellaisinaan useilla tutkijoilla, esim. Schlözerillä Göttingenissä. Sellaisia on esimerkiksi huomautus, että vanhan ajan ruhtinaat olivat oikeastaan heimokunnan päällikköjä samanlaisia kuin Amerikan kazikit ja että eri heimokunnat elivät yksikseen välittämättä ollenkaan naapureistaan.[232]

Tällaisen kuvauksen villien ja alhaisimmalla kannalla olevien kansain tilasta sovitti Schlözer ilman muuta pohjoismaisiin kansoihin ja erittäinkin suomalaisiin ennen kristinuskon maahantuontia. Varsinkin oli hän kiivaasti vastustanut ajatusta, että ne olisivat voineet käydä pitempimatkaista kauppaa. "Mahdottomalta tuntuu tämä ajatus" — sanoo hän — "sille, jolla vain on pienimmätkin käsitykset kaupasta ja kauppateistä erittäinkin Itä-Indian, joka kulki enimmäkseen maata tahi jokia pitkin — — — kuin että ihmiset Itämeren tällä ja tuolla puolella Irokeesien ja Algonkinein tilassa ilman rahaa, ilman valtiota, ilman kirjaimia olisivat voineet sitä harjoittaa".[233] Tämä käsitys näkyy Porthanillakin olleen ja se saattoi hänet vertailemaan suomalaisia muihin villikansoihin.

Mutta toiselta puolen oli tämä käsitys jo alkanut muuttua ja silloin kun vertailut tehtiin oli Porthan itse käyttämällä kielellisiä todistuskappaleita osottanut asianlaidan olleen aivan toisen kuin tavallisesti luultiin. On kuitenkin muistettava, että Schlözerin edustama kanta on jättänyt syviä jälkiä hänen tutkimuksiinsa ja että se on pidettävä yhtenä edellytyksenä tuloksiin, joihin hän tuli.

III.

Erityisesti kiinnitti Porthanin huomion göttingeniläisten tutkijain teoksiin aihe, jonka useat niistä olivat ottaneet käsiteltäväkseen, nimittäin pohjoisten kansain muinaisuus. 1770 luvun vaiheessa käsiteltiin kysymystä erittäin innokkaasti, mielipiteet siitä taittuivat vastakkain ja riidat, jotka siten syntyivät, herättivät laajalti huomiota. Oppinut kamariherra Burensköld oli kysymyksestä kirjevaihdossa kuuluisan Hallen professorin Thunmannin kanssa.[234] Kun kysymys koski suureksi osaksi myöskin suomalaisten alkuperää, kääntyi hän Porthanin puoleen pyynnöllä, että Porthan valmistaisi tästä tutkimuksen. Tämä aikoikin liittää sellaisen dissertatio epistolariksena "De poësi Fennica" väitöskirjan kuudennen osan eteen, mutta tuuma jäi sikseen. Tiedämme vain, että hän aikoi käyttää runoja apunaan..[235] Mahdollisesti Burensköldin pian senjälkeen tapahtunut kuolema vaikutti siihen, että aijetta ei toteutettu.

Mutta tutkimukset Suomen suvun muinaisuudesta olivat tähän aikaan niin yleisiä, että niiden täytyi

edelleen vetää huomiota puoleensa. Vuonna 1770 ilmestyi Sainovicsin todistelu suomen ja unkarin kielen samanlaisuudesta ja Porthan, joka jo silloin oli tunnettu suomen kielen tutkija, ilmoitti siitä kirjoituksella Turun sanomissa. Hän huomauttaa jo tässä, että suomen, unkarin ja lapin kieltä taitava henkilö voisi tehdä monta hyödyllistä muistutusta tästä nyt huomatuista sukulaisuudesta. Tällainen aine herätti luonnollisestikin intoa niissä, jotka Suomen rajain sisällä tutkivat maata ja kansaansa. Huomaamme pian, että täällä kielellisillä keinoilla, vertaamalla suomalaisia sukukieliä keskenään koetettiin suomen kansan alkuperää valaista.

Vertailuilla suomen ja sen sukukielten välillä oli kyllä harrastajansa Suomessa, ennenkuin nämät ulkoapäin tulevat vaikutukset tänne ulottuivat. Siihen antoi aihetta etupäässä ajatus, että suomalaiset olivat Skandinaavian alkuasukkaita, joka ajatus kiinnitti ruotsalaisen tutkimuksen huomion niihin. Leibniz oli esittänyt tuon mielipiteen,[236] samaten myöskin tunnettu maanmiehemme Elias Brenner kirjeessä Erik Benzeliukselle.[237] Esi-isämme olivat näiden tutkijain silmissä skyytejä, jotka olivat Kaspian meren rannikoilta Skandinaaviaan siirtyneet antaakseen sitten sijaa uudelle kansainvaellukselle, joka tehtiin Odinin johdolla. Benzelius yhtyi tähän mielipiteeseen, jonka jo Leibnizilta oli saanut, samoin Ihre ja Lagerbring.

Voidaksensa saada selvyyttä Ruotsin vanhimpaan historiaan, turvautuivat nyt tutkijat suomen kielen tutkimiseen. Erik Benzelius tahtoo tutkia, onko Hjalmarin satu alkuperäinen siten, että vertaa tämän sadun ja muitten samanaikaisten kirjallisten muistomerkkien kieltä, ja lisää, että hän jollakin hyvällä tuttavalla aikoo verrattuttaa suomen ja unkarin kieltä keskenään.[238] Yhteys näiden puuhien välillä on ymmärtääkseni selvä. Hän tahtoi jälkimäisten tutkimusten kautta ottaa selville mitä tuossa vanhimmassa ruotsin kielessä oli suomalaista. Tämä oli vuonna 1733 ja kahta vuotta ennen oli hän kirjoittanut professori Björklundille Turkuun: "Olisi hyvin tärkeätä, että joku, joka perinpohjin osaa suomea, tahtois julkasta suomalaisen sanakirjan ja siinä osottaa mitkä sanat ovat puhdasta suomea tahi per leges, colonias & commeroia tulleet Ruotsista. Sillä kielellä on ollut se suuri etu, että se on säilynyt suffiksien ja affiksien kautta, niinkuin heprean kieli ja muut linguae affines orientis".[239]

Seurauksena tästä harrastuksesta oli siis myöskin vertailu suomen ja ruotsin kielen välillä. Brenner ja suomalainen Hallenius ovatkin toimittaneet luetteloja yhtäläisyyttä osottavista sanoista suomessa ja gootin kielessä.[240] Suomen kielen ja muinaisuuden tutkiminen oli siis samalla Ruotsin muinaisuuden tutkimista; edellinen oli sulanut jälkimäiseen ja muodosti siitä osan. Sentähden sitä minun käsitykseni mukaan Scarinkin ja hänen jälkeensä Bilmark harrastivat. Kun edellinen tahtoo kirjastoon hankittavaksi Belin Hungaria antiqvan, ei hän perustele ehdotustaan konsistoriossa sillä, että siitä saattaisi olla hyötyä Suomen historian tuntemiselle, vaan sillä, että se paitsi varsinaista Ruotsin historiaa valaisee myöskin esi-isäin eli goottein urotöitä vieraisissa maissa.[241]

Mutta paitsi tätä ruotsalaisen tutkimuksen synnyttämää suuntaa oli vielä toinen, jolla oli laajempi tarkoitus ja liittyi lähemmin eri Venäjällä olevien sukulaiskansain tutkimiseen. Kun Uudenkaupungin rauhan jälkeen ruotsalaiset sotavangit palasivat koteihinsa, toivat he mukanaan tärkeitä tietoja suomalaisista kansakunnista, joita ei ennen oltu tunnettu. "Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asien", jonka Strahlenberg painatti Tukholmassa vuonna 1730 oli ensimmäinen tulos tällaisista tutkimuksista. Lähemmin Suomea ja sen kansaa koski esitys, jonka Lindheim kirjoitti suomalaisten ja lappalaisten eri alkuperästä.[242] Tämä mies on mielestäni uuden suunnan alkaja kysymyksessä suomen suvun vanhimmasta muinaisuudesta. Hän toi myöskin mukanaan muutamia vanhoja venäläisiä kronikoita Suomeen.

Jo Wilde aikoinaan oli arvellut, että Tacituksen mainitsemat Fenni eivät olleet suomalaisia, vaan lappalaisia, jota vastoin nykyisten suomalaisten esi-isät piilivät Venedi nimen alla. Scarin on eräässä pienemmässä tutkimuksessaan tullut samanlaisiin johtopäätöksiin ja Sigfrid Porthan on väitöskirjassa "De Germania Magna" täydelleen yhtynyt Wildeen.[243] Mutta seikkaperäisesti ja valaisevasti vasta Lindheim nyt teki selkoa erosta, joka oli lappalaisten ja suomalaisten välillä, niin vakuuttavasti, että hänen mielipiteensä pääasiassa sai Suomessa tunnustusta. Sanon pääasiassa, sillä Lindheim kielsi kerrassaan kaiken sukulaisuuden näiden kansojen välillä ja luki ne aivan eri ryhmiin. Tämä äärimmäisyys ei ylimalkaan saavuttanut kannatusta.

Mutta miksi tämä huomio oli niin tärkeä suomalaisten muinaisuuden tutkimukselle? Sentähden, että tuo skandinaavialainen muinaisuus jäi lappalaisille, jota vastoin suomalaisia ruvettiin pitämään vasta myöhään idästä tulleen kansana. Ne erotettiin siten kerrassaan ruotsalaisten vanhasta satuajasta ja niiden menneisyyttä oli täytyminen itsenäisesti tutkia. Ja tätä vakaumusta lujittivat yhä enemmän vanhat tarut lappalaisista, jotka myöhäisiin aikoihin asti olivat asuneet Keski-Suomessa. Pitäjänkertomukset tiesivät niistä kertoa.

On vaikeata enää seurata Lindheimin vaikutusta suomalaisiin tutkijoihin. Ainoa häneltä säilynyt kirjoitus on äsken mainitsemamme kyhäys Upsalan tiedeseuran aktoissa. Hänen muut paperinsa joutuivat Turun yliopiston kirjastoon hänen veljensä presidentti Lagerflychtin kuoleman jälkeen, joka

tapahtui vuonna 1774.[244] Hänen mielipiteittensä vaikutuksena, sikäli kun ne ilmenivät hänen äsken mainitussa kirjoituksessaan ja ehkä jälkeen jättämässä papereissaan, voinee osaksi pitää sitä tutkimustapaa, joka nyt pääsi vallalle. Mutta juuri samaan aikaan kuin hänen kirjoituksensa tulivat tunnetuiksi, levisivät myöskin göttingeniläisten tutkijain teokset Suomeen. Lähtien samoista edellytyksistä käyttivät molemmat nämät tutkimussuunnat samoja tutkimustapoja ja tulivat pääasioissa samoihin tuloksiin. On sentähden vaikeata erottaa niitä vaikutuksia, joita kummallakin suunnalla erikseen oli Suomen tutkijoihin ja näin ollen käsittelemmekin niitä yhdessä.

Molemmille yhteistä oli se, että aljettiin tutkia itse kansoja, niiden kieltä ja rotu-ominaisuuksia, sen sijaan että vanhemmat tutkijat olivat enemmän pitäneet silmällä kirjallisia ilmoituksia kansojen alkuperästä ja vaiheista. Selvästi voi kummankin suunnan tutkijoissa huomata tässä suhteessa Linnén luonnontieteellisen systeemin vaikutusta. Lindheim nimenomaan viittaa Linnén antamaan kuvaukseen suomalaisista ja lappalaisista ja Schlözer on kerran verrannut kansain luokittamista kasvien jakamiseen heteitten mukaan, kuten edellä olen huomauttanut. — Suomalaisia oli ennen pidetty heprealaisten jälkeläisinä, sitten skyytain. Jälkimäistä mielipidettä olivat useimmat ruotsalaisetkin tutkijat, jotka pitivät suomalaisia ruotsalaisen historian alkajina. Nyt lausuvat göttingeniläiset, nimenomaan Schlözer, että suomalaiset eivät ole heprealaisia, eivätkä skyytalaisia. Mitä ne sitten ovat? No ne ovat suomalaisia, eivätkä mitään muuta. Vasta tällaisen mielipiteen muutoksen jälkeen saattoi suomalaista menneisyyttä käsitellä vapaasti ja itsenäisesti kaikista syrjävaikutuksista.

Tällaisista oletuksista lähti Lencquist tutkimuksessaan "Om Lapparnes fordna Hemvister i Finland", joka oli painettuna Turun sanomiin vuonna 1778. Vertaamalla suomen ja lapin kieltä keskenään, vetoomalla lapinraunioihin ja vanhoihin taruihin hän erottaa suomalaiset ja lappalaiset. Edelliset ovat olleet virolaisten kanssa samaa kansaa, ovat ennen Kristuksen syntymää asuneet Itämeren itäpuolella ja eläneet maanviljelyksestä. Tällainen oli mielipide, joka nyt voitti alaa Suomessa.

Mutta palatkaamme Porthaniin. Olen jo ennen viitannut siihen, että hän "De poësi Fennica" teoksessaan arveli suomalaisten runojen alkuperän olevan yhteydessä heprealaisten kanssa vieläpä oletti, että niiden nimi oli heprean kielestä lainattu.[245] Tämä oli vuonna 1766. Vielä paljoo myöhemmin, nimittäin väitöskirjassa "De superstitione Fennorum theoretica et practica" vuodelta 1782 sanotaan nimenomaan, että suomen kieli osottaa paljon yhtäläisyyttä itämaisten kielten kanssa, joille heprean kieli on äitinä.[246] Tälle lausunnolle ei kuitenkaan voi antaa mitään todistavaa merkitystä Porthanin mielipiteisiin nähden koska se on saattanut tulla Lencquistin vaikutuksesta esitykseen.

Nämät lausunnot eivät suinkaan näy tarkoittavan sitä, että suomalaisia olisi vanhan rudbeckiläisen käsityksen mukaan pidetty suorastaan juutalaisten jälkeläisinä. Päinvastoin Lencquist kirjoituksessa Turun lehdissä vuodelta 1772 nimenomaan sanoo, että vaikka mielellään myönnetäänkin suomalaisten olevan itämaista kansaa ja ettei niiden kielellä ole mitään yhteyttä europplalaisten, mutta kyllä sensijaan itämaisten kielten kanssa, niin ei siitä johdu, että se on heprean kielen tytär. Turha on siis suomen kielestä hakea heprean radices deperditas.

Päinvastoin oli se mielipide yleinen, että suomalaiset olivat skyytalaista kansaa, jolla alkukielestä oli säilynyt joukko heprealaisia sanoja. Tämä mielipide on Gaddilla vielä vuonna 1775 ja runo, joka on Turun lehtien ensimmäisessä ilmestyneessä numerossa ja jota mainitaan Gaddin ja Porthanin yhteisesti kirjoittamaksi, alkaa sanoilla "Kansa Skyytain sukua ja pohjan vanhimpia heimoja".[247] Lagerbring selittää asian siten, että mahdollisesti joukko juutalaisia oli asettunut skyytain joukkoon ja kumpikin kansanaines jättänyt merkkejä myöhempiin suomalaisiin. Skyytalaista alkuperää arvelivat myöskin Idman ja Lencquist suomalaisten olleen.[248] Luennoissa, jotka Porthan on pitänyt kutsutaan skyytoja "meikäläiset Skyytat", "meidän esi-isämme".[249]

Sitten tavataan Venäjän historiassa, jonka Porthan on kirjoittanut 1770 luvun lopussa, hänen ensimmäinen ilmoituksensa suomalaisten asuinsijoista. "Suomalaiset, permalaiset, lappalaiset y.m. Tämä kansa muodostaa vielä suuren osan valtakunnan asukkaista. Kaikki asianhaarat vahvistavat vanhimman venäläisen historian todistuksen, joka esittää ne valtakunnan pohjoisosan vanhimpina asukkaina, Väinäjoen, yllisen Volgan, Vienäjoen y.m. seutuvilla".[250] Tämä käsitys, joka johtui juuri venäläisistä lähteistä, tavataan sekä göttingeniläisillä tutkijoilla että Lindheimillä. Porthan on siis liittynyt vain vallalla olevaan mielipiteeseen suomalaisten alkuperästä, ensin siihen, joka uudemmilla ruotsalaisilla ja suomalaisilla tutkijoilla oli, sitten lähennellen Lindheimin ja göttingeniläisten tutkijain kantaa.

Tällainen yleisen tutkijoissa vallalla olevan mielipiteen seuraaminen oli sitä luonnollisempi, kun Porthan ei tähän asti nähtävästi ollut tutkinut suomalaisten alkuperää koskevia kysymyksiä. Mutta Göttingenistä palattuaan hän ryhtyi innolla niitä selvittämään. Jo Göttingenissä ollessaan hän opiskeli unkarin kieltä verratakseen sitä suomeen. Vuonna 1782 huhtikuussa ilmoittaa hän merkinneensä unkarilaisesta sanakirjasta sanat, jotka hänestä muistuttivat suomalaisia. Unkarin kieli muistutti kuitenkin enemmän lapin kieltä, jota seikkaa vielä aikoi lähemmin tutkia.[251] Toukokuussa samana vuonna hän sitten kertoo huomanneensa lapin kieltä suomeen verratessaan, ettei näiden kielten välillä

todella ollut niin suurta yhtäläisyyttä kuin hän oli luullut.[252] Vertailussa hän käytti äsken ilmestynyttä Lindahlin ja Öhringin julkaisemaa lappalaista sanakirjaa, jonka teoksen ilmestyminen sekin puolestaan lienee antanut vauhtia hänen tutkimuksilleen. Tämän vertailun johdosta Porthan siis nyt liittyi käsitykseen, jonka Lindheim ja Lencquist olivat esittäneet.

Vertailut saattoivat puheeksi tuuman, joka olisi ne yhdistänyt suurenmoiseksi kokonaisuudeksi, mutta jolta kuitenkin nähtävästi olisi puuttunut tarvittavat edellytykset. Porthan puhuu näet suomalaisesta glossaariosta huomauttaen hyötyä, jota se tuottaisi. Kuitenkin puuttui varoja ja työ, jota sellainen vaati, olisi ollut ääretön. "Ensimmäinen askel olisi oppia hyvin venättä; sillä tällä kielellä on ilmestynyt kielioppeja ja sanaluetteloja niistä suomalaisista murteista, joita useat Venäjällä asuvat suomalaiset kansat puhuvat; mutta jotta ymmärtäisi mikä todella on suomalaista, pitäisi tuntea myöskin tatarin, turkin, mongolin y.m. kieliä".[253] Porthanin lausunnon on luultavasti aiheuttanut joku Mennanderin tähän suuntaan tekemä ehdotus, johon se oli vastauksena. Eikä ole vaikeata huomata, mistä tuo aate oli lähtenyt, Ihren glossaario kun oli arvokas esikuva tuollaisesta teoksesta. Tämä ehdotus lienee siis luettava yhdeksi todisteeksi vaikutuksesta, joka Ihrellä oli suomalaiseen tutkimukseen. Tosin oli jo Benzelius ehdottanut jonkinlaista suomalaista glossaariota, mutta silloisen ruotsalaisia näkökohtia seuraavan tutkimuksen luonteen mukaan lienee hän pitänyt etupäässä ruotsin kieltä siinä silmällä.

Kuvaavaa on, että Porthanin sanavertailut saivat alkunsa juuri Göttingenissä ja että ne siitä asti jatkuivat. Göttingenissä oleskellessaan, siellä, jossa tuollaiset tutkimukset saksalaisten kesken olivat muodissa, saattoi hän vasta oikein huomata etevämyyden, joka hänellä synnyntänsä suomalaisena ja sen kielen tarkkana tuntijana oli noiden ulkomaalaisten rinnalla. Itse kertoi Porthan, että hän täällä näki Fischerin useammalla kielellä kirjoitetun sanakirjan, jota pidettiin suurena kalleutena ja jossa suomen kieli oli yhtenä verratuista kielistä. Mutta Porthan huomasi, että useimmat suomalaiset sanat olivat siinä väärin kirjoitettuja ja siis vertailuun kelvottomia.[254] Tällainen huomio oli omiansa vahvistamaan hänen ajettaan ryhtyä vertailuihin suomen ja sen sukukielten välillä.

Tulokset tutkimuksista tällä alalla ilmaantuivat ensiksi väitöskirjassa "De Bircarlis", jonka ensi osa tuli painosta vuonna 1786. Respondenttina oli Franzén ja lienee hän myöskin ottanut osaa esityksen valmistamiseen. Yllämainitut tutkimukset ovat tässä puserretut muutamiin nootteihin varsinaisen esityksen alle. Se on kuvaavaa Porthanin julkaisemistavalle, tärkeimmät kysymykset ja uudet ajatukset kun esiintyvät usein aivan satunnaisesti jossakin tilapäisessä yhteydessä käsiteltyinä.

Käsittelytapa ja esitetyt mielipiteet muistuttavat suuresti Lindheimin kirjoitusta, myöskin Lencquistin kyhäystä Turun sanomissa. Kumpaankin näistä vedotaankin. Suomalaisten paikannimien todistukset lappalaisten maassamme olosta tavataan kaikissa kirjoituksissa. Tacituksen todistuksen hylkää Porthan aivan kuten Lindheim sen nojalla, ettei Tacituksella ollut muka tarkkoja tietoja noista kaukaisista maista. Samoin molemmat myöskin päättävät suomalaisten kuninkaitten nimistä, että ne sointuvat vierailta kielelle ja kuuluvat siis lappalaisille. Kaikki nämät todistukset olivat muutenkin silloisessa kirjallisuudessa yleisiä. Myöskin ottavat he kansain ulkonaisen eroavaisuuden ja kielen muodon huomioon. — Paitsi näitä on Porthan myöskin siteerannut göttingeniläisen ryhmän tutkijoita Schlözeriä ja Thunmannia. Kuitenkin eroaa Porthan Lindheimistä siinä, että myöntää lappalaisten ja suomalaisten olevan samaa kansanheimoa, vaikkakin arvelee heidän jo hyvin aikaisin eronneen alkuperäisestä yhdessä olostaan ja sentähden olevan kaukaisempaa sukua keskenään.

Mitä itse kysymykseen pirkkalaisista tulee, pidetään näitä ensi osassa väitöskirjaa hämäläisinä. Toisessa osassa myönnetään kuitenkin, että joukossa saattoi olla Helsinglannista Birger Jarlin mukana tulleita siirtolaisia, jotka jo omassa kotimaassaan olivat tottuneet tekemään kauppaa lappalaisten kanssa. Sitävastoin hyljätään kerrassaan mielipide, että pirkkalaiset olisivat olleet ylipäänsä myöhään maahan siirtyneitä ruotsalaisia. Tämä mielipide oli tähän asti ollut yleisenä ruotsalaisten tutkijain kesken. Viimeksi oli Bilmark vuonna 1784 julkaisemassaan väitöskirjassa "De contentionibus propter Lapponiam motis" esittänyt saman ajatuksen. Ja vähää ennen kosketteli Hülphers asiaa kirjoittaessaan kokoelmaa "Samlingar til en Beskrifning öfver Norland". Tarkastaessaan Hülphersin käsikirjoitusta yhtyi Nordin täydelleen viimemainittuun mielipiteeseen.[255] Hän ei pitänyt pirkkalaisia erityisenä yhdistyksenä, vaan pirkkalainen oli jokainen talonpoika, joka rakensi itselleen veneen ja kävi sillä kauppaa. Aivan luonnoton satu oli pirkkalaisten alkuperä Pirkkalan pitäjältä.

Tiedämme nyt, että Porthan kesällä 1788 oli tekemisessä Nordinin kanssa ja teki hänen kanssaan matkan Upsalaankin. Kun tiedämme, että heidän keskustelunsa yleensä koski tieteellisiä asioita, tuntuu luonnolliselta, että tämä seikka olisi myöskin tullut esille, kun molemmat tutkijat niihin aikoihin näitä kysymyksiä harrastivat. Kaikissa tapauksissa on huomattava, että Porthan mainitussa väitöskirjassaan asettuu itsenäiselle kannalle pitäen pirkkalaisia suomalaisina eikä ruotsalaisina. Sen toisessa osassa on kuitenkin, kuten huomautin, koetettu lähentää edellä esitettyä ajatusta vallalla olevaan mielipiteeseen.

IV.

Omituinen muoto, jonka Porthan valitsi esittääkseen mielipiteensä suomalaisten esihistoriallisesta ajasta, viitanee siihen, että hän piti tätä tutkimusalaa vielä verrattain syrjäseikkana tutkimistoiminnassaan. Samaan suuntaan osottaa myöskin se seikka, että hän jotenkin vähän itsenäisesti on käsitellyt ainettaan. Myöhemmin Porthan onkin uudelleen paljoo laajemmalti esittänyt samoja asioita, joita hän tässä kosketteli, jonkatähden tapaammekin siinä muutamissa muistutuksissa idut useihin hänen myöhempiin väitöskirjoihinsa ja muihin esityksiinsä. Siinä hän käsittelee lyhyesti kysymystä kainulaisten alkuperästä, siinä hän jo huomauttaa, että teksti Otherin Peripluksessa, sellaisena kuin Langebek on sen julkaissut, ei ole suinkaan virheetön, siinä hän myöskin puhuu suomalaisen pakana-ajan sivistyskannasta.[256] Viimeksi mainittu ala on ollut Porthanin lähinnä seuraavien tutkimusten esineenä.

Ainetta oli kosketeltu kautta koko vuosisadan, mutta aina vain sivumennen jonkun muun kysymyksen yhteydessä, etupäässä kun oli kysymys suomalaisten alkuperästä. Niinkauvankuin pidettiin muita kansoja suomalaisten esi-isinä, sen lisäksi vielä sellaisia, joista löytyi ilmoituksia vanhoissa lähteissä, käytettiin näitä samoja ilmoituksia etupäässä kuvaamaan suomalaisten esihistoriallista tilaa. Kuitenkin aljettiin näiden rinnalla käyttää myöskin suomen kielestä saatuja todisteita. Otaksuttiin nimittäin, että kansa, joka oli lainannut toiselta kansalta jonkun käsitteen nimen, oli samalla tältä oppinut tuntemaan myöskin itse käsitteen; esimerkiksi kun oli puhe kulttuuriesineestä ja sen käyttämisestä. Tästä oletuksesta lähtien oli saksalainen tutkija Eccard vuosisadan alulla esittänyt puolalaisten saksalaisilta saamia lainoja ja samalla kuvannut puolalaisen sivistyksen kehitystä saksalaisten kosketusten kautta. [257]

Samaan aikaan käytti Juslenius tällaista kielellisille todisteille perustuvaa todistelutapaa esittäessään suomalaisten vanhinta sivistyskantaa. Hän mainitsee kuitenkin vain muutamia yksityisiä sanoja, joita hän arvelee alkujaan suomalaisiksi ja ottaa sitäpaitsi muita todistuksia vanhoista islantilaisista saduista, luullun suomalaisten esi-isän Magogin toiminnasta ynnä muusta sellaisesta.[258] Tästä selviää, missä hengessä uutta kielitieteellistä todistelutapaa silloin käytettiin. Se lähti välittömästi rudbeckilaisuuden pyrkimyksestä etymologiain avulla selittää kansain kaikkein vanhimpia vaiheita ja rohkeasta uskosta siihen, että tällainen helposti onnistuisi. Niinpä Eccardkin ylistelee vanhan suunnan miehiä Rudbeckiä, Stiernhielmiä ja Bochartia suurina tiedemiehinä, jotka etymologiasta toivat suuren totuuden lähteen ihmiskunnalle.[259]

Sen jälkeen käytettiin usein samaa menettelyä, kun käsiteltäissä kansain alkuperää ja keskinäistä sukulaisuutta aihe pakotti esittämään joitakuuta piirteitä niiden sivistystilasta.[260] Mitä erittäin suomalaisiin tulee, oli Benzelius jo vuonna 1731 kehottanut suomalaisia tutkimaan mitkä sanat heidän kielessään olivat ruotsalaisia lainasanoja, kuten jo ennen olen maininnut. Kehotus oli syntynyt suomalaisten alkuperän selvittämisen halusta ja herättikin useita vertailuja suomen ja ruotsin sekä etenkin gootin kielen välillä. Mutta kun useimmat näistä sanoista olivat kulttuurisanoja, täytyi huomion ennen pitkää kääntyä niiden kulttuurihistorialliseen merkitykseen. Niin asetti Bonde vuonna 1755 vastattavakseen kysymyksen oliko suomalaisilla pakanoina ollessaan mitään järjestettyä valtiolaitosta vai elivätkö heimokunnittain. Tätä seikkaa pidettiin kansain sivistystilan päämääräajänä. Oli näet filosofisesti konstrueerattu erilaisia yhteiskuntatiloja ja nyt tahdottiin kielitieteen avulla ottaa selville, missä tilassa kansa oli. Lainasana "kuningas" osotti Bondesta, että suomalaiset eivät esihistoriallisena aikana tunteneet kuninkuutta, sensijaan oli heillä jonkinlainen hallitsija, jota sanoivat ruhtinaaksi. Sana "kaupunki", joka johtuu vanhasta ruotsin sanasta "kaupungir", osottaa, etteivät suomalaiset tunteneet sellaisia.[261] Lainasanoja käyttää apunaan myöskin Lindheim. Hän sanoo nimenomaan suomalaisista: "On selvää, että sen, mitä heidän esi-isänsä ottivat sellaista, joka ei ollut itse keksittyä, sanoihin ja puheeseen, täytyi suurimmaksi osaksi johtua käytännössäkkin joko itäisestä naapuristosta eli Venäjältä tahi läntisestä eli Ruotsista, lukuunottamatta muutamia kirkollisia sanoja, jotka ensimmäinen piispa Henrik toi Englannista".[262]

Mutta sitäpaitsi jouduttiin myöskin aivan toisia teitä käsittelemään suomalaisten esihistoriallista sivistystilaa. Kahdeksannellatoista vuosisadalla ilmestyi runsaasti kirjoituksia, jotka käsittelevät oman ajan maan ja kansain tilaa ja elinehtoja, etenkin aineellisessa suhteessa. Näitä olivat lukuisat pitäjänkertomukset ja muut paikalliskuvaukset ja sitten jotakin erityistä elinkeinoa tahi laitosta koskevat esitykset. Ja ajan tavan mukaan aljettiin tuollaiset kuvaukset lyhyellä historiikilla aina vanhimmista tunnetuista ajoista asti. Sellaisia, vaikka tosin vain muutamain sanoin kerrottuja, tavataan useissa Gaddin väitöskirjoissa, kuten "Om jordens swedande och kyttande" vuodelta 1753 ja "Om blandade åkerjordmonernes rätta känning". Sitäpaitsi on hänen presidiollaan ilmestynyt "Indicia mineralogiae sub gentilismo" vuodelta 1767,[263] jossa tehdään selkoa vuorityön tilasta Suomessa yksinomaan pakanuuden ajalla. Se on katsottava jonkinlaiseksi suuremmaksi historiikiksi lukuisiin väitöskirjoihin, jotka Gadd on kirjoittanut oman aikansa vuorityöstä. Sitäpaitsi on sen aiheuttanut

Porthanin keräämien runojen tunnetuksi tuleminen. — Huomattava on myöskin Bilmarkin esimiehyydellä ilmestynyt "Undersökning om Lagskipningen i de äldre tider" vuodelta 1772, jossa nimenomaan käytetään lainasanoja todistuksina pakana-ajan tavoista, kuitenkin rinnan filosoofisten arvelujen ja skyytoja koskevain kuvausten kanssa.[264] Ja jo 1764 lausuu Bilmark: "Useat talouskalut ovat tähän asti olleet merkittyjä gootilaisilla nimillä; luullakseni se on selvä merkki siitä, että yksinkertaiset esi-isämme eivät useimpia tunteneet, ennenkuin saivat naapurikansoilta sekä ne itse että niiden nimet".[265]

Näissä hajanaisissa aluissa oli runsaasti aineksia kuvaukseen suomalaisten esihistoriallisesta sivistystilasta. Puuttui vain kirjoittajaa, joka olisi näistä aluista rakentanut kokonaisen kuvauksen lisäten ja täydentäen aineksia moninkertaisesti.

Tällainen kuvaus oli nyt se, jonka Porthan esitti Ruotsin kirjallisuus-, historia- ja antikviteettiakatemian julkaisuissa nimellä "Anmärkningar rörande Finska folkets läge och tillstånd vid den tiden när det först lades under Svenska Kronans vissa och varaktiga välde".[266] On kuitenkin epävarmaa, missä määrin Porthanille jää ansio tämän yhtenäisen kuvauksen omintakeisesta luomisesta.

Gadd, joka oli tehnyt laajoja kokoelmia Suomen maantieteestä ja elinkeinoista ja niiden perusteella kirjoittanut esityksen "Strödda Kortta Anmärkningar Hwilka kunna gifva anledning at efterfråga Det hufvudsakeligaste om Finlands Antiquiteter, Geographie, Naturförmoner och brister; Dess äldre och nyare hushållning Samt hvad til Näringarnes upkomst, nu torde vara nödigast at vidtaga, I Hast upsatte år 1775",[267] on siinä käsitellyt samaa ainetta kuin Porthan ylläolevassa esityksessään. Ja hän on käyttänyt samaa tutkimustapaa ja samalla tavalla esittänyt tulokset. Mutta hän on kirjoittanut ne kolmetoista vuotta aikaisemmin, kuin Porthan julkaisi omansa. Missä suhteessa ovat nämät kaksi kirjoitusta toisiinsa?

Porthanin paperien joukossa on useita luetteloja suomalaisista sivistyssanoista, toiset lyhyempiä, toiset taas täydellisempiä. Yhdessä näistä, nähtävästi ensimmäisessä laitoksessa on sanain "kiria, kirjotta, lukia" jälkeen huomautus "heillä oli siis kirjaimia, jotka meille nyt ovat tuntemattomia".[268] Mutta jo vuonna 1771 huomauttaa Porthan, että vaikka suomalainen sana "kirja" osottaisi, että esi-isillemme kirjoitustaito oli tunnettu, puuttuu taas kirjainta merkitsevä alkuperäinen suomalainen sana ja sentähden ei edellisen nojalla voi päättää mitään. Kun Porthanin mielipide tässä kohden aina on pysynyt, voinee päättää, että kysymyksessä oleva luettelo on kirjoitettu ennen vuotta 1771. Samaan suuntaan viittaa se seikka, että useat k-äänteellä alkavat sanat siinä ovat merkityt c:llä.

Jos sitten lähemmin otamme tarkastaaksemme tätä merkillistä Porthanin ensimmäistä konseptia, huomaamme piankin, että tutkijallamme sitä laatiessaan on ollut eräs teos silmäin edessä, jota tähän asti en ole maininnut. Se on Ihren johdolla Upsalassa vuonna 1748 ilmestynyt väitöskirja: "De usu linguae Sveogothicae in illustranda Antiqua Gentis nostrae simplicitate". Tämä teos on samaan suuntaan kirjoitettu kuin mainitsemamme Eccardin teos, mutta esittää asiansa paljoa perinpohjaisemmin. Sen ensimmäinen osa esittää, "miten kielen puutteesta voi päättää entisten asukkaitten yksinkertaisuuden", todistamalla useat ruotsalaisten tärkeimmistä sivistyssanoista myöhemmiksi lainoiksi.

Aluksi luetellaan useita vaatekappalten nimiä tässä järjestyksessä: mössa, kappa, rock, vest, tröja, strumpa, sockor. Porthanilla on konseptissaan: "Myssa, kappa, råck, väst främände. Mecko, jacku, Tacki, sotakengä etc. Sucka, sapas, kengä, housut, Sockor, Suet. a sukat hälre än af Soccus Lat.". Ihre oli nimittäin olettanut, että ruotsin sockor johtui latinaisesta soccus.[269] En jatka enää pitemmältä vertausta. Jatkosta näkyy yhä selvemmin, että Porthan on saanut mainitsemastani väitöskirjasta aiheen konseptiinsa.

Mutta sen jälkeen ei tavata mitään tietoa sivistyssanain vertailuista, joita Porthan olisi tehnyt, ennenkuin vuonna 1783. Silloin pyytää hän Europaeukselta tietoja sanoista, jotka koskevat taloutta, elinkeinoja y.m. ja jotka suomalaiset ehkä ovat venäläisiltä lainanneet, sillä vertaamalla suomalaisia sanoja ruotsalaisiin huomaa helposti, miten paljon siltä taholta on saatu. Nämät vertailuharrastukset ilmenevät samoihin aikoihin kuin Porthan vertasi suomea sen sukukieliin niiden sukulaisuuden selville saamiseksi. Miten välittömässä yhteydessä nuot harrastukset ovat, huomaa siitakin, että Porthan juuri vähää ennen oli saanut Europaeukselta kielellisiä vertailuja muunlaisista venäläisistä sanoista.[270] Luultavaa on siis, että Porthanin useimmat kulttuurisanoja koskevat konseptit ovat 1780 luvun alulta, jolloin hän teki muitakin kielitieteellisiä vertailuja.

Jos sitten vertaamme Porthanin ensimmäistä luetteloa, joka luultavasti on 1760 luvulla tehty ja Gaddin luetteloja vuodelta 1775, huomaamme, että sanavarasto niissä on erilainen. Gadilla on muun muassa puulajien nimiä, joita Porthanin luetteloissa ei ollenkaan tavata, samoin hän huomauttaa, että tammen terhot olivat silloisen kansan ravintona.[271] Sama huomautus on eräässä hänen väitöskirjoistaan. Muuten osottavat mielipiteet suuria eroavaisuuksia, jos vertaamme Gaddin esitystä Porthanin myöhempään esitykseen antikviteettiakatemian julkaisuissa, jossa suhteessa kuitenkin on huomattava,

että Porthanin aikaisemmat mielipiteet lienevät paljoo enemmän lähennelleet Gaddin mielipiteitä. — Näin ollen en ole voinut saada täyttä selvyyttä kysymykseen. Luultavaa on kuitenkin, että tuollaiset luettelot lainasanoista ja niiden johdosta tehdyt päätelmät, joita vähemmässä määrässä yhä useammin tavataan, olivat silloisten tutkijain mielissä ja että sekä Porthan että Gadd ovat luettelonsa itsenäisesti tehneet.

Mutta katsokaamme, miten Porthan on käyttänyt kansan kieltä lähteenä sen muinaisuutta selvittäessään. Hänen huomiotansa vetivät ensiksi puoleensa lukuisat suomalaiset sanat, joiden äänneasu suuresti muistutti vastaavia ruotsalaisia. Porthan päätti, että nämät sanat ja samalla käsitteet, joita niillä merkittiin, olivat ruotsalaisilta lainattuja sen jälkeen kuin kristinusko oli tuotu Suomeen. Gootilaisiin muotoihin on Porthan verrannut vain parissa kohdassa ja on hän arvattavasti luullut tuollaisten sanojen vielä silloin olleen ruotsin kielessä, kun ruotsalainen ristiretki tehtiin Suomeen. Ei hänellä konseptissakaan ole muita vertauksia gootilaisiin sanoihin. Vasta myöhemmissä muistutuksissa Jusleniuksen "Sana Lugun Koetukseen" on Porthan tehnyt lukuisia vertauksia Ulfilaan gootin kieleen.[272] Kuitenkin muistuttivat gootilaiset sanamuodot suomalaisia aivan silmännähtävästi enemmän kuin vastaavat ruotsalaiset. Sellaisia vertailuja olikin usein tehty oppineitten kesken. Mutta historialliset tapahtumat eivät antaneet otaksumalle mitään tukea ja niinpä mahtoi tuntua Porthanista "päivänselvältä, ettei suomalaisen sanan alkuperää voi johtaa vanhasta gootin kielestä".[273] Ei missään Porthanin vertailuissa ole edes yritettykään verrata suomalaista muotoa johonkin vanhaan ruotsalaiseen alkumuotoon sellaisena kuin se tavataan kielen vanhimmissa muistomerkeissä.

Kulttuurisanaluetteloiden konsepteissa, jotka Porthan tutkimukseensa painatti, tavataan lukuisia vertauksia lätin ja liettuan kieleen, mutta itse tutkimuksesta ovat ne poisjätetyt. Porthanin jälkeenjättäminä paperien joukossa on muitakin sanavertailuja noiden kielten ja suomen kielten välillä, — luonnollisina seurauksina huomiosta, jonka näiden kielten suhde viime aikoma oli tutkijoissa herättänyt. Göttingeniläiset olivat tuota suhdetta tarkastaneet ja tulleet siihen päätökseen, että liettualaiset ja suomalaiset olivat jonkinlaisissa heimosuhteissa keskenään.[274] Porthan sitävastoin ei ole antanut minkäänlaista ilmoitusta mielipiteestään tässä kysymyksessä, eikä hänellä liene aivan varmaa mielipidettä ollutkaan. Kun hän näet olettaa sanan "Suomi" olevan yhteistä alkujuurta vastaavan slaavilaisen sanan kanssa, antaa hän tuolle ilmiölle seuraavan epämääräisen selityksen: "Joko ovat slaavilaiset saaneet tämän sanan suomalaisilta, tahi päinvastoin nämät ensimmäinuilta, tahi myöskin on molemmilla ollut se ensi alkuperästään asti".[275]

Missä Porthan arveli noitten kansain joutuneen tekemisiin toistensa kanssa, ei voitane aivan varmuudella sanoa. Eräässä toisessa lausunnossa[276] hän viittaa noitten kansain naapuruuteen samasta sanasta puhuessaan: "Voisipa luulla sen — — — olevan kotoisin slaavin tahi ehkä lätin kielestä, joilta naapureiltaan sekä meikäläiset että lappalaiset ovat sen muuntaneet". Tarkoittiko Porthan, että suomalaiset Suomenmaassa ollessaan joutuivat tekemisiin lättiläisten kanssa, vaiko sitä, että he nykyisessä Venäjässä asuessaan olivat näiden kanssa yhteydessä? Olisin taipuvainen uskomaan edellistä, sillä Porthan luuli suomalaisten tulleen myöhään maahamme idästäpäin eikä arvellut heidän asuneen Itämeren maakunnissa ja Länsi-Venäjällä, kuten Thunman oli otaksunut. Sitäpaitsi ei Porthan ole olettanut muitakaan erikoissuomalaista aikaa vanhempia lainoja, hän kun on rajoittunut tarkastamaan vain kaikkein otaksuttavimpia ja myöhimpiä lainoja. Itse lainattu nimikin "Suomi" viittaa siihen, että Porthan ajatteli sen erikoissuomalaisena aikana lainatuksi. Oli miten tahansa, lättiläisiä vertailuja ei Porthanin teoksessa enää tavata.

Miksi Porthan jätti yhtäläisyydet suomen ja lätin kielten välillä huomioonottamatta esityksessään? Voisi ajatella, että se riippui käsiteltävästä aineesta, joka tarkoitti suomalaisten tilan tuntemista siltä ajalta, kun ruotsalaiset tulivat maahan ja siis ei sallinut lättiläisten kosketusten esittämistä, jos niitä vain ajateltiin vanhemmiksi sitä aikaa. Mutta siinä tapauksessa ei Porthan olisi kutsunut noita sanoja, jotka olisi arvellut alkujaan lättiläisiksi nimellä alkuperäiset (vernacula). Sitäpaitsi on Porthan erityisesti huomauttanut, missä luuli jonkun sanan olevan venäjän kielestä lainatun joko suorastaan ilmoittamalla sen tahi merkitsemällä sanan kysymysmerkillä.

Syy oli siis toinen. On otaksuttavaa, että Porthan ei luullut voivansa kyllin selvästi selittää kysymyksen historiallista puolta, missä tilaisuudessa ja mitä teitä lainat tapahtuivat. Siihen viittaa epävarmuus, jota Porthan osotti äsken mainitun lainasanan olemassa oloa selittäessään. Ja sellaisessa tapauksessa sen ajan uudemmat tutkijat eivät pitäneet itseään oikeutettuina tekemään mitään johtopäätöksiä. Saattoivathan yhtäläisyydet olla satunnaisia. Ainoa keino tuollaista epävarmuutta vastaan oli olettaa vain sellaiset lainat, jotka todistettavasti olivat saattaneet tapahtua, sellaiset, joiden olemassaoloon historialliset tosiasiat pakottivat uskomaan. Sitäpaitsi ei ollut mitään tarkempaa käsitystä suomalaisten aikaisimmista historiallisista vaiheista.

Olen edellisessä seurannut Porthanin mielipidettä suomalaisten vanhemmista asuinsijoista aina 1770 luvun lopulle, jolloin hän liittyen uusimpiin tutkijoihin sijoittaa ne laajalle alalle Pohjois-Euroopan ja Aasiaan. Samaa mielipidettä on Porthan myöskin esityksessään "De Bircarlis", ainoastaan sillä

erotuksella, että asettaa asuma-alat aina Kaspien mereen etelässä ja Suomen lahteen pohjoisessa.[277] Myöhemmin Porthan on viitannut vielä vanhempaan aikaan, jolloin suomalaiset ja ugrilaiset kansat asuivat lähekkäin Kaspien meren rantamilla. Tämä huomautus esiintyy ensin aivan tilapäisesti erään lainasanan alkuperää käsiteltäessä ja tämäkin seikka on omiaan osottamaan, että tässä lausuttu otaksuma ei ole Porthanin luoma.[278] Kun hän sen lausuu ilman minkäänlaisia todisteita, herättää se epäilystä, ettei otaksuma silloiselle ajalle ollut tavaton.

Eräässä toisessa kirjoituksessa on Porthan tarkemmin selittänyt viittaustaan lausuen, että suomalaisten kansain alkukoti oli Kaspien meren rannoilla, josta he sitten pienissä joukoissa vähitellen lähenivät pohjolaa. Todistuksena tästä ovat hänestä näiden kansain hajanaiset asuinpaikat pitkin Venäjää.[279] Mutta oliko tämä todistus sellaisenaan riittävä? Suomensukuisten kansain asuinpaikat Kaspien merestä Suomen lahteen ja Jäämerelle voi kyllä olettaa heidän nykyisistä asuinpaikoistaan, mutta siltä ei voi päättää heidän varhaisinta alkukotiaan näiden nojalla. On totta, että Porthan luuli voivansa vanhojen kertomusten ja nimien nojalla olettaa useitten kansain myöhemmin muuttaneen asuinsijoihin, kuten lappalaisten, vogueulien, ostjakkien j.n.e., joiden arveli asuneen lähempänä muita suomalaisia heimoja ennen näitä viimeisiä muutoksia.[280] Mutta sittenkin kaippaa väite muita todisteita.

Jos nyt tarkastelemme muitten sen ajan tutkijain mielipiteitä asiasta, löydämme helposti varsinaisen perusteen, jonka nojalla saattoi määrätä kysymyksessä olevat asuinsijat juuri Kaspien meren rannalle. Usealla göttingeniläisellä tutkijalla tavataan näet sama mielipide. Ja lähteenä näille tutkijoille on epäilemättä ollut J.E. Fischerin oletus, että unkarilaiset ovat asuneet alkujaan Jaik virran rannalla Kaspien meren luona. Paitsi sitä, että heidän nimensä osotti yhtäläisyyttä ugrilaisten eli vogueulien kanssa oli Fischerillä muitakin syitä otaksumaansa, Yksi näistä oli se, että unkarilaiset ovat lainanneet iraanilaisilta muutamia sanoja ja siis asuneet lähellä Persian rajaa.[281] Tämä oletus on huomattava sentähden, että nykyajan kielentutkimus on tullut melkein samoihin tuloksiin käyttämällä samanlaisia todistuksia.

Tässä oli siis pätevä todistus tuohon arveluun. Mutta paljoa ennen oli jo arveltu suomalaisten täältä Kaspien meren luota tulleen pohjoista kohti. Leibniz oli niin arvellut. Ne, jotka luulivat suomalaisten juutalaisista polveutuvan, otaksuivat heidän tätä tietä siirtyneen ja sitten, kun oletettiin suomalaisten ja skyytain olevan sukulaisia, oli luonnollista, että skyytain asuinsijojen Kaspien ja Mustan meren rannoilla pidettiin myöskin suomalaisten vanhimpina asuinsijoina. Eri ajatustavat, perustuen lopulta raamatun kertomukseen kansain hajoamisesta Baabelin sekoituksen jälkeen ja niiden kulusta täältä eri haaroille, olivat siis tulleet melkein samanlaisiin johtopäätöksiin suomalaisten vanhoista asuinsijoista. Eikä Porthaninkaan mielipide ollut tällaista pohja-ajatusta vailla.

Teoksessaan "Om Lapparne" hän nimenomaan muistuttaa: "Täten onkin tämän ikivanhan kansanryhmän ensimmäinen olinpaikka lähellä sitä korkeata seutua Keski-Aasiassa, josta monet nerokkaat Miehet ovat etsineet koko Ihmiskunnan kehtoa". Tässä ei siis ole enää kysymys Baabelista ja kielten sekoituksesta, vaan luonnontieteisiin ja raamatun traditioonin tutkimuksen rationalistiseen kritiikkiin perustuvasta tuloksesta ihmisen ensimmäistä olinpaikkaa etsittäessä. Jos sitten tarkastelemme sen ajan esityksiä tästä aineesta, huomaamme todella tuon mielipiteen yleisesti voittaneen alaa ja ennen kaikkea oli se loistavasti esitetty Herderin teoksessa "Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit". Se osa teoksesta, jossa tämä kohta tavataan, ilmestyi 1785, siis kolme vuotta ennen Porthanin kirjoituksen "Om Lapparne" julkaisemista.[282] Mutta minkäänlaista kuvausta suomalaisten kansain tilasta näiltä kaukaisilta ajoilta ei Porthan koeta antaa. Ei hän myöskään esityksessään suomalaisten tilasta ensimmäisen ruotsalaisen valloitusretken aikana ota huomioon, olivatko eri tavat tahi elinkeinot vanhempaa vai nuorempaa alkuperää, eikä niiden avulla yritä erottamaan pakana-ajassa eri sivistysasteita. Kuitenkin hän huomauttaa, että muutamat tavat olivat peräisin jo siltä ajalta, jolloin suomalaiset ja virolaiset olivat yhtä kansaa. Vaikka lainasanat olivatkin päälähteenä Porthanin kuvauksessa, ei hän siltä laimiinlyönyt muitten lähteitten käyttämistä. Paitsi harvoja ulkomaalaisia kirjoitettuja lähteitä on hän ottanut huomioon kansain runot, vaikka vain vähemmässä määrässä, koska piti niiden todistusvoimaa jotenkin heikkona. Sitäpaitsi vetoo hän kansassa vielä eläviin tapoihin. Yhtä lähdelajia kaippaa kuitenkin kerrassaan — varsinaisia muinaisjäännöksiä. Gaddin samanaikuisessa kuvauksessa kuvataan kuitenkin muinaissuomalaisten hautaustapaa näin: "Suomalaisten hautaamistapa vanhimpina aikoina oli muuten siinä, että kuollut kaivettiin maahan, peitettiin paadella, jonka päälle suuremmista ja pienemmistä vierinkivistä kumpu kohotettiin ja kuta merkillisempi mies oli sitä suuremmalla kivistä häntä kunnioitettiin".[283]

Muinaislöytöjä oli tehty jotenkin runsaasti ja huomio niihin oli kyllä kiintynyt. Etupäässä tulivat tosin kysymykseen kristillisen ajan jätteet, joiden hoitamisesta ja kopioimisesta vuonna 1788 tuli kuninkaallinen käskykirje maaherroille.[284] Mutta myöskin pakanallisen ajan löytöjä oli tutkittu ja huomioon otettu. Porthan itsekin on koettanut saada näistä tarkkoja tietoja.[285] Mutta käyttänyt hän ei ole niitä. Syynä on epäilemättä ollut se, että hän ei ollut tullut niistä mihinkään varmoihin johtopäätöksiin. Muinaislöytöjen käyttäminen lähteenä kulttuurielämää tutkittaissa on paljoa

vaikeampaa ja vaatii suurempaa esihistoriallisen ajan tuntemista, kuin lainasanojen käsittäminen sellaisiksi. Sitäpaitsi oli Porthan innokas kielimies ja sellaisena olivat hänelle kansan kieli ja laulut paljon lähempänä kuin sen hautalöydöt.

V.

Näin Porthan tutkiessaan muinaisten suomalaisten sivistystilaa käytti lähteinensä oman aikansa kansanelämää, sen tapoja ja toimia sekä niitä kuvastavaa kieltä. Kuta tarkemmin ja yksityiskohtaisemmin hän ne tunsu, sitä perinpohjaisemmin hän saattoi tutkia ainettaan — tuon kansan esi-isäin sivistystilaa. Tuskinpa olisi tutkijan mieleen edes saattanut juolahtaakaan tällainen tutkimustapa, ellei tuollainen elävä tieto olisi sitä aiheuttanut. Porthan olikin kasvanut kansan keskuudessa, paljon maassansa matkustanut ja ennen kaikkea innostunut tutustumaan kansaansa. Sekä hän että Gadd olivat tehneet laajoja maata ja kansaa koskevia kokoelmia ja johdantona tuollaiseen kokoelmaan olivat Gaddin yllämainitut tutkimukset. Niin läheisessä yhteydessä olivat kansan olojen tunteminen ja sen muinaisuuden tarkempi tutkiminen.

Mutta tuollaiseen kuvaukseen vaadittiin toinenkin edellytys. Oli käsitettävä, että kansan kieli oli kansan sivistyselämän tuote, joka kehittyi yhdessä sen kanssa. Kuta lähemmin muinaisuuden ihmisten sisällistä elämää tahtoi tutkia niiden kielen avulla, sitä selvemmin oli käsitettävä yhteys koko heidän ajatustapansa ja kielen välillä. Ja huomaammekin, että juuri noihin aikoihin, jolloin aate kulttuurikuvauksesta kielen nojalla alkoi ilmetä, alkoi myöskin ajatus tuosta yhteydestä selvetä.

Siitä ilmiöstä ovat todistuksena De Brossesin teos vuodelta 1765 ja Monboddon, joka ilmestyi vuosien 1773-1792 välillä.[286] Herder kirjoitti saksalaisen esityksensä "Vom Ursprung der Sprache" samaan aikaan. Alkuna nyt muodostuvalle käsitykselle on kuitenkin epäilemättä pidettävä Locken ajatusta sanojen ja ajatusten läheisestä yhteydestä ja siten voi selittää sen seikan, että samansuuntaisia mielipiteitä tavataan ennen noitten teosten ilmestymistä. Porthanin opettaja Hassel käsitti kyllä kielen syntyneeksi ihmisten keskinäisestä sopimuksesta, mutta hän arveli, ettei tuollaista sopimusta voitu ajatella ilman jonkinlaista sisäistä puhetta, joka erottaa toisen totuuden toisesta ja asettaa ne oikeaan järjestykseen. Myöskin hän sanoo, ettei kieli yhtä vähän kuin "mikään muukaan äärellinen" ole vapaa muuttuvaisuudesta ja sentähden ei Baabelin kielten sekoitus suinkaan ole yksin muodostanut kieliä. Ja vuonna 1765 Sigfrid Porthan selittää, miten oli jonkin verran edistytty kehityksessä ennenkuin kielen lauseparret muuttuivat ensimmäisestä raakuudestaan. Sen näkee siitäkkin, että kaikki sanat alkujaan ovat johdetut merkityksistä, jotka tarkoittavat jotakin aivan aineellista käsitettä.[287]

Ylläolevista esimerkeistä näemme, että käsitys kielestä oli muuttumassa jo Porthanin ensimmäisistä oppivuosista alkaen. Sen sijaan, että sitä ennen oli pidetty itsessään valmiina muuttumattomana kokonaisuutena, jonka Jumala oli ihmisille antanut tahi nämät itse keksineet, ruvettiin sitä nyt pitämään pitkällisen kehityksen tuloksena. Porthanin omista mielipiteistä voi huomata tuon käsityksen kehittymisen eri asteita, hän kun on tässäkin yhdistänyt eri mielipiteitä ja niistä muodostanut omansa. "Riita siitä", sanoo hän, "ovatko kielet luonnollisia vai tahallisia, on sanasotaa. Jos luonnollisella ymmärretään sitä, jolla on syynsä luonnossa — kaikissa kielissä on sanoja, jotka perustuvat luontoon — voi sanoa, että kaikki kielet ovat luonnollisia. Äänteiden matkiminen on tässä suhteessa etenkin merkillinen ilmiö, mutta paljon riippuu sopimuksesta. Jos taas tahallisella tarkotetaan sitä, joka perustuu yksinomaan meidän mielivaltaamme, niin kielet eivät ole tahallisia". Hän arvelee, että osa sanoista syntyi sen kautta, että tunteet saattoivat hermot johonkin määrättyyn tilaan ja tämän seurauksena oli erilaisia huudahduksia. Täten syntyneitä äänneitä täydenneltiin osottamalla erilaisia esineitä luonnossa ja matkimalla niiden ääntä. Sopimuksesta riippui sitten mitä sanoja eri seuduilla otettiin käytäntöön.[288]

Tässä esitetyt Porthanin mielipiteet kielen synnystä ja luonteesta ovat kuitenkin jotenkin myöhäiseltä ajalta eikä varmuudella voi sanoa milloin ne pääasiassa ovat muodostuneet. Hänen väitöskirjassaan "De consilio convertendi in vernaculam scripta Grsecorum Romanorumque classica" vuodelta 1786 huomautetaan, että ihmiset eivät voi ajatella ilman totuttua kieltään ja että heidän mielteensä ja ajatuksensa suuresti riippuvat tästä.[289] Sen jälkeen tavataan sama ajatus aina uudelleen ja myöhemmissä esityksissä kuvaillaan usein kielen ja ihmissielun rinnakkaiskehitystä ja vaikutusta toinen toiseensa.[290]

Myöhemmin Porthan tunsu kaikki ylläluetellut teokset kielen laadusta ja hän esittääkin aivan Herderin mukaan ja vedoten häneen välittömästi tunteesta lähtevien äänneiden luonnetta.[291] Tiedämme, että Herder edusti teoksissaan alkavaa geneetistä käsitystapaa selvemmin kuin muut aikalaisensa erittäin

juuri tutkimuksissaan kielestä. Erittäin huvittavaa on sentähden saada selville Porthanin suhdetta häneen.

Olen jo maininnut, että Porthanin runotutkimusharrastukset eivät saata olla missään suoranaississa tekemisissä Herderin samanlaisten puuhien kanssa. Eikä Porthan häntä pitkään aikaan sen jälkeenkään mainitse. Vasta vuodesta 1795 siteerataan Herderiä Porthanin esityksissä ja siitä asti jotensakin usein. Samana vuonna Porthan esittäessään Herderin elämäkertaa luennoillaan kutsuu häntä yhdeksi Saksan neroista lisäten, että hän kirjoittaa hienosti ja asiallisesti. Hänen kirjoituksiaan hän erityisesti kiittää teräviksi ja perinpohjaisiksi. Hänen teoksestaan "Vom Geist der Hebräischen Poësie" sanotaan, että se esittää tämän runouden etevyyden vielä selvemmin kuin Lowth, joka sen ensin osotti.[292] Sen sijaan Porthan on verrattain aikaisin tutustunut englantilaisiin kirjoittajiin, jotka pyrkimällä alkuperäisyyteen ja luonnon itsenäiseen käsittelyyn asettuivat kaavamaisuutta ja klassillisuutta vastaan. Olen jo maininnut, että hän 1760 luvun alulla ainakin on tutustunut Aurivilliuksen teoksiin, jotka ovat Lowthin henkeen kirjoitettuja. 1770 luvulla hän tuntee Youngin,[293] ja Hugh Blairin teoksen "Lectures on rhetoric and belles lettres" mainitsee hän erityisellä kunnioituksella.[294] — Myöskin Winckelmannin teos, joka ensimmäisenä selitti taidetta geneetisen käsitystavan mukaan oli Porthanille arvatenkin aikaisin tunnettu.[295]

Kuitenkaan ei Porthan ole antautunut luonnollisuuteen pyrkimyksen ja sen yhteydessä olevan tunteellisen suunnan valtaan. Tapansa mukaan hän on asettunut välittävälle kannalle. Goethen Wertherissä olevaa henkeä ja sen vaikuttamaa tunnesuuntaa hän ei ole hyväksynyt; enempää kuin hän koskaan on käsittänyt niitä suurenmoisia ajatuksia, jotka filosofian alalla myöhemmin esiintyivät. Samoin on Porthan aina vastustanut Rousseau'n innokasta vaatimusta palaamaan luontoon. — Mutta toiselta puolen ei hän myöskään ole koskaan yksipuolisesti pannut arvoa järkeen, vaan on aina huomauttanut tunteen ja etenkin mielikuvituksen suurta merkitystä. Nimenomaan hän on puolustanut sitä Malebranchen hyökkäyksiä vastaan.[296]

Eri tutkimukset suomalaisten ja heimokansojen alkuperästä ja vanhemmasta historiasta, jotka olivat tulleet suoritetuiksi, aikoi Porthan yhdistää kokonaisuudeksi kirjallisuusakatemiain julkaisujen palstoilla. Kuitenkin oli tutkijamme aikonut ottaa esitykseensä vain ne suomensukuiset kansat, jotka ovat yhteydessä pohjolan eli Skandinaavian vanhimman historian kanssa. Ja syyksi hän mainitsee sen, että näiden kansakuntien historia valaisee "meidän" s.o. Ruotsin vanhempaa historiaa.

Tässä esiintyy selvässä muodossa käsitys, joka Porthanilla oli Suomen historiasta itsenäisenä erityisen maan historiana. Tulopuheessaan kirjallisuusakatemiassa hän oli selittänyt pakon vaatineen häntä rajoittamaan historiallisen tutkimustoimintansa kotiseudun historian tutkimiseen. Ja kirjeissä ruotsalaisille miehille oli Porthan viitannut samaan välttämättömyyteen, johon eristetty asema ja vaikeat olot vaativat. Ei ole luultavaa, että Porthan pelkästä kohteliaisuudesta varsinaisia ruotsalaisia kohtaan olisi näin esittänyt asian, pitänyt Suomen historiaa melkein maakuntahistoriana Ruotsin historian rinnalla. Päinvastoin viittaa koko silloinen käsitystapa siihen, että hän todella niin ajatteli.

Mutta toiselta puolen on Porthan todellisuudessa käsitellyt Suomen historiaa tavallaan itsenäisesti, Ruotsin historiasta riippumatta. Olen jo ennen osottanut, että kansallinen tunne oli tämän käsittelyn perustana ja nautti tästä itsenäisyydestä. Itse sanoo Porthan, että hän oli ikäänkuin uudestaan perustanut Suomen historian, jolla hän lienee kuitenkin enemmän tarkoittanut sen historian täydellistä puhdistusta erehdyksistä ja kriittisen perustan uudestaan luomista, kuin sen ensikertaista omaperäistä käsittelyä tahi sen aatteen keksimistä.[297] Turun sanomissa oli Porthan samoin käsitellyt pääasiassa suomalaisia asioita, mutta toiselta puolen oli niitä julkaiseva seura ottanut Ruotsin kirjallisuuden ja kielen tutkimustensa esineeksi. Tämä kaksinaisuus on nähtävänä koko ajan toiminnassa. Kun Porthan kirjoituksessaan "Om de i åtskilliga landsorter på Svenska sidan boende Finnar" käsittelee kysymystä suomalaisten ruotsalaistuttamisesta, kääntää hän vihansa väkivaltaa vastaan, jolla sitä oli koetettu aikaansaada, ja huomauttaa, että ajan sekä luonnollisten asianhaarain tulee aikaansaada muutos. Samoin huomauttaa hän rajasta Ruotsin ja Suomen välillä, että se erottaa maanlaatunsa puolesta erilaisia maa-alueita. "Niin, että vaikka kieli vaatii, että kaikki 3 Tornion pitäjää ovat vietävät Turun hiippakuntaan ja Oulun lääniin, ei nykyinen erotus kuitenkaan ole ilman syytä".[298] Porthanin valistusajan mukainen kanta lienee verrattava Josef Dobrovskyn mielipiteihin tscheekkiläisestä isänmaastaan.[299] Hänkin oli tscheekkiläisen kansallisuuden herätyksen alkajia, piti itseään slaavilaisena ja koetti enentää oman heimonsa mainetta. Mutta toiselta puolen on hän kutsunut itseään saksalaiseksi ja aina jäi hänelle alkavan romantiikan patriotismi vieraaksi.

Tällaisesta käsitystavasta johtui se seikka, että Porthan käsittelee suomalaisten heimojen historiaa sikäli kuin ne olivat Ruotsin historian yhteydessä. Hän lisää tosin muutaman sanan, joka on omiansa muuttamaan hiukan käsitystämme. "Useat Venäjällä hajallaan olevat kansakunnat, joita myöskin pidetään samaan pääheimoon kuuluvina, mutta joista vasta uusimpina aikoina olen saanut jotakin tietoa, jätän tämän tähden huomioon ottamatta." Juustenin kronikassa onkin Porthan antanut lyhyen luettelon näistä kaukaisemmista sukukansoista, lähteistä, joissa näitä mainitaan sekä niiden

asuipaikoista. On siis ilmeistä, että Porthan luki ne tavallaan Suomen historiaan kuuluviksi. Mutta on kuitenkin huomattava, että hän käsitteli niitä vain sentähden, että ne olivat omiansa valaisemaan tätä samaista historiaa eikä siksi, että ne olisivat muodostaneet kokonaisuuden, josta varsinainen Suomenmaan historia olisi ollut vain yksi osa.

Ensimmäinen kappale Porthanin kirjoitussarjassa, joka akatemian julkaisuissa seurasi hänen tulopuhettaan, oli kirjoitus "Om Lapparne". Se ei oikeastaan sisällä mitään uutta tärkeämpää sen lisäksi mitä Porthan ja Lencquist jo ennen olivat julkaisseet. On vain täydellisemmin ja tarkemmin esitetty, mitä noissa vähemmin tunnetuissa kyhäyksissä oli väitetty. Vaikka lappalaiset ja suomalaiset olivat Porthanista eri kansaa, kuten heidän ulkonäöstään saattoi päätellä, luki hän heidät kuitenkin kielellisen sukulaisuuden tähden samaan kansanheimoon kuuluviksi. Sitävastoin oli Lindheim arvellut heidän olevan rodultaan ja alkuperältään aivan eri heimoa, pannen pääpainon heidän ruumiinominaisuuksiinsa, kuten edellä jo on mainittu. Myöhemmistä tutkijoista oli esim. A.F. Skjöldebrand samalla kannalla, ottaen hänkin ensi sijassa huomioon rotuominaisuudet.[300] Porthan oli ylimalkaan tutkimuksissaan ottanut tämän puolen hyvin vähän huomioon, ja tässäkin kirjoituksessa, missä hän on sille enemmän arvoa antanut, lienee hänen menettelytapansa suureksi osaksi Lindheimin vaikuttamaa.

Porthanin esitys lappalaisista jäi ainoaksi kirjoitukseksi aiotussa julkaisusarjassa. Kuten edempänä tulemme huomaamaan käänsi juuri tuo aije hänen huomionsa muualle ja hänen tutkimuksensa suomalaisista sukukansoista sekä niiden yhteydessä olevat kielelliset tutkimukset siirtyivät syrjemmälle. Tulen niitä edempänä koskettelemaan uudelleen. Tähän vaikuttivat osaltaan alat, joihin Porthan nyt joutui kirjoittaessaan pääteostaan ja joiden yhteydestä on etsittävä hänen teostensa syntyä 1790 luvulla, sikäli kuin tämän tutkijan monilla aloilla liikkuvaa tutkimusta yleensä voi ryhmittää eri alojen ja aikakausien mukaan. — Kuitenkin lienee Porthan vielä elämänsä lopulla aikonut jatkaa sarjaansa. Vuonna 1800 kirjoittaa hän näet Hallenbergille, että hän ei ole pitänyt kiirettä kirjoittaakseen puhtaaksi loppua memoaristaan pohjoisista kansoista ja lähettääkseen sen kirjallisuusakatemialle, hän kun ei ole vielä kuullut, oliko sen julkaisujen kuudes osa ilmestynyt.[301] Mutta sen jälkeen ei tuosta kirjoituksesta ole mitään tietoa ja sen konseptit, millaisia lienevät olleetkaan, näyttävät ainiaaksi hävinneen.

Porthanin väitöskirjain joukossa tältä ajalta on kuitenkin pari, jotka käsittelevät nyt esittämäämme tutkimusalaa — "De antiqua gente Quenorum" ja "De imperio Hermanrici Ostrogothorum regis". Porthan ei kyllä pidä kveenejä suomensukuisena kansana, vaan arvelee hän niiden olleen skandinaavilaista alkuperää. Mutta tutkimus on tehty kansantieteellisten olojen selvitykseksi pohjolassa ja ennen kaikkea Suomessa, jotta Suomen historiaa saatettaisiin sitä varmemmin käsitellä. Hän erottaa kveenit pois suomensukuisista kansoista, niinkuin tästä yhteydestä oli erotettu ennen juutalaiset, skyytat ja monet satukansat.

Ihre oli tutkimuksessaan "De Quenlandia Antiqua" sijoittanut kveenit Pohjanlahden länsipuolelle, mutta oli jättänyt kysymyksen heidän kansallisuudestaan ratkaisematta. Porthan antaa vastauksen tähän selittämällä, että kveenit olivat helsingejä, tosin ilmeisessä ristiriidassa Eigil Skallagrimsonin sadun todistuksen kanssa, joka nimenomaan erottaa Helsinglannin ja Kveenlannin.

Toinen mainitsemistani väitöskirjoista koski gootein historiaa, joka oli jotenkin paljon käsitelty ala ruotsalaisten tutkijain keskuudessa, Pidettiin hän sitä gootein Ruotsista polveutumisen perusteella Ruotsin historiaan kuuluvana. Vielä vuonna 1795 julkaisee Bilmark väitöskirjan "De regno Vestro-Gothorum in Gallia". Kuitenkaan ei ole syytä otaksua, että Porthania olisi aine huvittanut tässä yhteydessä tahi että hän edes olisi antanut jonkun oppilaansa tässä tarkoituksessa sitä tutkia. Oikeana syynä aineen valintaan voisi ajatella olleen sen, että Hermanrikin valtakuntaan kuuluivat useat pohjoismaiset kansat. On kuitenkin myönnettävä, että niihin on pantu jotensakin vähän huomiota ja Jornandeen kuuluisa kertomus noiden kansain nimistä on mainittu vain viittaamalla Suhmin ja Thunmannin tutkimuksiin. Tämä on omiansa kummastuttamaan, kun tietää, että Jornandeen kertomus, niinkuin tämä kirjoittaja yleensäkin, oli ollut kiinteän huomion esineenä viime aikain tutkimuksessa. [302] — Mahdollisesti myöskin Porthan ajatteli vain aineen yleishistoriallista puolta, sillä tällaisia yleishistoriallisia aineita käsittelevät muutamat muutkin hänen väitöskirjoistaan, kuten vastedes tulemme näkemään.

Nyt mainitut Porthanin tutkimukset, jotka olivat lähteneet vanhemmista tutkimuskokeista, olivat verrattoman tärkeitä Suomen historian käsittelylle. Tutkimuksillaan kansansa alkuperästä hän oli erottanut sen historian ruotsalaisen historian yhteydestä ja asettanut omalle pohjalleen. Tutkimuksillaan kansansa esihistoriallisesta tilasta hän oli kumonnut Schlözerin käsityksen siitä, osottanut tällä kansalla silloin olleen jotenkin korkean sivistyskannan. Se oli suuri askel sitä kantaa kohti, joka alkoi ihailia tätä kansan muinaisuutta, valmistava aste varsinaisen kansanhengen löytämiseksi sen historiasta. Tuo tutkimus piti tarkoin silmällä eri elämän muotoja, voimatta tarkoin tuoda esille sitä, joka niille kaikille oli yhteistä ja omituista.

Montesquieun, Humen ja useitten muitten oppineitten nostama riitakysymys syistä, jotka vaikuttavat kansanluonteeseen ja tapoihin, oli, niinkuin näimme, herättänyt innokasta huomiota noihin asioihin. 1770 luvun lopulla käsiteltiin niitä Ruotsissa ja Suomessakin innokkaasti ja parin vuosikymmenen kuluttua johtavat ne kansanluonteitten kuvailemiseen ja tarkastamiseen. Epäilemättä olivat Porthanin tutkimukset 1780 luvulta tämän ilmiön kanssa yhteydessä, vaikka hän ainoastaan ohimennen on noita kysymyksiä yleisemmin ja teoreetisesti kosketellut. Hän on vain saanut aiheensa asiallisiin yksityistutkimuksiinsa tästä virtauksesta. Toisen aikakauden piti tästäkin valmistustyöstä ottaa tulokset.

IV.

Juustenin kronikan julkaiseminen.

I.

1780 luku on Porthanin tieteellisessä toiminnassa määräävä, ratkaiseva aika, etenkin juuri hänen historiankirjoituksessaan. Edellisinä vuosikymmeninä on hänen kantansa kyllä jo vakaantunut ja hänen elintehtävänsä selvinnyt, hänen toimintansa oli saanut omituisen, moninaisen luonteensa. Suomessa oli silloin Aurora seura toiminut ja sen toiminta oli koskenut suurelta osalta juuri meidän maamme historiaa ja kieltä. Siinä oli puhjennut ilmi halu vaikuttaa ja toimia, joka silloin vallitsi. Se oli epäilemättä Porthanillekin tärkeä valmistuskausi ja päättyi hänen opintomatallaan Saksaan vuonna 1779.

Mutta nyt 1780 luvulla esiintyy se, joka silloin oli valmistumassa; hänen monet pyrintönsä vasta nyt tulevat täyteen vauhtiin. Nyt vasta alkaa hän varsinaisen toimintansa yliopistomiehenä, opettajana ja konsistorion jäsenenä, nyt vasta alkaa hänen toimintansa varsinaisena historiantutkijana. Keskellä käytännöllisiä puuhia, jotka vievät hänet milloin yhdelle milloin toiselle alalle, jotka riistävät häneltä suuren osan ajasta, ryhtyy hän varsinaiseen historiantutkimukseen. Ja huomattava on, että kaikki tämä tapahtuu aikaan, jolloin yleisön osanotto laimenee, sen maku kääntyy toiseen suuntaan. Itse Turussakin on suomalaisen historian harrastus laimennut. Aurora seura, joka oli ottanut sen asian ajaakseen, on hajonnut ja sen jäsenet joutuneet muihin toimiin. Mennander on muuttanut Ruotsiin, useat yliopiston opettajista ovat jättäneet nämät puuhut ja viettävät verrattain toimetonta elämää.

Porthan itse valittaa, että työteliäisyys nuorisossa vähenee, mutta ylellinen elämä voittaa alaa ja tekee ylioppilaitten oleskelun Turussa vaikeaksi ajan pitkään. Erittäinkin valitellaan aatelisten välinpitämättömyyttä opillisista toimista, ne kun ripustavat lastensa hartioille sinisen takin ja kultareunukset niin pian kuin voivat. Näin kertoo Porthan ja näin kertovat useat muutkin Turussa 1780 luvulla.[303] Eivätkä yliopiston opettajatkaan suinkaan aina tehneet tieteiden hyväksi, mitä olisi voinut heiltä odottaa. Porthanin kirjeissä tavataan vähän väliä valituksia siitä, että ne liiaksi harrastavat omaa mukavuuttaan ja kaikkea muuta kuin mitä virka heiltä olisi vaatinut. Erittäinkin joutui väitöstilaisuuksissa presideeraaminen ja väitöskirjain valmistaminen täten vain muutamien niskoille. [304] Valitellaan myöskin historiallisten opintojen laimiinlyöntiä. Gadd kertoo seuraavan vuosikymmenen alussa: "Katsoen siihen, että professori Bilmark on tullut vanhaksi ja on liian säästävä ostaakseen kirjallisuutta alallaan eikä meillä myöskään ole mitään historiarum docensia, on tämä jalo tiede suureksi osaksi viljelemättä. Sentähden on historiallisella kirjallisuudella meillä liian pieni menekki puhumattakaan siitä, että kaiken kirjakaupan Suomeen on täytynyt lakata, meillä kun ei ole muuta kuin Fahnehjelmaria eli sotakomissariaatin seteleitä, jotka Ruotsissa eivät ole käypä".[305] Kuitenkaan ei asianlaita ollut niin perin huonosti.

1780 luvun alulta kertoo Cederhielm: "Täällä Turussa olen saanut nähdä useita huvittavia elämäkerrallisia kokoelmia eräällä adjunkti Tidgrenillä; Calonius ja Bilmark ovat hyviä kokoilijoita in historicis, Clewberg belles lettresissä; ja pieni adjunkti Tengström, joka muistuttaa Lidéniä hilpeudessa

ja sukkeluudessa, silloin kun tämä oli nuori, on kaksi kertaa kirjallisuusakatemialta saanut kultamitalin nerontuotteistaan".[306] Huomattava on kuitenkin, että Tidgrenin harrastukset kohdistuivat suurimmaksi osaksi ruotsalaiseen maakuntahistoriaan, johon hän käytti kriittillisen kykynsä ja tutkimustaitonsa. Hän on sentään osaltaan täydentänyt Porthanin tutkimuksia suomalaisten vanhimmista vaiheista ja alkuperästä. Tämä ei näet ottanut noissa tutkimuksissaan ensinkään huomioon antiikin kirjailijain tiedonantoja, vaan on erottanut ne ilman muuta suomalaisten historiasta, kuten ruotsalaiset sadutkin. Nyt Tidgren on vahvistanut tämän menettelyn oikeuden näyttämällä toteen, ettei Herodotoksen luettelemia skyytalaisia kansoja voi asettaa minkäänlaiseen yhteyteen lappalaisten ja muiden pohjoismaiden kansojen kanssa.[307]

Bilmark, jonka Cederhielm mainitsee hyvänä kokoilijana, oli historian professorina Turun yliopistossa melkein koko sen ajan kuin Porthan sen opettajana toimi. Hän julkaisi kyllä innokkaasti väitöskirjoja ja toimi uutterasti historian alalla, mutta hän pysyi monessa kohdassa vanhalla Scarinin aikuisella kannalla. Hän etsi edelleenkin suomalaisten vanhimpia asuinsijoja Ruotsin ja Norjan nykyisiltä rajamailta eikä erottanut suomalaisten ja lappalaisten vanhinta historiaa toisistaan. Ja todisteina hän käyttää yhä edelleenkin skandinaavilaisia lähteitä. Kuitenkaan hän ei ole jäänyt aivan vieraaksi tutkimustavalle, jota Porthan harjoitti.

Niinpä hän jo 1785 esittää väitteen, ettei suomalaisilla ollut kuninkaita esihistoriallisella ajallaan. Todisteeksi ottaa hän sen, että suomalaiset kansanrunot ja muut luotettavat lähteet eivät sellaisia mainitse, eikä niistä myöskään puhuta minkään ruotsalaisen Suomeen tehdyn retken yhteydessä yhtä vähän kuin puhutaan suomalaisten omintakeisesti tekemistä retkistä. Lisäksi ei suomen kielellä ole mitään omaa sanaa merkitsemään ruhtinasta eikä mitään kuninkaanlinnaa tavattu maassa. Nämät aatteet toi Bilmark esille vuotta ennen kuin Porthan niitä käsitteli aivan samaan tapaan väitöskirjassa "De Bircarlis".[308] Mutta tällaisia yrityksiä kauemmaksi ei Bilmark päässyt ja hänen väitöskirjansa alkoivat nyt jo käydä sekä kooltaan että luvultaan vähäpätöisemmiksi.[309]

Tältä tutkijalta puuttui sitäpaitsi olojen ja rientojen tuntemusta maassa, jossa hän toimi, ja tämä oli kuitenkin välttämätön edellytys senaikuisen tutkimuksen menestykselle. Itse hän myöntää, että Porthanilla on laajempi yhteys maaseudun kanssa ja siis on voinut hankkia enemmän tutkimukseen tarvittavia lähteitä.[310] Ja suomalaista kansaa ei hän saattanut ymmärtää. Lidénille hän kerran kirjoitti tästä: "Väitän kuitenkin samalla, että jos järjellisempiä ihmisiä olisi tullut Suomen osaksi, ei Suomi siltä olisi ollut onnellisempi. Sillä Suomi ei olisi kumminkaan voinut synnyttää muuta kansaa kuin suomalaisia. Tiedetään ylipäänsä miten suuri vaikutus ilmastolla on kansan käytökseen, siis kun Suomi on jotenkin kovassa ilmanalassa, täytyy kansan tapainkin olla hyvin kovia ja karkeita".[311]

Vaikka ei näin ollen mitään varsinaista yhteistyötä Bilmarkin ja Porthanin välillä voinut tulla kysymykseen historiallisissa tutkimuksissa, helpotti edellinen kuitenkin jälkimäisen opettajatoiminta ja samalla myöskin julkaisutoiminta toiminnallaan. Hän näet presideerasi lukuisissa väitöstilaisuuksissa ja esti siten vielä suurempaa työtaakkaa lankeamasta Porthanin niskoille. Sillä tämä piti velvollisuutenaan johtaa väitöskirjain tarkastusta, kun muut eivät siihen suostuneet ja ylioppilaat tarvitsivat preesestä. Tuollainen ylenmääräinen presideeraaminen ei taas voinut olla väitöskirjoille eikä opettajan tutkimustoiminnalle eduksi. Siihen Porthan viittaa kirjoittaessaan vuonna 1797 Caloniukselle: "Useimmat toimeni ovat jo tulleet koneellisiksi, niin että ne eivät paljon kysy sielua. Väitöskirjojeni määrää tulee minun kuitenkin koettaa vähentää. Mutta kenen tulee astua sijaan? Veli ei usko kuinka vaikeata poikain on saada preesestä. Bilmark väsyä myöskin".[312]

Enemmän arvoinen oli kuitenkin se apu, jonka Porthan sai eri osista maata. Kun Mennander oli muuttanut Ruotsiin, tuli Porthan yhä yksinomaisemmin Suomen historiaa koskevien harrastusten keskustaksi ja tämä hänen merkityksensä on hyvin suureksi arvattava. 1780 luvun alulta on Porthan tällaisten puuhain etunenässä, joista edellisessä luvussa osaksi olen selkoa tehnyt. 1784 on hän puuttunut Suursillin sukuuuttelun julkaisemiseen, kiiruhti sen lopullista valmistamista ja kehotti sitä painattamaan osittain.[313] Laajan kirjevaihdon kautta oli hän yhteydessä henkilöitten kanssa kaikkialla Suomessa. Kesän alulla vuonna 1795 oli hänen kirjoitettava niin paljon kirjeitä poismatkustavien ylioppilaitten ja maisterien mukana, että hänen muu kirjevaihtonsa keskeytyi.[314] Ja varmana voi pitää, että tämä kirjevaihto suureksi osaksi koski Suomen historiaakin.

Ei näet ollut historiantutkimus maaseuduiltakaan kokonaan hävinnyt, vaikka Aurora seuraa ei enää ollut sitä elvyttämässä ja Porthan valitteli, ettei täältä enää tahtonut saada apua Turun lehtiin. Tämän tutkimuksen edustajina mainittakoon ennen kaikkea Alopaeukset. Isä, M.J. Alopaeus oli jo 1770 vaiheilla nuorena kynmaasinlehtorina ruvennut kokoamaan aineksia Viipurin kymnaasin historiaan. Ja tässä auttoi Porthan häntä innokkaasti. Hänen välityksellään lähettää Calonius Alopaeukselle sen, mitä Palmsköldin kokoelmassa oli Viipurin koulua koskevaa. Itse lähettää hän 5. p. huhtik. 1796 muutamia tietoja Juustenista. Niinikään kesällä 1795 Porthan oli saanut toimekseen erään Kristiina kuningattaren kirjeen kopioituttamisen.[315] — Alopaeuksen pojat olivat Porthanin oppilaita ja julkaisivat hänen johdolla väitöskirjansa, joista yksi perustui isän käsikirjoitukseen. Kun yksi pojista P.J. Alopaeus

vuonna 1793 omalla presidiollaan painatti väitöskirjan "Specimen Historiae Litterariae Fennicae", lienee Porthan sitä tarkastanut ja korjallut.[316]

Myöskin jatkui Porthanin yhteistyötä suomenkielen ja mytologian tutkimisen alalla, josta jo edellä olen puhunutkin. 1780 luvullahan hän yhdessä Lencquistin kanssa julkaisi, kuten olen maininnut, "De superstitione Pennorum" ja silloin ilmestyi myöskin Gananderin mytologia, jonka valmistamisessa Porthan oli osallisena. Mutta 1780 luvun lopussa oli tämä työ vähenemässä, samalla kuin Porthanin omatkin tutkimukset tällä alalla lakkasivat. 1790 kuoli sitten Porthanin uskollinen auttaja Kristfrid Ganander.

Sen sijaan alkoi Porthanin ympärille muodostua nuorempi tutkijajoukko, joka oli saanut tieteellisen sivistyksensä hänen omassa koulussaan. 1780 luvun alulla liittyi Tengström Suomen historiantutkimustyöhön ja paria vuotta myöhemmin otti Franzén ensimmäiset askeleensa tällä alalla. Nämät nuoremmat tutkijat, runoilijoita kun samalla olivat, osasivat panna paljon suuremman arvon muotoon ja esitystapaan, kuin mitä tähänasti oli osattu niille antaa. En siis ihmettele, jos Porthan näissä oli nähnyt tulevat Suomen historian esittäjät, sen filosoofisen ja kauniin esityksen luoja. Hän koettikin tehdä Franzénista professorin Bilmarkin kuoleman kautta avoimeksi jääneelle oppisijalle, hänellä kun sitä virkaa varten kyllä olisi lahjoja historian esittämiseen ja sitäpaitsi erinomaisen hyvä stiili.[317]

Sensijaan oli Caloniuksen merkitys Porthanin tieteelliselle toiminnalle aina ollut ja oli yhä edelleenkin jotenkin suuri sen yhteistoiminnan kautta, jossa nämät miehet olivat. Caloniuksenkin oli ollut Aurora seuran jäsen ja hän oli hakenut kaunopuheliaisuuden opettajan virkaa yliopistossa yhdessä Porthanin kanssa. Gadd lausui tässä tilaisuudessa heistä kummastakin, että "he molemmat ovat yleisesti tunnettuja laajasta ja perinpohjaisesta opista kysymyksessä olevalla alalla ja ovat selvällä ja tarkalla opetustavalla useissa tieteissä jo ennen paljon hyödyttäneet akatemiaa sekä erinomaisella taidolla hoitaneet toimia, joita heille on uskottu".[318] Myöskin suomen kielen taitava tuntija oli Calonius ja neuvotteli Porthanin kanssa sen ominaisuuksista.[319]

Tästä toiminnasta on erityisesti huomattava sen historiaa koskeva puoli. Calonius lakimiehenä oli antautunut tutkimaan Suomen hallinnollista ja oikeushistoriaa ja kokoili varsinkin Turun hovioikeutta koskevia tietoja. Vuonna 1782 ryhtyivät hän ja Porthan toimiin hankkiaksensa kamarikolleegion arkistosta joukon tietoja, ja Porthan valittaa silloin, että asiakirjain kopioituttaminen sieltä tulee kovin kalliiksi. Maakirjain otteesta, joka olisi kirjoitettu heidän määräämänsä metodin mukaan vaadittiin kamarikolleegiossa 100 taalaria. Sitäpaitsi oli lääninhallitusten arkistoista otettava mitä saatavissa oli. [320] Myöskin hovioikeuden pöytäkirjoja käyttivät kumpikin apunaan, Porthan omiin tutkimuksiinsa, [321] Calonius taas kokoelmiinsa Suomen hallinnollisen ja oikeushistorian alalta. Tarkoituksena oli nimenomaan valaista Suomen historiaa, joka on niin köyhä ja vähän tunnettu.

Porthan sanoo jo edellisenä vuonna, että oli hankittu kokoelmia, joita kannattaa saattaa yleisön luettaviksi ja että ajottiin sentähden uudestaan ruveta julkaisemaan Turun lehtiä. Väitöskirjainsa rinnalla piti Porthan näitä lehtiä paraimpana keinona tietojen julkaisemiseen.

II.

Nämät virkeät toimet lähteiden kokoamiseksi ja julkaisemiseksi päättyivät paremmin, kuin alussa oli toivottu ja kääntyivät suuntaan, jota ei oltu aavistettu. Huhtikuussa vuonna 1782 kertoo Porthan Mennanderille aikovansa uudestaan painattaa Juustenin kronikan selityksillä varustettuna. Tämä asiakirja oli kyllä painettuna Nettelbladtin Schwedische Bibliothekiin, mutta muistutukset siinä olivat aivan lyhyitä ja itse teksti oli virheellinen. Tekstin parantaminen ja korjaaminen vertaamalla eri käsikirjoituksia lieneekin ensin ollut päätarkoituksena Porthanilla ja varmaankin ajatteli hän lähinnä juuri jotakin filoloogista interpretatioonityötä.[322]

Tällainen interpretatiooni kuului Porthanin varsinaiseen alaan latinan kielen opettajana. Mutta sitäpaitsi käytettiin sitä erityisellä innolla raamatun tekstien selityksissä juuri näihin aikoihin. Olen jo ennen maininnut miten yleisesti tällaista metodia opetettiin Porthanin ylioppilasaikana Turun yliopistossa. Göttingenissä Porthan joutui, kuten näimme, yhteyteen kuuluisan Michaeliksen kanssa, joka käänsi saksaksi ja varusti selityksillä raamatun. Kennicottin suurenmoiset vertailuhankkeet olivat myöskin herättäneet hänen huomiotaan ja harrastustaan. Kuitenkin olisivat nämät harrastukset olleet erillään varsinaisesta historiantutkimuksesta, ellei Schlözer olisi tavattomalla innolla vaatinut filoloogista tekstikritiikkiä kaikessa ankaruudessaan noudatettavaksi historiallisten tekstien julkaisussa. Miten suurta tarkkuutta hän vaati, osottaa seuraava lausunto: "Kaikki variantit, jotka kriitikeri voi

tarvita, merkittäkööt. Sanon tahallani: joita kriitikeri voi tarvita. Tuskin on sadan variantin joukossa kymmentä, joilla välittömästi on historialle merkitystä: mutta muut ovat toisiin tarpeihin omiaan: ne kuuluvat kielitieteeseen; ne auttavat määräämään käsikirjoitusten ikää, isänmaata ja sisällistä arvoa j.n.e. Näiden varianttien kokoaminen vaatii, jos se tapahtuu tarpeellisella huolella ja tarkkuudella (jota ilman koko työ tulee epäluotettavaksi ja mahdottomaksi käyttää) taitoa ja pitkälistä harjaantumista, jotka tässä oletan jo edeltäkäsin".[323]

Kuitenkin oli selitysten kirjoittaminen Juustenin kronikkaan alusta asti ollut oikean tekstin julkaisemisen ohella Porthanin tarkoituksena. Nähtävästi aikoi hän tässä täydellisemmin ja uuden käsitystapansa mukaan tutkia kronikassa esiintyviä asioita, joita Scarin ja Bilmark olivat ennen häntä käsitelleet. Bilmark oli näet vuosina 1771-1772 julkaissut väitöskirjan "Hypomneumata quaedam in Chronicon Episcoporum Aboensium a Paulo Juusten consignatum". Tässä oli lyhyitä muistutuksia Juustenin kronikkaan ilman itse kronikan tekstiä. Olemme nähneet, että Porthan edellisillä julkaisuillaan pyrki uudestaan käsittelemään ja täydentämään, mitä muut jo ennen, useinpa juuri vähää ennen, olivat aloittaneet. Niin aikoi hän tässäkin.

Mutta Porthanin julkaisusta tuli jotakin aivan toista, kuin mitä hän ensin näin oli aikonut. Pari kuukautta sen jälkeen kuin hän ensin ilmoittaa aikomuksestaan julkaista Juustenin kronikka, oli hän Tukholmassa saanut käsiinsä Turun tuomiokirkon mustan kirjan. Tämä asiakirjakokoelma oli 1600 luvulla joutunut Ruotsiin, useat tutkijat olivat sitä silmäilleet, toiset vähän käyttäneetkin, mutta pääasiassa sen sisältö oli jäänyt aivan tuntemattomaksi.[324] Sittemmin oli se joutunut saman kohtalon alaiseksi, kuin useat muutkin vanhat asiakirjakokoelmat tähän aikaan, oli hävinnyt antikviteettiarkistoon, "suureen mereen", kuten tutkijat sitä kutsuivat. Kohta eivät edes ammattimiehetkään tienneet paikkaa, jossa sitä säilytettiin. Niin kirjoitti suuri tutkija ja kokoilija M. v. Celse: "Onko Codex Aboensis (Svarteboken) nykyään olemassa, en tiedä".[325]

Kuitenkin oli jo jonkun aikaa turkulaisten tutkijain huomio kääntynyt vanhoihin Suomea koskeviin asiakirjoihin Ruotsin puolella. Olen ennen puhunut siitä tietojen välityksestä, jota Mennander harjoitti tähän aikaan Ruotsin ja Turun oppineitten välillä, — hän nyt myöskin ensinnä sai Ruotsista mustan kirjan hankkimisen aatteen.

Vuonna 1763 tekee v. Stiernman selkoa Mennanderille muutamista Pyhän Sigfridin alttaria Turussa koskevista kirjeiden kopioista. Kuvaavaa hänen käsitykselleen on, että näistä kirjeistä, jotka enimmäkseen ovat lahjoituskirjeitä mainitulle alttarille, ei ole hänen mielestään muuta hyötyä, kuin että niistä saa muutamia muinoin eläneiden henkilöiden nimiä.[326] Viittä vuotta myöhemmin lähettää Gahm Mennanderille luettelon asiakirjoista, jotka löytyvät eräässä vanhassa kirjassa. Gahm oli sen matkoillaan hankkinut ja oli se kopia toisesta, jonka hän myöhemmin löysi valtioarkistosta. Luultavasti tarkoittaa Gahm tällä kirjalla niin kutsuttua Registrum Aboenseä, joka sisälsi Turun piispain säännökset ja "Åbo Klockare lag" nimisen asiakirjan. Lähettäessään luettelon tästä Mennanderille huomauttaa Gahm, että pitäisi etsiä Turun tuomiokirkon mustaa kirjaa, josta tässä kirjassa puhutaan.[327]

Kesällä 1782 teki Porthan sopimuksen tuon asiakirjan kopioituttamisesta Gjørwellin yksityissihteerin Stechaun kanssa.[328] Ei ole mitään tietoa siitä kuka tuon lähdekokoelman löysi, mutta arvattavasti Gahm jollakin tavalla oli siinä osallisena. Hänen kauttansa Porthan sai kopioimistyön järjestetyksi ja kutsuu hän Gahmia vanhaksi ystäväkseen. Tämä löytö muutti kokonaan Porthanin Juustenin kronikan julkaisun suunnitelman, vaikkei hän itsekään sitä vielä heti tajunnut. Lokakuussa vuonna 1783 hän toivoo voivansa saada työnsä loppuun kolmessa, neljässä väitöskirjassa. Marraskuun lopulla kertoo hän saaneensa kolmannen osan tilaamastaan mustan kirjan kopiasta ja kertoo siinä olevista monista paavillisista bullista, jotka hän aikoo täydellisinä liittää esitykseensä.[329] Nyt oli aineksien kokoamishalu voittanut varsinaisen tekstin julkaisemistarkoituksen täydelleen ja samalla oli koko teos muuttunut aivan toisenlaiseksi kuin mitä siitä oli ajottu.

Sitä myöten kuin musta kirja tuli kopioiduksi ja osia siitä lähetettiin Turkuun, ruvettiin tekemään valmistavia tutkimuksia ja aineskokoelmia sen avulla. Huomattava on, että Calonius oli tässä työssä osallisena. Caloniuksella oli kopia v. Stiernmanin teoksen "Svea och Götha Höfdingaminne" toisesta osasta, joka oli jäänyt painamatta. Tätä hän täydenteli muistutuksilla ja lisäyksillä, jotka hän sai Porthanin mustan kirjan kopiasta, arvatenkin omia tutkimuksiaan varten hallinnollisessa historiassa. Porthan on tämän Caloniuksen omistaman kopian ja hänen tekemiensä lisäysten perustalla laatinut luettelon Suomen maaherroista Kustaa Waasan aikaan asti. Itse on hän paikoitellen lisäillyt ja vähän muutellut käyttäen etupäässä Lagerbringin Swea Rikes Historiaa apunaan.[330] Luettelon hän julkaisi Turun sanomissa vuonna 1785 nimellä "Förtekning på Finlands Höfdingar intil Konung Gustaf I:s tid". Samana vuonna julkaistiin myöskin Turun sanomissa useita otteita mustasta kirjasta sekä sen perustalla tehty Porthanin tutkimus "Någre Anmärkningar til K. Magni Erikssons Historia, egenteligen rörande Finland".

Mutta vuonna 1785 teki kuninkaallinen julistus aikakauskirjoista lopun Turun sanomista ja samalla

myöskin mahdolliseksi lähteiden painattamisen tässä lehdessä. Varmaankin tämäkin asianhaara aiheutti lähteiden julkaisemisen välttämättömyyttä juuri Juustenin kronikan selityksissä. Nämät saivat osaksi nyt edellisten tehtävän.

Nämät olivat lähimmät syyt siihen, että Porthanin selitykset Juustenin kronikkaan muuttuivat historiallisen asiakirjan julkaisusta yhä enemmän Suomen historiaa koskevain aineiden kokoelmaksi. Erittäinkin huvittavaa on seurata Porthanin omaa ajatusta tästä muutoksesta. Vuonna 1785 kirjoittaa hän Hallenbergille, että hänen olosuhteissaan ei voi ajatella suuria aikeita eikä yrityksiä ei historiallisiin kokoelmiin eikä esityksiin. Niinpä on Suomea koskeva historia ainoa, jota hän koettaa parantaa ja täydentää. "Tuolla minun työlläni ei tosin ole mitään yleistä intressiä; mutta niinpä tahdon kuitenkin koettaa tehdä sen niin täydelliseksi kuin mahdollista". Ja sen hän todella tekikin. Kahta vuotta myöhemmin tavataan ensi kerran vertaus, jota Porthan sitten aina on käyttänyt kuvaamaan työtään. "Juustenin kronikassa" — sanoo hän — "aijon erityisen vakavasti työskennellä; ja siihen sarjaan ikäänkuin varastohuoneeseen koota kaikki, mitä minulla on ollut tilaisuus tavata Suomen historian valaisemiseksi ennen reformatioonin aikaa".[331]

Vuonna 1784 alkoi Porthanin Juustenin kronikan julkaisu ilmestyä nimellä "M. Pauli Juusten episc. quondam Ab. Chronicon Episcoporum Finlandensium, annotationibus et sylloge monumentorum illustratum". Se tuli julkisuuteen 56:na eksersitiaaliväitöskirjana monen vuoden kuluessa; vasta 1800 painettiin näet kolme viimeistä osaa, jotka sisälsivät lopun teoksen sisällysluettelosta.

Voimme erottaa Juustenin kronikan selityksissä oikeastaan kaksi eri lajia aineksia. Toiset olivat varsinaiset uudet lähteet, jotka nyt julkaistiin joko kokonaisina, osittain tahi niin, että niiden sisältö esitettiin. Toisen aineksen taas muodostivat vanhempain kirjoittajain tarkastelu ja historiallisten kysymysten ratkaisu. Molemmat puolet tosin usein sekaantuivat toisiinsa ja sulivat yhdeksi, mutta ne edustivat kuitenkin eri harrastuksia tutkijassa ja muodostavat sentähden eri osansa julkaisussa. Tiedot, jotka eivät koskettaneet kumpaakaan harrastusta jäivät pois, viitataan vaan sinne, missä niitä ennen on käsitelty.

Kuitenkaan Porthan ei julkaise kaikkia saatavilla olevia ennen painamattomia lähteitä. Vaikka hän julkaistavien lähteitten valinnassa ei noudata mitään tarkkaa periaatetta, on hänellä kuitenkin vissejä näkökohtia, joiden mukaan hän ottaa niitä teokseensa. Joko olivat asiakirjat harvinaisia ja siis painatettavat, etteivät menisi hukkaan, tahi olivat ne omiansa erityisesti valaisemaan esitettyjä asioita, tahi useammin vielä kysymyksessä olevaa aikaa, sen tapoja ja ajatustapaa.[332]

Sen suunnitelman mukaan, jonka Porthan vähitellen oli sovittanut Juustenin kronikkaan, oli lähteiden hankkiminen yksi pääedellytyksiä yrityksen onnistumiseen. Näitä Porthan koettikin saada uusia heti aloittaessaan julkaisunsa. Hän pyytää Hallenbergiä lähettämään tiedonantoja Suomea koskevista asiakirjoista, jos tapaisi niitä, samoin hän kääntyy Mennanderin puoleen pyynnöllä, että hän saisi tiedon siitä, löytyisikö hänen alaansa koskevaa Roomasta äsken saapuneista bullista.[333] Porthanin yhteys ruotsalaisten tutkijain kanssa lujittui ja laajeni juuri 1780 luvulla huomattavasti. Niinpä Mennander ja hänen poikansa Fredenheim eivät enää ole varsinaisia välittäjiä, vaan Porthan asettuu suoranaiseen kirjevaihtoon tutkijain kanssa.

Jo vuonna 1788 tekee Porthan yhdessä suuren kokoilijan ja tutkijan C.G. Nordinin kanssa matkan Upsalaan, ja jälkimäisen Porthanille kirjoittamat kirjeet osottavat, miten vilkkaasti he keskustelivat myöhemminkin erinäisistä tieteellisistä kysymyksistä. Nordinilta on Porthan saanut joukon tärkeitä lähteitä teokseensa.[334] Paljon apua sai Porthan myöskin Upsalan yliopiston kirjastonhoitajalta P.F. Aurivilliukselta, joka toimitti hänelle kopioita Palmköldin kokoelmista. Tuttavuus hänen kanssaan sai alkunsa kirjainostojen ja tilausten kautta, jotka Porthan teki kirjastoa varten Upsalassa, ja se alkoi 1780 luvun keskivaiheilla.[335]

Tätä yhteyttä Porthan ylläpiti sitäpaitsi tiheillä matkoilla Ruotsiin. Olen jo maininnut, että hän kesällä 1782 oleskeli siellä. Senjälkeen huomaamme hänen käyttävän loma-aikojaan oman maan eri osissa matkustamiseen. Hän tekee sen osaksi yksityisten suku-suhteitten tähden, osaksi oppiaksensa tuntemaan maata. Sitten tapaamme Porthanin jälleen Ruotsissa heinä- ja elokuulla vuonna 1788, jolloin hän tapansa mukaan kävi Tukholmassa ja Upsalassa. Nyt otettiin hänet kirjallisuus-, historia- ja antikviteetti-akatemiaan jäseneksi heinäkuun 30. päivänä. Uudelleen oleskeli Porthan taas Ruotsissa kesällä 1791, kuten näemme muutamista Caloniukselle kirjoitetuista kirjeistä.

Näistä kirjeistä saamme käsityksen millaisissa oloissa Porthan työskenteli täällä. Hän kirjoittaa Caloniukselle siitä: "Kuninkaallinen kirjasto täällä on, kuten useimmat kirjastomme, kauneimmassa epäjärjestyksessä. Kirjat, jotka antikviteettiarkistosta sinne muutettiin ja olivat paraimmassa järjestyksessä ja tarkoilla luetteloilla varustettuja, ovat nyt hajallaan hyllyillä niinkuin vahtimestarit muutossa ne asettivat: niihin kiinnitetty nimiliput ovat osaksi pois pudonneet ja kaikki sekaisin, niin että on jotensakin vaikeata löytää mitä etsii. Siitä johtuu, että saan käydä läpitse osan hyllyistä kirja kirjalta ja etsiä mitä alaani kuuluu".[336]

Kuitenkin oli lähteiden ja kirjavarojen kokoaminen ylipäättänsä saanut suuremman vauhdin, niitä järjestettiin ja kirjoitettiin luetteloihin. Niinpä katalogiseerasi Aurivillius paraillaan Upsalan yliopiston kirjaston kirjavaroja ja Georgii sai 1780 luvun lopulla valmiiksi luettelonsa Palmsköldin kokoelmasta. [337] Tästä kokoelmasta oli kyllä ollut muistiinpanoja Suomessa jo paljon ennen, niihin kun viitataan muutamissa väitöskirjoissa vuosisadan keskivaiheilta, samoin myöskin Turun sanomissa vuodelta 1771. Vuonna 1768 kirjoittaa Mennander pojalleen, joka silloin oli virkamiehenä valtioarkistossa: "Jos Palmsköldin käsikirjoitusten joukossa, jotka arkistosta on löydetty, on jotakin, joka koskee Suomen historiaa, niin kirjoita tahi kirjoituta se minua varten".[338] Mutta tiedot, jotka tähän asti oli Suomeen saatu, olivat aivan hajanaisia ja mitättömiä. Nyt vasta tiedettiin mitä kokoelmassa oli ja nyt vasta sitä todella saattoi käyttää. Nyt aljettiin myöskin julkaista Warmholtzin Historiskt Bibliothekia, joka tavattomasti helpotti Ruotsin historiaa koskevien lähteitten arvostelemista ja tuntemista. Eipä ihmettä siis, että tapaamme Porthanin teoksen tilaajain joukossa siinä, missä ne ovat lueteltuina, sen toisen osan ensi lehdillä. Tämä osa ilmestyi vuonna 1783.

Melkein yhtä tärkeä kuin tämä esityö oli v. Celsen Ruotsia koskevain paavillisten bullain sisällysluekkelo, joka ilmestyi vuonna 1782. Mutta itse bullat olivat niinkuin useat muutkin asiakirjakokoelmat vielä julkaisematta ja itse ruotsalaisille jotenkin tuntemattomia. Nordin sanoo lausunnossaan kansliakollegiolle 4. p. huhtik. 1783: kuninkaallisessa kirjastossa säilytetyt diploomit tunnen vain registeristä, joka niistä on tehty. Ne ovat suurimmaksi osaksi kopioidut herrojen Örnhelmin ja Peringsköldin toimesta ja olen minä nähnyt jäljennökset Kuninkaallisessa Antikviteettiarkistossa.[339]

Peringsköldin, Örnhelmin sekä Broocmanin kokoelmat erilaatuisien kirjeiden jäljennöksistä tunsivat Porthan kyllä, mutta ei lähimainkaan tarkoin. Peringsköld jakoi kokoelmansa kuninkaallisiin kirjeisiin, paavien bulliin sekä vihdoin piispain ja kirkolliskokousten päätöksiin, privilegioihin ja testamentteihin. Mutta yksityiset ja luostarien kirjeet hän oli pannut muistiin aivan lyhyesti. Örnhelmin kokoelman mainitsee Porthan ensi kerran vuonna 1796 kirjoituksessa "Om St. Anna-Kloster vid Åbo". Luultavasti tuli Porthan tuntemaan nuot kokoelmat Caloniuksen välityksellä, siihen viittaa ainakin Porthanin lausunto kirjeessä tälle 9. p. tammik. 1794: "Tulee olemaan hauskaa kuulla, saako veli mainituista päämäkirjeistä mitään valaistusta Suomen historiaan".[340] Ylipäänsä on Porthan vasta 1790 luvun lopulla saanut tarkempia tietoja noista kokoelmista ja hän käyttää niitä vasta teoksensa lopulla sekä lisäyksissään.

Caloniuksen kautta sai Porthan aina vuodesta 1793 alkain kaikenlaisia tietoja, joita tarvitsi. Calonius oleskeli näet tästä lähtien Tukholmassa korkeimman tuomioistuimen jäsenenä. Hänen kauttaan kysyi Porthan neuvoa tukholmalaisilta oppineilta useista työtään koskevista kysymyksistä. Ja Calonius ilmoittaa heidän ajatuksensa. Niinpä hän kertoo Marks v. Württembergin arvelevan, että piispat käyttivät enimmäkseen erityisiä piispallisia vaakunoita eikä sukuvaakunoitaan. Porthan oli näet kysynyt vaakunoista Missale Aboensen kansilehdellä, minkä suvun merkkejä ne lienevät, lähettäen kirjeessä tuon kansilehden. Myöhemminkin lähettää Porthan samanlaisia lippuja ja vastauksissaan kertoo Calonius, että kanslianeuvos Adlerbeth ja revisioonisihteeri Marks v. Württemberg mielellään antavat selityksiä vaakunoista, jos voivat.[341]

Mutta Suomessakin oli syntynyt lähdekokoelmia ja luetteloja, joita yksityiset henkilöt olivat koonneet. Etenkin oli sellaisia vanhoista päämäkirjeistä. Vapaaherra G. Cederhielm oli Suomessa ollessaan vuosien 1780 ja 1788 välillä tehnyt laajoja kokoelmia Suomen historiasta ja topografiasta. Näissä tavataan osaksi sellaisiakin tietoja, joita Porthan esityksessään on jättänyt käyttämättä.

Niin on niissä muun muassa "Rovasti, tohtori Idmanin luettelo tuomareista ja virkamiehistä Suomessa vanhempina aikoma, sisältävä alla olevat vanhat tuomiot ja asiakirjat". Merkkejä siitä, että Porthan olisi sitä tuntenut ei ole Porthanin puheena olevassa julkaisussa. Niinpä asettaa hän Klaus Meiningin laamanniajan vuosien 1404 ja 1424 välille säilyneiden asiakirjain nojalla, vaikka eräässä Idmanin luettelossa olevassa tuomiossa Fleming esiintyy Itämaiden laamannina jo vuonna 1400. Samoin on luettelossa tuomio, jossa Bo Jonsson esiintyy laamannina vuonna 1378 ja jota Porthan ei mainitse koettaessaan saada selville Bo Jonssonin laamannina oloaikaa.[342] Mutta riittäkööt esimerkit. Tästä jo huomaa, että Porthan kokoilemisestaan huolimatta ei käyttänyt kaikkia Suomessakaan saatavissa olevia lähteitä, vielä vähemmän kaikkia niitä, jotka piilivät Ruotsin arkistoissa.

Cederhielmin kokoelmat ovat nekin todisteena siitä, miten vilkas kokoilija-into Ruotsin puolelta välittömästi vaikutti meren ylitse Suomeen. Vaikka kokoelmat ovatkin tehdyt ilman mitään tarkempaa järjestystä tahi kritiikkiä, lienevät nekin osaltaan edistäneet sensuuntaista toimintaa, joka oli Turussa vallalla. Toiselta puolen kuitenkin se seikka, ettei Porthan ole niissä esitettyjä asioita tuntenut, viittaa siihen, ettei yhteys hänen ja ruotsalaisen kokoilijan välillä ollut erityisen harras.

Porthan siis suureksi osaksi vasta tutkimuksen ja julkaisemisen kuluessa kokosi lähteitä, niin paljon kuin saattoi hankkia. Kaikkea hän ei voinut eikä koettanutkaan saada, hän tahtoi vaan laskea

järjestetyn perustan, johon sitten saattoi liittää lisät kohdalleen. Kuitenkin on huomattava, että hänellä kuten muillakin suomalaisilla tutkijoilla oli se käsitys, että Suomea koskevia tietoja hyvin vähän oli saatavissa. Niinpä hän kirjoittaakin Hallenbergille, ettei muita painamattomia lähteitä liene kuin musta kirja.[343] Tällainen käsitys tietysti oli omiansa ehkäisemään Porthanin lähteiden etsimistöimintaa. Mutta muutenkin on Porthanin toiminnalla tässä suhteessa sama leima, kuin yleensä Juustenin kronikan julkaisussa: vasta vähitellen ja itse työn kuluessa muodostuu se kokonaisuudeksi.

III.

Toinen puoli kysymyksessä olevasta Porthanin tutkimuksesta oli erilaisten ilmoitusten arvon tutkiminen, syiden esittäminen puolesta ja vastaan ja vihdoin näin syntyneen historiallisen kysymyksen lopullinen ratkaisu. Koko tämä menettely tuodaan esiin itse esityksessä. Siinä eroaa tämä kritiikki siitä, jota ennen noudatettiin, se kun tyytyi useimmiten ilmoittamaan tutkimuksen tulokset tahi sen ohella yhden ja toisen syyn tulokseen, johon oli tultu, mutta ei käsitellyt asiaa kaikilta puolin julkisesti esityksessä. Toisinaan oli tämä puoli säästetty väitöstilaisuuteen, jotavastoin itse tutkimuksen tulokset esitettiin aforismeina tahi teeseinä kuten Bilmarkilla muistutukset Juustenin kronikkaan.

Tällaiselle tarkastelulle oli Juustenin kronikka epäilemättä sopivin lähtökohta, se kun oli verrattain luotettava perusta, jolle saattoi rakentaa. Olisihan Messeniuksen riimikronikka tahi ehkä paremmin Scondia illustrata myöskin sopinut sellaiseksi. Bilmark oli varustanut edellisen muistutuksilla, kuten Juustenin kronikankin, mutta oikeastaan vain alkuosan siitä ja senkin niukasti ja Porthan on selityksissään Juustenin kronikkaan käsitellyt Messeniuksen ilmoituksia aivan yhtä paljon kuin Juusteninkin. Jo Benzelius aikoinaan piti tuollaista yritystä toivottavana.[344] Mutta se olisi ollut liian epävarma perusta nyt perustettavalle Suomen historialle ja itse teos oli Porthanille paljon vieraampi kuin Juustenin asiallinen ja lyhyt esitys.

Tämän pohjalla Porthan tarkasteli kaikki saatavissa olevat tiedot ja arvosteli niitä. Ruotsissa oli Lagerbring tehnyt saman työn Ruotsin historian alalla kuin Porthan nyt Suomen, ja hänen teoksensa Swea Rikes Historia oli sen tuloksena. Esityksessään tuli hän usein koskettaneeksi Suomenkin historiaa, kuitenkin vain lyhyesti, mustaa kirjaa hän ei tuntenut. Porthan onkin sentähden kritiikissään läheisesti liittynyt Lagerbringiin, kuitenkin käsitellen laajemmin ja perinpohjaisemmin hänen esittämiään kysymyksiä ja epäilyksiä. Tästä johtuvat lukuisat sitaatit Lagerbringin teoksesta, jotka Porthanilla tavataan.

Voipa sitäpaitsi näyttää eittämättömiä jälkiä vaikutuksesta, joka Lagerbringin teoksella oli Porthanin julkaisuun. Kun Lagerbring kertoo Birgerin antamasta suojeluskirjasta Karjalan naisille arvelee hän, että sen tarkoituksena oli parantaa sitä orjan asemaa, jossa karjalaiset pakanuudesta asti olivat tottuneet pitämään naisia. Nyt Porthan kertoo asian aivan samalla tavalla, vaikka itse suojeluskirjeessä, jonka hän kyllä tunsikin, nimenomaan viitataan aivan toiseen syyhyn.[345] — Toinen samanlainen tapaus on heti Porthanin ensimmäisessä nootissa, hän kun siinä selvästi Lagerbringin mukaan hyväksyy Vesteråsin piispan Kaarlen kirjoitukset, joita siihen aikaan yleisesti pidettiin epäiltävinä. Porthan onkin itse myöntänyt sen merkityksen, joka Lagerbringillä oli ruotsalaisen ja samalla myöskin suomalaisen kritiikin varsinaisena alkajana, hän kun lausuu: "Kuitenkin olemme suurella kiitollisuuden velassa etupäässä Lagerbringin työlle, joka erinomaisesti auttoi keskiajan rakentamista, ja kokoomalla kaikkialta utterasti aineksia sekä tarkemmin tutkimalla vanhempain kirjoittajain väitteitä tuotti näitä asioita harrastaville hyväntuon. Ei hän sentään voinut ammentaa kaikkea eikä joka paikassa varautua erehdykseltä, jota ei voi odottaakaan häneltä, ihminen kun oli".[346]

Toiselta puolen erosi Porthanin kritiikki — sanottakoon se jo nyt — monessa suhteessa Lagerbringin menettelytavasta. Tämä oli kritiikissään niinkuin kirjoitustavassaan paljoa jyrkempi ja yksipuolisempi kuin Porthan eikä jäänyt koskaan selvittämään erehdyksien syytä, kun sellaisen kerran oli löytänyt. Kun tarkkaa Porthanin menettelytapaa, johtuu ehdottomasti mieleen aivan toinen, tosin paljoa kaukaisempi vertauskohta, tulee näet ajatelleeksi sitä kritiikkiä, jota benediktiininit ovat suurissa lähdekokoelmissaan ja muissa julkaisuissaan harjoittaneet.

Heidän kritiikissään huomaa melkein päpiirteenä omituisen sekotuksen kunnioittavasta varovaisuudesta vanhoja lähteitä kohtaan ja itsenäisestä arvostelusta. He ottavat huomioon kaikki asianhaarat käyttäen apunaan tavattoman laajaa oppiaan ja antavat lopullisen päätöksen erinomaisella maltilla ja hienotunteisuudella. Todella noudattivat nämät tutkijat ohjettaan, jonka olivat asettanut itsellensä: "meidän on kuljettava keskietä ja pidettävä se kohtuuden käsky, että puolustamme järkisyillä laillisten asiakirjain oikeutta ja näytämme vääriksi laittomat joko varmoilla tahi

hyväksyttävillä todisteilla". Ja he pitivät itseänsä vain edeltäjinä, joiden oli alkaminen, jotta muut kerran tarkemmin ja laajemmin tutkimalla voisivat täydentää ja lopettaa. Myöskin lohdutti heitä ajatus, että heidän työstään saattoi olla myöskin suorastaan käytännöllistä hyötyä eri tahoilla.

Ja tämän tutkimustavan mukainen oli esityskin. "On myöskin käytettävä kohtuutta itse tavassa, jolla hyväksytään tahi hyljätään, rauhallisuutta ja tyyneyttä kuten totuuden ja kristinuskon puoltajain tulee". Oli pidettävä myöskin keskitietä siinä, ettei toiselta puolen liiaksi innokkaasti kumottaisi sitä mikä on väärää, toiselta taas ei pitäisi peitellä sitä totuutta, jonka tuo esille.[347]

Nämät aatteet ovat paljon lähempänä Juustenin kronikan kritiikkiä ja esitystapaa, kuin valistusajan kirjoittajain teoksissa tavattavat. Juustenin kronikassa tosin on paljon, joka muistuttaa Lagerbringin menettelyä, mutta, kuten mainitsimme, on itse kritiikissä eroa. Samaa voimme sanoa Schlözerin ja hänen heimolaistensa teoksista eikä Porthanilla sitäpaitsi ole heidän useinkin opettavaa tahi syyttelevää stiiliään. Kuitenkin luulisin tästä huolimatta, että yhtäläisyys Porthanin Juustenin kronikan ja benediktiinien sekä muidenkin vanhempain kokoilijain teosten välillä johtuu enemmän samanlaisista oloista ja yhdenlaisesta ajatustavasta tahi jonkinlaisesta hengenheimolaisuudesta kuin mistään suoranaisestä vaikutuksesta.

En ole näet tavannut minkäänlaisia viittauksia siihen, että Porthan oli heidän teoksiaan käyttänyt ja laajemmalti tuntenut. Luennoissaan arkeologiasta hän kyllä luettelee useita benediktiinein diplomaattisia teoksia, m.m. "Mabillonin erinomaisen teoksen De re diplomatica, joka paljon auttaa diploomien tutkimisessa, mutta vähemmän arvoinen on Maffei, Historia Diplomatica. Sitä täydellisempi on Nouveau traité Diplomatique, jonka muutamat benediktiinimunkit ovat julkaisseet" j.n.e.[348] Mutta hän piti luentonsa vasta vuonna 1800 enkä ole tavannut mitään merkkejä siitä, että Porthan milloinkaan olisi harrastanut diplomatiikkaa. Ja luettelossa, jonka hän antaa yliopiston kirjaston kirjoista, puuttuvat kerrassaan benediktiinien suuret lähdejulkaisut.[349]

Oli kuitenkin muitakin valmistavia tutkimuksia, kuin Lagerbringin epookkia tekevä teos. Paitsi tätä ja useita ruotsalaisia erikoisjulkaisuja, jotka noita kysymyksiä koskettelivat, oli, kuten jo mainitsin, 18. vuosisadan turkulaisissa väitöskirjoissa samoja asioita käsitelty. Ensi sijassa olivat Scarinin ja Bilmarkin selitykset Juustenin kronikkaan.

Porthan ei ole niitä melkein milloinkaan maininnut, ainoastaan joskus hän viittaa niihin moittiakseen niitä jostakin virheestä tahi mainitessaan lähteen, jonka ovat julkaisseet. Kuitenkin saattaa väittää tuon Porthanin tutkimusten syrjäyttämän kirjallisuuden vaikuttaneen hänen menettelyynsä jotenkin tuntuvasti. Siinä oli asetettu kysymyksiä kriittillisen tutkijan ratkaistaviksi, siinä oli väitteitä, jotka vaikuttivat uuden tutkijan menettelyyn joko positiivisesti tahi negatiivisesti.

Niin selittää jo Bilmark, ettei suomalaista Folqvínusta saisi sekottaa virolaiseen, joka eli samaan aikaan, vaikka Porthan seikkaperäisesti esittää syyt tähän väitteeseen. Edelleen huomauttaa hän sitä merkillistä seikkaa, että kolme Turun piispaa perätysten olivat olleet kuninkaan kanslereita, selittäen sen niin, että epävarmat olot maassamme vaativat lähempää liittymistä Ruotsiin. Myöskin on hän Scarinia seuraten pitänyt mahdottomana, että Henrik olisi ollut Suomen ensimmäinen piispa, hän kun jo ennestään oli Upsalan hiipan kantaja. Eroavia mielipiteitä Eerikin ristiretken ajasta Bilmark myöskin koskettelee, vaikka hän tässä tulee tuohon merkittävään tulokseen: "Mutta tämän riidan sovittaminen ei ole minun tehtäväni".[350]

Porthan on tullut samoihin tuloksiin käsitellessään noita kysymyksiä, ja täydellä syyllä. On sitten vielä toisia tapauksia, joissa hän on mielestäni liian keveillä syyllä yhtynyt siihen asti Suomessa vallalla olleeseen mielipiteeseen. Niin on se mielipide, että kuningas Eerik oli sijoittanut ruotsalaiset uutisasukkaat Uudellemaalle jokaisessa sitä asiaa koskevassa väitöskirjassa tavattavana ja niistä on se kulkenut Porthanillekin, vaikka kyllä on huomattava, ettei tämä sitä ilman tarkkaa tutkimusta hyväksynyt. Suuresti on se vaikuttanut koko hänen käsitykseensä noista ajoista, määräten luultavasti muun muassa hänen mielipiteensä siitä, milloin ruotsalaiset lainasanat tulivat suomeen.

Kuitenkin tulee muistaa, että tämä vanhempi tutkimus oli samalla laskenut liikkeelle tavattoman joukon perustelemattomia tietoja, jotka Porthan nyt kumosi kriittisillä tutkimuksillaan. Näitä oli enemmän kuin noita varmoja ilmoituksia, joihin hän saattoi liittää omat tutkimuksensa ja jatkaa niitä. Niiden näyttäminen vääräksi oli juuri Porthanin kriittillisen toiminnan päätehtäviä ja sen hän saattoi tehdä usein vetoamalla ennen tuntemattomiin lähteihin, jotka hän samalla julkaisi. Näin liittyi hänen kriittinen toimintansa välittömästi hänen julkaisemistoimintaansa.

Samalla kun Porthan näin kriittisesti arvosteli kaikkia ilmoituksia tuli hän myöskin arvostelleeksi koko sitä kirjallisuutta, jossa nuot ilmoitukset tavattiin. Erinomaisen laajalti hän onkin sitä ottanut huomioon. Mainitsematta hän kumminkin jättää varsinaisen rudbeckiläisen suunnan, jonka seikkaperäinen kumoaminen olisi ottanut tarpeettoman suuren tilan ilman vastaavaa hyötyä. Sentähden hän vain parissa kohdassa mainitsee Rudbeckin mielipiteet, toisessa näistä sentähden, että vasta

ilmestynyt Thuneldin maantiede oli ne hyväksynyt. Myöskään ei Porthan ole käsitellyt Johannes eikä Olaus Magnusta eikä Messeniuksen aikuista kirjallisuutta muuta kuin sivumennen. Mutta siltä voi sanoa, että Porthan on ottanut teokseensa melkein kaiken mitä käsiteltävältä ajalta oli maastamme tunnettua. Niin on hän antanut luettelon virkamiehistä kunakin aikana, vieläpä mahtavista ylimyksistä ja heidän suvuistaan sekä vaiheistaan. Hän on käsitellyt valtiollisia tapahtumia ja sotaretkiä yhtä hyvin kuin kirkon olojakin. Ei missään ruotsalaisessa piispain kronikassa tai kirkkohistoriassa ole ainetta käsitelty näin laajalta kannalta. Esityöt, jotka Porthan teoksessaan tarjosi, muistuttivat melkein jotakin asiasanakirjaa, ne olivat ensyklopedisia luonteeltaan, niinkuin kaikki nuot muut teokset eri aloilta, joita tavallisesti merkittiin nimillä "Bibliotheca" tai "Thesaurus". Mutta ainekset olivat ryhmitetyt asialliseen ja samalla kronologiseen järjestykseen ja liittyivät kiinteästi toinen toisiinsa. Hänen teoksensa suuri ansio onkin, että se on koonnut kaiken tuon hajanaisen kirjallisuuden yhteen kohtaan, josta sitten helpolla saattoi löytää mitä tarvitsi. Hän oli täten tehnyt samansuuntaisen työn Suomen historialle kuin Warmholtz Historiskt Bibliothek nimisellä julkaisullaan Ruotsin historialle, sillä erotuksella, että jälkimäinen antoi aivan ylimalkaisen luettelon lähteistä, kun taas edellinen viittasi kuhunkin erikoiskohtaan niissä ja sitä arvosteli yksityiskohtiin asti.

On kuitenkin asioita, joita turhaan etsii tästä varastosta tulevaa Suomen historiaa varten; erittäinkin ovat poisjääneet varsinaiset n.s. antikviteetit. Vanhoja rahoja, joita oli maastamme tavattu, ei ole milloinkaan mainittu, vaikka ne kyllä herättivät muitten tämän ajan tutkijain huomiota. Erittäinkin oli väitely rahoista, joiden arveltiin olevan piispa Henrikin maahan tuomia, vieläpä hänen nimellään lyötyjäkin. Niinikään ei ole minkäänlaista kertomusta ruotsalaisista linnoista maassamme, joita kuitenkin Palmsköld kokoelmissaan kuvaa, mainiten niiden kaikkein vanhimpia muistomerkkejä.[351]

Laurentius Suurpään ajasta asti lakkaa Porthan luettelemasta maan hallinnollisia virkamiehiä. Syynä siihen oli se, että Caloniuksen omistama v. Stiernmanin Höfdinga Minne oli joutunut kadoksiin eikä toista kappaletta tästä käsikirjoitetusta teoksesta ollut saatavissa. Se oli ollut kadoksissa vuodesta 1793 asti, ja oli Porthan sitä turhaan etsinyt pitäen sitä välttämättömänä Juustenin kronikkaansa varten.[352]

Julkaisemistapa, jota Porthan käytti, antoi Juustenin kronikalle sen omituisen muodon. Ensiksikin se paisutti äärettömästi teoksen kokoa. Tämä oli sillä yhteistä useimpain ajan historiallisten teosten kanssa ja oli luonnollinen seuraus osaltaan siitäkin, että ruvettiin yhä enemmän ottamaan huomioon kaikki tarjolla olevat yksityisyydet. Teokset kasvavat aina tutkijain käsissä, ja vaikka tämä on usein uudistuva ilmiö, on se erittäin tälle ajalle omituinen. Bilmark kirjoittaa Messeniuksen riimikronikan editioonista: "Aikomukseni oli alussa liittää muutamia muistutuksia, mutta kun niitä tuli paljon ja laajempia kuin itse teksti, olen ollut pakotettu säästämään ne toiseen tilaisuuteen".[353] Ja kuitenkin on hän jättänyt yrityksen varustettuaan oikeastaan vain teoksen alun muistutuksilla. Samoin kirjoittaa Calonius "De prisco servorum jure" teoksestaan, jota valmisti samaan aikaan kuin Porthan Juustenin kronikkaa: "Työ on kasvanut käsissäni, niin että kolme osaa, kaikki noin kuusi arkkisia, vielä vaaditaan, ennenkuin se suunnitelmani mukaan tulee valmiiksi".[354]

Mutta esitystavalla oli toinen ikävämpi seuraus, se oli ristiriidassa niiden taiteellisten vaatimusten kanssa, joita oli totuttu asettamaan historiallisiin esityksiin. Oli luonnollista, että tämä ristiriita etenkin vaivasi Porthania, joka virkansa puolesta harrasti juuri taiteellista kirjoitustapaa ja jota kauan jäljestäpäinkin ihailtiin klassillisen kirjoitustapansa tähden. Sitäpaitsi ei yleisö pitänyt tarkasta yksityiskohtiin menevästä kritiikistä, jota Porthanin teoksessa käytettiin. Sanalla sanoen, tässä oli vanha vastakohta esoteeristen ja eksoteeristen kirjoittajain välillä. Lukuisat ajan kriittiset historiantutkijat ovat siitä kärsineet ja esittäneet kaikenlaisia puolustuksia menettelytavalleen, mainitsen tässä vaan kritiikin tienraivaajat Saksassa ja Ruotsissa, Schlözerin ja Lagerbringin.

Porthankin on sentähden arvostellut teostaan hyvin vaatimattomasti. 10. p. toukok. 1794 kirjoittaa hän siitä Caloniukselle: "Veli tuntee tuon teoksen ennestään, se ei sisällä suuria asioita, vaan enimmäkseen vähäpätöisyyksiä; mutta koska olen siihen tahtonut ikäänkuin varastohuoneeseen asettaa kaikki mitä olen voinut koota Suomen asioita koskevaa, sekä sitäpaitsi poistaa kaikki valheet ja tarkastaa vääryyksiä, joilla on peitetty se vähä, joka Suomen historiasta on jäljellä, ei ole voitu välttää sellaista minuta diligentiaa". Hän piti teostaan vain esityönä, jolle muut sitten saattoivat rakentaa kauniimman ja täydellisemmän rakennuksen, ja hän viittaa mielihyvällä teoksiin, jossa siihen on ryhdytty.

Antaessaan teokselleen tuollaisen esityön muodon, oli Porthan epäilemättä osannut oikeaan. Jos hän näet olisi liittännyt tutkimuksiinsa täydellisen esityksen, voinee pitää varmana, että jälkimäinen olisi edellisiä haitannut. Sen huomaa hyvin Lagerbringin teoksesta, jossa tutkimus on useinkin tullut näkyviin ainoastaan tuloksissaan ja painettuna nootteihin esityksen alle. Olosuhteitten pakosta ja silloisen tutkimuksen tilan vaatimuksesta on siis Juustenin kronikka syntynyt ja erilaisia pyrkimyksiä on siinä yht'aikaa koetettu toteuttaa. Se on lähdekokoelma, samalla kuin se on kokoelma kriittisiä huomautuksia vanhemman kirjallisuuden ilmoituksista; se on sitäpaitsi myöskin täydellinen ja hyvin

järjestetty käsikirja, jonka avulla voi löytää tarvittavia lähdekohtia eri teoksista. Ja sitäpaitsi on se mitä sen alkujaan piti olla, tarkan tekstikritiikin avulla toimitettu julkaisu vanhasta historiallisesta lähteestä, Juustenin kronikasta.

On senlisäksi huomautettu, että tuo Porthanin teos oli vielä muutakin, oli huolimatta muodostaan myöskin esitys Suomen vaiheista aikoina, joita siinä käsitellään, tahi, että lukija siitä ainakin saa hyvän ja yhtenäisen käsityksen niistä.[355] Epäilemättä niin olikin. Aineen ryhmittäminen muistutuksiin suurimmaksi osaksi pääkohtain mukaan teki sen kaikesta huolimatta sisällöltään joksenkin kokonaiseksi. Muistutukset olivat todella, niinkuin Porthan lausui: "Noten ohne Text" siinä merkityksessäänkin, että ne sellaisinaan ilman Juustenin tekstiäkin muodostavat lukijan käsityksen. Teksti, jota niiden tuli kommenteerata, tuntuu monasti vain siteeltä, joka muodollisesti yhdistää sisällön osat.

Voisi siis kutsua puheena olevaa teosta Suomen keskiajan historiaksi, etupäässä sen sivistyshistoriaksi. Olen edellä jo viitannut siihen, miten vaikeata tutkijoille vielä oli luoda historiallista teosta, joka esittäisi kaikkien elämäntilanteiden historiaa toistensa yhteydessä ja rinnan. Toiset olivat onnistuneet siinä paremmin, toiset huonommin, mutta tehtävä oli pääasiassa ratkaisematta. Porthan antoi sille nyt uuden omittuinen ratkaisun. Hän saattoi kehityksensä sisällä antaa tietoja kaikilta aloilta, vieläpä monenmoisia pikkutietoja, joille sen ajan kirjoittajat eivät olisi voineet löytää sijaa varsinaisessa esityksessä. Erityisen tärkeänä puolena tässä suhteessa olivat lähteitten julkaisut, tosin vielä varsinaisten muistutusten alamuistutuksina, siis samaan suuntaan, kuin mainitsin muutaman brittiläisen tutkijakoulun kirjoittajan menetelleen. — Saatan siis sanoa Juustenin kronikan julkaisun, vaikkapa sillä olikin vanhan kokoilevan tutkimuksen ulkonainen muoto, edustavan hyvinkin edistynyttä astetta pyrkimyksessä kehityskykyistä tulevaisuutta kohti.

IV.

Porthanin Juustenin kronikan selitykset perustivat todella Suomen historian. Se tapahtui aikana, jolloin monen muun kansan historia aloitettiin, erittäin sellaisten, jotka elivät germaanilaisten kansain naapureina tahi niiden seassa, mutta ilman omaa korkeampaa sivistystä. Slaavilaiset kansat Venäjällä, Böömissä ja Itä-Saksassa olivat samanlaisessa asemassa, ja heillä esiintyi sama harrastus samaan aikaan kuin meilläkin. Venäjän historian perustaminen tapahtui ensinnä, herätti enimmin huomiota ja joutui siis ensinnä myöskin Porthanin huomion ja harrastuksen esineeksi.

Erityisessä teoksessa "Probe Russischer Annalen" esitti Schlözer suunnitelman, jonka mukaan venäläisten vanhat asiakirjat olisivat julkaistavat. Hän huomauttaa nimenomaan, että se olisi Venäjän historian perustushetki, jos se vain tapahtuisi sopivalla tavalla. Ja hän antaa muun muassa seuraavia neuvoja tuosta julkaisutavasta: "Jotta tuossa työssä ei ammennettaisi ainoastaan annaaleja, vaan myös tavallaan koko Venäjän historia, tulee asianomaiseen kohtaan samalla asettaa kaikki, mitä erityiskronikoissa, astekirjoissa (Stuffenbücher), kronograafeilla ja muissa syrjälähteissä löytyy, ja niin julkaista täydellinen Corpus Historiae Russicae".[356] Ja vähän edempänä jatkaa Schlözer: "Kaikki muut työt hyötyvät tuon metoodin mukaan tehdyn alun kautta ja voivat säännöllisemmin seurata toinen toistaan. Kun Venäjän historia on kotimaisista lähteistä ammennettu, silloin mentäköön ulkomaalaisiin, etsittäköön Pohjan, Lännen vielä Idänkin arkistot ja koottakoon ainesta, missä vaan sellaista löytyy". [357] Tämän johdosta hän lisää, ettei annaaleihin voi täyttää selvitystä saada, ennenkuin myöskin ulkomaalaiset lähteet ovat käytetyt. Mutta kun työn mukavammin voi tehdä jäljestäpäin, on muistutuksissa julkaisun ohessa vain arvosteltava eroavaisuuksia, parannettava turmeltuneita kohtia, selvitettävä epäselviä, karsittava pois myöhemmät lisäykset ja jos mahdollista verrattava keskenään vastakkaiset ilmoitukset.

Schlözerin Probe Russischer Annalen mahtoi sitä enemmän herättää Porthanin huomiota, kun hän 1770 luvun lopulla erityisesti tutki Venäjän historiaa. Tämä harrastus aiheutti hänen pienen kirjoituksensa "Grundstrek til Ryska Historien",[358] jossa hän muun muassa laajanlaisesti tekee selkoa Venäjän historian kirjoittajista ja lähteistä. Lähteinään on Porthan käyttänyt uudempia saksankielisiä teoksia, jotka käsittelevät Venäjän historiaa, kuten Müllerin "Sammlung Russischer Geschichte", Fischerin "Sibirische Geschichte" sekä Schlözerin ja Thunmannin teoksia. Venäjänkielisiä kirjoittajia hän kyllä laajalti käsittelee, mutta arvostellen niitä äskenmainittujen teosten johdolla, samoin kuin lukuisia venäläisiä alkulähteitäkin. Muodosta ja sisälluksesta päättäen on tämä vihkonen ajottu jonkun yksityisen luentojakson perustaksi, mutta onko se sellaisena ollut, en ole voinut saada selville.

Oli luonnollista, että historiankirjoituksen perustaminen Venäjällä ainakin vahvasti Porthanissa

Suomen oman historian aatetta. Olosuhteet olivat siksi samanlaiset ja niiden vertaileminen lähellä kylläkin. Kuitenkin oli Suomen oman historian luominen seuraus paljon yleisemmistä syistä, joista olen muutamiin jo viitannutkin. Niinpä näemme, että Böömissäkin tapahtui aivan sama kehitys kuin meillä, vaikka kyllä vähän myöhemmin.

Heräävä böömiläinen historiankirjoitus ei siis voinut suomalaiseseen ja lähinnä Porthanin Juustenin kronikassa toteuttamaan historiankirjoitukseen vaikuttaa. Vasta myöhemmin joutui Porthan tekemisiin böömiläis-isänmaallisen liikkeen alkajan Josef Dobrovskyn kanssa. Vuonna 1792 teki tämä laajan matkan Euroopaan, kootakseen eri maista tietoja siellä löytyvistä böömiläisen kirjallisuuden jätteistä. Matkallaan oleskeli hän myöskin Turussa ja seurasi erityisellä huomiolla Porthanin kielitieteellisiä tutkimuksia ja sanakirjan valmistelua.[359]

Miten laajalle oman kansallisen historian aate oli levinnyt tähän aikaan Europassa ja kuinka kauvaksi taaksepäin ajassa se ulottui, osottaa myöskin slaavilais-vendiläisen historian ehdotus, joka on julkaistuna J.C Dähnertin aikakauskirjassa nimellä "Eines Ober-Lausitzschen Gelehrten Entwurf einer slawischen und wendischen Historie".[360] Tässä nimenomaan valitellaan, ettei ole mitään täydellistä slaavein historiaa, on vain maitten, kyläkuntien tahi perheitten historiaa. "Näitä kaikkia voimme pitää kivenä ja kalkkina, jotka kuuluvat rakennukseen sekä suunnitelmina, joiden mukaan rakennus on tehtävä". Tällaiset aatteet eivät voineet olla vaikuttamatta tutkijoihin, jotka huomasivat oman maansa historian olevan samassa viljelemättömässä tilassa. — Myöskin ilmaantui tähän aikaan kokoelmia, "varastoja", useitten saksalaisten maakuntain ja pikkuvaltioiden historiasta, jotka eivät olleet merkitystä vailla, vaikka kyllä perustuivat enemmän maakunnalliseen erikoisharrastukseen.

Selitykset Juustenin kronikasta Porthan täydensi julkaisemalla kokonaisuudessaan tärkeimmät lähteistä, joita teoksessa oli käyttänyt. Ne ilmestyivät vuosien 1802 ja 1804 välillä nimellä "Sylloge Monumentorum ad illustrandam Historiam Fennicam pertinentium" viidessätoista osassa. Itse kutsuu Porthan niitä kirjeissään nimellä Monumenta Fennica. Porthanin sairauden tähden ilmestyivät kaksi viimeistä osaa Franzénin johdolla, ja tutkijamme heti sen jälkeen sattunut kuolema lopetti sitten teoksen julkaisemisen.[361]

Tällaista lähdekokoelmaa lienee Porthan aikonut julkaista jo ryhtyessään painattamaan Juustenin kronikkaa, vieläpä tämän yhteydessä. Siihen viittaa teoksen nimikin. Kuitenkin tuntuu mahdolliselta, että sillä tarkotettiin vain niitä lähteitä, joita tutkija niin runsaasti liitteli sinne tänne teokseensa. Ensimmäisenä varmana oireena tästä teoksesta on tietääkseni Fredenheimin kehotus kirjeessä Porthanille 22. p. tammik. 1796: "Sitten pitäisi Sinun lopuksi saksalaiseen tapaan painattaa Elenchus eli Mantissa vuosilukujen mukaan kaikista asiakirjoista, jotka tuossa teoksessa siellä täällä esiintyvät, sekä sitten täydellinen registeri, jonka luulen huomanneesi teoksen tarvitsevan".[362] Tämä Fredenheimin kehotus on samassa kirjeessä, jossa hän lausuu ajatuksensa tavasta, jolla resensiooni bullista oli tehtävä. Mahdollista on, että tämä kirjallinen yritys, joka juuri oli hänen mielessään selviytynyt, herätti ajatuksen tästä toisesta samantapaisesta julkaisusta. — Porthan itse mainitsee ensi kerran aikeestaan Caloniukselle 7. p. maalisk. 1797 sanoen aikovansa liittää teokseen registerin, joka tosin vie paljon aikaa, mutta jota paitsi teosta ei saata käyttää. "Lopuksi liitetään muutamia tähän asti pois jääneitä asiakirjoja".[363] Näyttää siis siltä kuin hän olisi aikonut alussa liittää ne itse teokseen ainoastaan pienempänä liitteenä.

Tätä tarkoitusta varten hän teki matkan Tukholmaan, voidaksensa verrata asiakirjainsa kopioita siellä oleviin alkuperäisiin kirjoituksiin ja arvatenkin täydentää niitä. Hän oleskeli siellä heinä- ja elokuulla vuonna 1799, oltuaan akateemisen virkansa tähden edellisinä vuosina siitä estetty.[364]

Juustenin kronikan julkaisu liitteineen oli Porthanin tutkimuksen suurtyö. Lienee tarvis jo tässä tarkastaa tapaa, jolla hänen aikalaisensa sitä arvostelivat ja miten he ylipäätänsä siihen suhtautuivat. Siten näet selviää niin sanoakseni tutkijamme laajemman henkisen ympäristön merkitys tälle hänen toiminnalleen. Näemme missä määrin hänen tutkimuksensa sai huomiota ja myötätuntoisuutta osakseen ja siitä ehkä saatamme hiukkasen arvata, missä määrin hän oli saattanut sitä toivoa ja odottaa.

Ennen jo olen maininnut, että Porthan joskus oli puolitelten valitellut oppineille ystävilleen, miten olosuhteet pakottivat hänet tyytymään oman maan köyhän historian tutkimiseen, jolla ei ollut mitään yleisemmän huomion toivoa.[365] Todella ei Juustenin kronikan julkaisua mainita sen ajan oppineitten kirjevaihoissa niinkuin useimpia muita tärkeitä tutkimuksia ja sen tekijästä on niissä hyvin harvoin puhetta. Tosin kiitteli Fredenheim sitä kirjeessä Porthanille, samoin Gjörwell ja jotkut muut asianharrastajat, mutta yleensä se lienee ollut muodoltaan kovin vaikeatajuista suuremmalle yleisölle ja aineeltaan sille verrattain vieras.[366]

Tanskalainen tutkija Nyerup sitä arvosteli aikakauskirjassa "Skandinavisk Museum" ja tässä arvostelussaan on hän erityisesti huomauttanut kohtia, jotka olivat huvittavia ja arvokkaita. Niitä hän luettelee tutkimuksen suomalaisten esihistoriallisesta tilasta, tiedot kirjain hinnoista ennen

kirjapainotaitoa, maan asumattomuudesta 15. vuosisadan keskivaiheilla, tutkijan mietteet papiston vaikutuksesta valtakunnan menestykseen y.m.[367] Samoin göttingeniläiset tutkijat erinomaisen kiittävästi arvostelivat Porthanin teosta.[368] Porthania ehkä ilahutti aikalaisten antama hyväksyminen hänen työlleen, se ehkä toisinaan rohkaisi ja lohdutti häntä, mutta ei hän sitä ensi sijassa ajatellut. Hänen katseensa oli kiintynyt tulevaisuuteen ja hän näki Suomen historian vastaisuudessa selvästi ja kauniisti esitettyinä niiden aineiden perustalla, jotka hän oli sanomattomalla vaivannäöllä koonnut ja järjestellyt. Ehkäpä kuvitteli hän sen jonkun etevän oppilaansa, Franzénin tahi hänen kaltaisensa kirjoittamaksi. Tämä isänmaanhistorian onnellinen tulevaisuus oli Porthanin vaivaloisen, yksityiskohtaisen tutkimustyön parhaana kiihottimena ja sen hän aina esittää, kun hänen julkaisunsa tulee puheeksi.

V.

Porthanin muut historialliset julkaisut.

I.

Juustenin kronikan julkaiseminen suuntasi Porthanin tutkimukset Suomen keskiaikaan. Hän oli siihen asti käsitellyt maamme uudempaa aikaa, etenkin sen sivistystä, kouluja, akatemiaa ja kirkkoa. Pääasiassa olen siitä jo edellä puhunut, kohta olen vielä lisäävä muutamia piirteitä. Porthanin tutkimus oli ollut läheisessä yhteydessä hänen sivistyttämisharrastustensa kanssa. Sentähden oli se laajentunut yhä useammille aloille jälkimäisten kanssa rinnan.

Mutta 1780 luvun alulla muuttui suunta. Porthan alkaa tutkia suomalaisten kaikkein vanhinta historiaa ja heidän keskiaikaansa. Hänen uskollinen työtoverinsa Tengström ottaa jatkaaksensa hänen töitään syventymällä uuden ajan tutkimiseen.[369] Samaan aikaan Porthan löysi runsaat lähdevarastot Ruotsin puolella ja niiden tunnetuksi saattaminen tuli kohta hänen julkaisemistoimensa tärkeimmäksi tehtäväksi.

Siltä se ei kuitenkaan tullut ainoaksi eikä yksinomaiseksi. Porthan oli joutunut yhä enemmän maansa henkisten rientojen keskustaksi. Samalla oli hänen historiallisen tutkimuksensa selvänä ja määräävänä tarkoituksena koko Suomen historian edistäminen. Sentähden jatkuvat hänen uutta aikaa koskevat julkaisunsa. Ne liittyvät vaan nyt hänen toimintaansa kirjastonhoitajana ja johtuvat hänen läheisestä suhteestaan Turun lehtiin. Hän ei tosin enää ollut niitä toimittamassa, kun ne uudelleen ilmestyivät vuonna 1789 ja sitten yhtämittaa vuodesta 1791. Mutta toimitusta lähellä ollen auttoi Porthan sitä pontevasti.

Aineeltaan kuuluivat nuo avustukset etupäässä sivistyshistoriaan, joko sitten oppihistoriaan tahi kirkon ja hallinnon historiaan. Jotenkin runsaasti edustettuna oli biograafinen puoli, joka sekin käsitteli enimmäkseen kahta ensinmainittua alaa. Kuvatut henkilöt olivat näet melkein yksinomaan pappeja, muutamaa yliopistomiestä tahi muuta virkamiestä lukuunottamatta. Tähän valintaan vaikutti kuitenkin paljon lähteitten laatukin, sillä hautajaispuheita näistä oli akatemian kirjastossa suuri joukko. Hautajaispuheet taas olivat enimmin käytettyjä ja tavallisimpia lähteitä tuollaisiin elämäkertoihin.

Elämäkerrat olivat näet aivan lyhyitä ja asiallisia pitemmittä kuvauksista. Ne perustuivat alkuperäisiin lähteihin, joko tuollaisiin hautajaispuheisiin tahi myöskin omakätisiin muistiinpanoihin ja muihin samanaikuisiin tietoihin. Miten tärkeitä edelliset silloisille tutkijoille olivat, huomaa kirjoituksesta, jonka Porthan niistä kirjoitti vuonna 1791 Turun lehtiin nimellä "Något om likpredikningar". Siinä hän kehottaa kaikin mokomin säilyttämään tapaa pitää noita puheita, joka tapa siihen aikaan oli häviämässä.[370]

Elämäkertoja toimitti Porthan suureksi osaksi yksissä Jaakko Tengströmin kanssa. Vuonna 1794 alkoi niitä ilmestyä kokonainen sarja "Kårta biographier öfver Finske män", joka jatkui vuosina 1796 ja 1797. Niiden tarkoitus oli yleensä hankkia helposti saatavia ja helposti käsiteltäviä lisiä Suomen historiaan. "Ennen on useita tällaisia elämäkertoja otettu näihin lehtiin jälkeentulevain opiksi maan valtiollisessa, kirkko- ja oppihistoriassa sekä sukujen ja henkilöitten muiston ylläpitämistä varten; vähitellen jatketaan

tätä edelleen".[371]

Elämäkerrallisten tietojen kokoileminen oli ruotsalaisten kokoilijain kesken hyvin suosittu toimi. Todistuksena siitä ovat lukuisat "Biographica" osastot sen ajan kokoelmissa ja tuollaisten tietojen hankkiminen oli tavallinen aine oppineitten kirjeissä. Porthankin on kirjeellisesti tuota hankintaa välittänyt, osaksi maaseudulta hankkinut, osaksi taas ruotsalaisille tiedemiehille lähettänyt.[372] Esimerkkinä siitä otan tähän tapauksen, joka koskee erästä Turun sanomissa julkaistua elämäkertaa. "Kort lefvernesbeskrifning öfver Hr. Adolph Magnus Klingspor" on elämäkerrallinen kuvaus kirjoitettu Klingsporin jälkeenjättämän päiväkirjan nojalla. Se julkaistiin vuonna 1791. Porthan oli tästä kirjoituksesta tehnyt otteen jo vuonna 1788 lähettääksensä sen vanhalle ystävälleen Lidénille Linköpingiin, mutta Nordin, jolle hän sen suvella samana vuonna näytti, otti sen mukaansa.[373] Se löytyy vieläkin Nordinin kokoelmissa Upsalassa. Referaatti käsittää 23 neljännes sivua Porthanin omalla käsialalla, alussa on vain lyhyesti viitattu tärkeämpiin kuvauksiin ja ilmoituksiin, jotka selittävät ajan käsitystapaa ja sivistysoloja sekä sivuluku merkitty viereen. Mutta sivulta 994 alkaen on referaatti täydellisempi, etenkin 1682 vuoden valtiopäiviä kuvattaessa, joilla Klingspor oli mukana.[374]

Lidén oli julkaissut asiakirjoja näiltä valtiopäiviltä ja sentähden edellämäinittu päiväkirjan kohta häntä erityisesti huvitti. Porthan lähettääkin hänelle uuden referaatin päiväkirjasta liittäen mukaan kohtia, jotka valaisevat Klingsporin esitystapaa. Hän lopettaa kysymällä, voisiko Lidén painattaa sen liitteenä asiakirjakokoelmaansa; ellei, niin aikoi hän julkaista sen Turun sanomissa. Tämä oli alkuvuodesta 1789 ja kahta vuotta myöhemmin se ilmestyi niiden lehtien palstoilla nimellä "Anteckningar ang. 1682 års riksdag ur öfverst. Klingspors journal".[375]

Tulen nyt niihin kirjoituksiin, jotka yksinomaisesti ja välittömästi koskevat varsinaista oppihistoriaa. Olemme edellä nähneet, että Porthan oli sitä viljellyt yhtenä tutkimuksensa pääalana, ennenkuin hän antautui varsinaiseksi historian tutkijaksi. Hänen kirjastonhistoriansa oli samalla jossakin määrin yliopistonhistoriaa ja tätä hän nyt edelleenkin harrasti, kuten hänen pienemmistä kirjoituksistaan näkyy. Jo vuonna 1772 oli hän julkaissut kuvauksen Svenoniuksen ja Terseruksen välisestä oppiriidasta yliopiston konsistorion pöytäkirjain mukaan. Oli luonnollista että niissä tavattavat erinomaisen runsaat ainekset aiheuttivat hänet tuollaisiin pienempiin kyhäyksiin, hän kun niitä laajalti käytti kirjastonhistoriaa varten. Äskenmainittu kyhäys oli nimeltään "Religionstvistens emellan J. Terserus och E. Svenonius".

Pienempiä yliopistoa koskevia lähteitä julkaisi Porthan edelleenkin silloin tällöin. Vuotta ennen Porthanin kuolemaa ilmaantui Turun sanomissa kirjoitus "Förteckning öfver Theologiska Faculteten i Åbo tillhörige handskrifne handlingar". Tässä julkaistuista asiakirjoista koskee suuri osa yllämainitun Svenoniuksen teoloogista toimintaa. Varmuudella ei voi sanoa onko se Porthanin vai Tengströmin kynästä lähtenyt, vaiko molempain yhdessä toimittama. Olihan Tengström kirjoittanut laajan esityksen Svenoniuksen vastustajasta Terseruksesta ja Turun lehdissä oli hän julkaissut koko joukon kirkon ja sen opin historiaa koskevaa. Mutta, kuten juuri näimme, ei tuo ala ollut Porthanillekaan outo. Myöskin tiedämme, että hänellä oli kopioituna paljon tietoja 17. vuosisadan oppihistoriasta, jotka oli saanut ruotsalaisista lähteistä, Palmsköldin ja Nordinin kokoelmista.[376]

Onkin hyvin mahdollista, että kirjoitus oli Porthanin ja Tengströmin yhdessä toimittama. Yksissä neuvoin he näet kokoilivat aineksia Turun yliopiston historiaa varten.[377] Bilmark oli kyllä jo 1770 luvun alkupuoliskolla julkaissut yliopiston historian, mutta se oli jäänyt vaillinaiseksi eikä täydennystä kuulunut, vaikka aineksista ei olisi hänellä ollut puutetta. Vasta Bilmarkin kuoleman jälkeen painatti Porthan ne väitöskirjana "De professoribus Regiae Academiae Aboensis, ab hujus natalibus primum designatis". Bilmark oli ne ehtinyt laittaa lopulliseen muotoonsa, Porthan oli ainoastaan pari muistutusta siihen oheen viivan alle liittänyt.[378]

Sitä ennen — vuonna 1799 — oli Porthan kuitenkin ehtinyt alkaa lyhyen akatemian historian Turun lehdissä. Tengström kirjoitti tästä tuumasta Gjörwellille seuraavana kesänä: "Professori Porthan alkoi viime vuonna akatemiamme historian pienoiskoossa, jonka hän on luvannut lopettaa ennen pitkää ja johon yhdessä olemme koonneet aineksia. En jätä hänelle muistuttamatta tämän huvittavan luonnoksen täydentämistä kesäloman aikana, jonka hän viettää tällä kertaa Turussa".[379] Kirjoitus jäi kuitenkin jatkoa vaille, vaikka Porthan vielä syksyllä 1800 puhui sen laittamisesta valmiiksi.[380]

Oppihistoriallinen kuten äskenmainitut teokset oli myöskin kirjoitus "Korta Historiska Underrättelser om de förnämsta Scholor i Finland". Se ilmestyi jo vuonna 1772 Turun sanomissa. Ensimmäisen kappaleen siitä, sen, joka käsittelee Turun katedraalikoulua, luullaan Porthanin kirjoittaneen, ainakin osaksi. Toiset ovat kuitenkin sitä epäilleet epätarkkuuksien tähden, jotka siinä esiintyvät.[381] Kuitenkin on tekijän käsitys Suomen keskiajan alusta jotenkin samanlainen, kuin se on esim. Porthanin Turun akatemian kirjaston historiassa, joka kirjoitettiin melkein samaan aikaan. Sitäpaitsi harrasti Porthan innokkaasti myöskin opetusta ja kouluja koskevia kysymyksiä. Muutamia vuosia myöhemmin eli vuonna 1775 keskusteli hän Fredenheimin kanssa uuden kymnaasin perustamisesta Turun

hiippakuntaan.[382] Vielä vuosina 1793 ja 1794 julkaisee Porthan joukon Turun koulua koskevia asiakirjoja, joita säilytettiin akatemian kirjastossa.[383]

Viipurin koulun historiaa käsitteli tavallaan kirjoitus "Om en i Wiborg uppförd Comoedia, kallad Thet himmelska Consistorium" vuodelta 1792. Se kuului kuitenkin pikemmin kirjallisuushistoriaan, kertomus kun oli eräästä tässä koulussa esitetystä näytelmästä. Porthan julkaisi sen vanhan kirjan perusteella, joka löytyi akatemian kirjastossa.

Paitsi kirjastosta sai Porthan myöskin maaseudulta tarvittavia lähteitä, etenkin Pohjanmaalta. Pohjanmaalla oli hänellä useimmat ystävänsä ja lukuisimmat auttajansa. Hän kun oli pohjalaisen osakunnan inspehtorina, olivat sen ylioppilaat häntä lähinnä. Ei siis ole ihmeteltävää, että Porthan Turun lehdissä julkaisi kirjoituksia, jotka erityisesti koskivat tätä osaa maastamme. Niissä oli laaja kirjoitus "Berättelse om Österbottens öden under det långvariga kriget ifrån 1700 till 1721" vuosina 1789 ja 1791.[384] Tämä vanha kertomus oli Mennanderin välityksellä tullut pohjalaisen osakunnan kirjastoon ja sen säilössä se oli silloinkin, kun Porthan toimitti sen julkisuuteen.

Pohjanmaata koski myöskin kirjoitus "Om en i nyligare tider skedd ansenlig Folk-utflyttning ifrån Wermeland til Österbotten". Kirjoituksen tekijä sanoo aineen etupäässä herättäneen hänen huomiotaan sentähden, että hän ei ennen ollut siitä kuullut, vaikka oli tämän seudun historiaan jotenkin perehtynyt. [385]

Kuitenkaan ei voitane sanoa Porthanilla olleen erityistä paikallishistorian harrastusta Pohjanmaahan nähden. Päinvastoin käytti hän tämän maakunnan historiallisia lähteitä vain sentähden, että ne valaisivat osaltaan Suomen historiaa.

Uuden ajan alkua käsittelee myöskin kirjoitus "Anmärkning ang. de förste biskopar i Wiborgs stift" vuodelta 1793. Tästä aineesta oli Porthan kirjevaihdoissa Nordinin kanssa vuonna 1791 ja lähetti hän silloin tälle tarkastettaviksi useita noita piispoja koskevia asiakirjoja. Härkäpään anomuskirjan iästä ja merkityksestä lausui Nordin arvelunsa, joka samanlaisena tavataan Porthanin kirjoituksessa.[386] Ensimmäisen aiheen Porthanin tutkimuksiin antoivat kai kuitenkin muutamat Palmsköldin kokoelmassa olevat tiedonannot. Nähtävästi olivat nämät niiden tietojen joukossa, jotka P.F. Aurivillius toimitti Porthanille lopulla vuotta 1790.[387]

Kirjoituksessa käsitelty aine koski Porthania erittäinkin sen tähden, että se liittyi läheltä asioihin, joita hän aikoi käsitellä Juustenin kronikassa. Myöhemminkin 1790 luvulla on hän siihen palannut. M.J. Alopaeus oli näet jo 1770 luvun alulta keräillyt aineksia Viipurin kymnaasin historiaan ja joutui myöskin tämän kautta käsittelemään näitä samaisia asioita. Kirjevaihdoissa vuosina 1794-1796 tutkijat ilmoittelevat toisilleen kysymyksiä aineesta ja keksimiään asiakirjoja,[388] kuten edellä mainitsin.

Alopaeukselta sai Porthan myöskin lähteitä tutkimuksiinsa Karjalan kreikkalaisuskoisista pitäjistä. Hän oli näistä kirjoittanut Turun sanomiin jo vuonna 1789 nimellä "Anmärkningar ang. de Församlingar i Swenska Karelen som bekänna sig til den Grekiska Kyrkan".[389] Vuonna 1795 näkyy hän uudelleen ruvenneen ainetta tutkimaan, sillä tästä alkaen saa hän Alopaeuksien välityksellä piispaintarkastuspöytäkirjoja ja muita alkuperäisiä asiakirjoja kopioituina.[390] Tutkimusten tulokset tulivat esiin A.H. Vinterin julkaisemassa väitöskirjassa "De Ecclesiis Careliae Svecicae Graecam Religionem profitentibus", jonka ensi osa tuli painosta vuonna 1796, jälkimäinen 1798. Tulokset noista tutkimuksista julkaisi Porthan itse lyhyessä kirjoituksessa Turun sanomissa, samannimisessä kuin se, jonka mainitsin vuodelta 1789.[391]

Tähän suuntaan kävi Porthanin julkaisemistyö Turun lehdissä, sikäli kuin se koski uudempaa aikaa. On vaikeata sitä lähemmin ryhmitellä ja määrällä aineittensa mukaan, sillä se käsitti kaikkea, mikä vaan kelpasi valaisemaan Suomen historiaa. Eikä se riippunut niin paljon eri aineitten viehättävyydestä, kuin lähteistä, jotka olivat saatavissa. Kotimaisia lähteitä julkaistiin ensi sijassa, etenkin akatemian kirjastossa olevia, mutta myöskin ruotsalaisia, jotka maastamme koskivat. Mainittakoon vain "Suomen historiaa koskevat muistiinpanot" Palmsköldin kokoelmasta, jotka tavataan lehdissä vuosina 1793 ja 1794.[392] Yleensä olivat nämät kirjoitukset pieniä poimintoja vain, joille Porthan ei sellaisenaan pannut suurtakaan arvoa. Itse hän kerran niistä kirjoittaa Gjörwellille: "Turun sanomiin (jotka nyt julkaistaan Prof. Franzénin toimesta ja hänen kustannuksellaan) heittelen edelleenkin silloin tällöin historiallisen tahi antikvaarisen kyhäyksen sellaisen kuin numero 6:ssa ja 7:ssä olleen Pyhän Henrikin luista, itsessään vähäpätöisestä aineesta, joka kuitenkin on herättänyt maanmiestemme huomiota". [393]

Juustenin kronikan julkaisemista kesti kuusitoista vuotta, se täytti melkein koko loppuosan Porthanin elämästä. Mutta edeltäpäin jo saattoi arvata, ettei Porthanin monella alalla liikkuva harrastus ja monipuolinen tuotantokyky voinut rajoittua tähän yhteen, joskin suurenmoiseen tehtävään. Se vaati ja se löysi yllin kyllin muita tilaisuuksia ja aiheita tutkimuksiin.

Sellaiseen syrjäaloilla liikkumiseen antoi pääjulkaisun laatukin aihetta, se kun pakotti tutkijan koskettelemaan kaikenlaisia aloja ja etsimään vastausta kysymyksiin, joiden laajempi käsittely ei voinut sopia teoksen jo muutenkin paisuvain rajain sisään. Eihän sitäpaitsi Porthanin vastaisuutta varten tehty tutkimus, joka perusluonteeltaan oikeastaan oli tilapäinen, voinut pysähtyä siksi kuin hän ensiksi oli sen tahi sen syrjäalan tutkinut. Näistä syistä johtuivat lukuisat väitöskirjat, jotka Porthan julkaisi joskus suunnilleen samaan aikaan kuin hän käsitteli lyhyemmältä samoja asioita pääteoksessa, tahi useammin vähän jäljestäpäin.

Tällaisia tutkimuksia olivat tavallaan lukuisat kirjoitukset suomalaisista kansoista, heidän alkuperästään ja sukulaisuudestaan. Kuitenkin ne oikeastaan johtuivat Porthanin kieltenvertailu-harrastuksesta, joka oli vanhempi Juustenin kronikkaa ja siitä riippumaton. Olenkin näistä jo ennen puhunut. Edelleen kuului tähän ryhmään joukko tutkimuksia, jotka käsittelivät perinpohjaisemmin Suomen historiaan kuuluvia erityisaiheita, joita Porthan kyllä piti pääteoksensa aineeseen kuuluvina, mutta ei siinä ollut loppuun käsiteltyt. Sellainen oli "De anno suscepti a rege Erico sancto imperii et expeditionis in Fenniam motae" vuodelta 1797, jossa käsitellään uudelleen kysymystä milloin Eerik pyhä teki ristiretkensä Suomeen, mutta ei jouduta nytkään mihinkään varmaan tulokseen.

Tarkka erikoistutkimus niin rajoitetulta alalta, kuin tämä nyt käsitelty oli, oli vielä jotenkin tavaton ilmiö. Se on todisteena siitä, että tutkimus kävi yhä yksityiskohtaisemmaksi, ja samalla merkkinä siitä, miten tutkimusta ruvettiin yhä laajemmin myöskin esittämään. Historialliset aikakauskirjat, joissa myöhempi tutkijapolvi tuollaiset kysymykset ratkaisi, eivät vielä olleet sitä ottaneet tehtäväkseen, ne sisälsivät enimmäkseen lähteitä tahi lyhyitä kuvauksia laajemmista aiheista. Mutta lyhyet akateemiset väitöskirjat olivat omiansa tuollaisiksi tutkimuksiksi.

Vuotta myöhemmin ilmaantui samansuuntainen erikoistutkimus "De expeditione Johannis I:mi Svercheridae, in Livoniam" Lindahlin puolustamana. Aiheena siihen näkyy olleen Lagerbringin jyrkkä ja mielivaltainen kritiikki kysymyksestä, jota Porthan koetti vakaannuttaa liiviläisten lähteitten avulla. Tässä siis yksi esimerkki Lagerbringin teoksen suuresta vaikutuksesta tutkijamme toimintaan, kohta tapaamme toisen samansuuntaisen. — Epäilemättä Porthanin kirjanen selvitti suuresti käsitystä näistä seikoista. Mainittakoon vain, että hän määräsi Rotala eli Rotalum nimisen seudun paikan, josta ruotsalaiset tutkijat siihen asti olivat olleet epä tietoisia. Lagerbring oli etsinyt sitä Ruotsin rannikolta, Nordin taas asetti sen nykyisen Pietarin kaupungin tienoille.[394]

Uudistettu erikoistutkimus aineesta, jota Porthan oli Juustenin kronikassa käsitellyt, oli "Om S:t Anna kloster vid Åbo" 1796 vuoden Turun sanomissa. Aine oli hyvin hämärä ristiriitaisten ja epätarkkojen lähteitten tähden, jotka olivat olleet käytettävissä. Nyt oli Porthan saanut useita Naantalın luostaria koskevia asiakirjoja käsiinsä kuninkaallisesta kirjastosta Tukholmasta ja näiden perustalla käsittelee tutkijamme jälleen ainetta, josta ei esityksessään Juustenin kronikassa ollut mihinkään johtopäätöksiin tullut.[395]

Asioita, joista Porthan jo Juustenin kronikassa oli antanut esityksen, ottaa hän uudelleen käsiteltäväkseen kirjoituksessa "K. Christian I:s resa til Finland" vuodelta 1800. Kuitenkin tuo kyhäys ei aiheutunut niin paljoa Juustenin kronikassa olleista tutkimuksista, kuin Lagerbringin esityksestä "Swea Rikes Historiassa".

Tämän teoksen viides osa jäi tekijänsä kuoleman sekä hänen perillistensä verukkeitten tähden painamatta. Mutta kirjallisuuden harras ystävä Gjörwell oli saanut siitä osan haltuunsa — neljä painettua ja kolme kirjoitettua arkkia. — Nämät lähetti hän ystävilleen lahjana ja samalla muistona Lagerbringistä. "Nuot kolme käsikirjoitettua arkkia koskevat vuosia 1461-1463 ja niissä kuvaillaan elävästi kuningas Kristiania ja Juhana Pentinpoikaa. Ette taida ihmettelemättä ja harmistumatta lukea, että sellainen ryöväri on istunut Ruotsin valtaistuimella ja sellainen kavaltaja ollut arkkikiipspana", lausuu sen johdosta Gjörwell.[396]

Porthankin oli saanut tuollaisen kappaleen ja siitä hän julkaisi äskenmainitun palan, se kun koski Suomea. Muistutuksia hän liitti oheen. Tämä tapaus kuvaa hyvin silloista julkaisemistapaa, satunnaisesti saadut esitykset kun usein aiheuttivat niiden varustamisen oppineilla, arvokkailla muistutuksilla. Vertauksena mainittakoon monien muiden joukosta tanskalainen tutkija Kall, jonka tärkeimmät julkaisut olivat tällaisia, etenkin hänen muistutuksensa P.F. Suhmin jälkeenjättämään Tanskan historian 8:een ja 9:een osaan. Erotus oli siinä, että Porthanin julkaisu oli paljoa mitättömämpi.[397]

Edelleen voisi tähän ryhmään lukea väitöskirjan "Dissertatio Historiam Borgoe urbis Nylandiae

leviter adumbrans", joka vuosina 1794 ja 1795 ilmaantui Maunu Alopaeuksen ollessa respondenttina. Se oli pääasiassa Alopaeuksien, edellä mainitun Maunu Alopaeuksen ja hänen isänsä työtä ja siis alkujaan heidän harrastuksistaan lähtenyt. Aineeltaan oli se lisä verrattain laajalle paikallishistorialliselle kirjallisuudelle, joka vuosisadan kuluessa oli meilläkin versonut ja antanut aineksia suuremmille tutkimuksille. Kaupunkien historiat kuuluivat sitäpaitsi hyvin läheisesti kaupunkien kuvauksiin ja muodostivat usein osan näistä.

Eivät ne aivan hyvässä maineessa olleet. Väitöskirjoja, jotka tätä ainetta koskivat, pidettiin yleensä hyvin helppoina kirjoittajille, mutta aineeltaan samalla mitättöminä. Uudenkaupungin historiallisesta ja taloudellisesta kuvauksesta lausuu eräs aikalainen ivallisesti: "Kehotetaan jokaista hankkimaan tämä väitöskirja, koska tuskin missään väitöskirjassa Ruotsissa tahi muualla tavattaneet tärkeämpää tahi merkillisempää ainetta, jolla maisterinarvon voi saavuttaa, vielä vähemmän sellaista, johon terävämpää järkeä tahi suurempaa oppia olisi tarvittu".[398] Historia Borgoe on ainoa tämänlaatuinen väitöskirja, joka Porthanin presidiolla on ilmestynyt ja tämä seikka saattaa herättää kummastusta, kun ajattelee hänen edeltäjänsä lukuisia tämänlaatuisia tuotteita. Sitäpaitsi olivat pitäjänkertomukset hyvin muodissa, vieläpä Turun lehtien palstoillakin. Mutta paikallishistorian aika oli oikeastaan jo mennyt, juuri Porthanin tutkimustoimi tarkoitti isänmaamme historian laveampaa käsittelyä ja hänen yksityistutkimuksensa koskivat jotakin määrättyä sivistyselämän alaa tahi epäselvää ilmoitusta. Samoin käsitteivät Porthanin maantieteelliset tutkimukset koko maamme ja tulivat ne julkaistuiksi toisella tavalla.

Porthanilla oli jo kauvan ollut harrastuksia, jotka keskittyivät oman maan ja sen kansan tutkimiseen. Olemme edellisestä nähneet, että nämät harrastukset olivat silloisessa Suomessa yleisiä ja muistamme, että Aurora seura otti niitä edistääkseen. Turun sanomissa julkaistiin lukuisia pitäjänkertomuksia sekä lisäyksiä ja oikaisuja Thuneldin maantieteeseen ja julkaisijain joukossa oli myöskin Porthan. Vuonna 1777 kirjoitti hän noihin lehtiin "Anmärkningar om Wiitasaari socken" ja Thuneld kääntyi erityisesti hänen puoleensa tietoja saadakseen.[399] Porthan oli näet jo aikaisin tehnyt laajoja matkoja maassamme ja kansanrunoja kootessaan oli hän samalla keräillyt maantieteellisiä ja tilastollisia tietoja.

Porthanin tiedot tulivat hyvään tarpeeseen, kun Schlözer Porthanin ollessa Göttingenissä pyysi tältä "kirjallista kertomusta, joka käsitti uusimmat tiedot maasta, niin paljon kuin saattoi muistaa". Schlözer sitten vertaili näitä muihin jo painettuihin tietoihin ja pyysi Porthania selittämään epäselviä kohtia. Näin syntyi Porthanin ensimmäinen kuvaus Suomesta, jonka Schlözer painatti nimellä "Neueste Nachrichten von Finnland, dem europäischen Kanada" aikakauskirjassaan "Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts".[400]

Tämä kuvaus Porthanin kotimaasta herätti täälläkin huomiota ja antoi aiheita tutkimusten jatkamiseen tällä alalla. Niinpä kertoo Cederhielm vuonna 1785: "Kun taitava Porthanimme oli Göttingenissä, julkaisi hän useita muistutuksia Suomesta, oikein huvittavia, jotka Schlözer pani valtiolliseen lehteensä: minä pyydän häntä tarkastamaan ne ja julkaisemaan ruotsiksi, muuten uhkaan itse ne kääntää ja painattaa, vaikka ne paljon menettävät arvostaan, elleivät ilmesty hänen omalla johdolla".[401]

Melkein samaan aikaan sai Porthan Fredenheimiltäkin kehotuksen julkaista tuollaisen kuvauksen. Harmistuneena tietämättömyydestä, jota ulkomaalaiset osottivat kuvatessaan Suomea, pyytää hän Porthania toimittamaan lyhyen, mutta varman kuvauksen tästä maasta. "Se olisi mainio aihe muutamiin väitöskirjoihin ja saataisiin varmaan nähdä se käännettynä useille kielille, jota minä mielelläni tahdon edistää. Sano minulle ajatuksesi siitä. Se voisi alkaa lyhyellä maamme historialla ja tekisi Serkkuni kuolemattomaksi. Älä anna tuon aatteen jäädä toteutusta vaille".[402]

Ja Porthan antautuikin innolla yritykseen. Näin heräsi hänessä aate antaa täydellinen kuvaus maastaan jotenkin samaan aikaan, kuin hän Juustenin kronikan selityksissä tahtoi muodostaa pohjan maansa historialle. Se häneltä nyt vie loma-ajat, hän kun silloin tekee laajoja matkoja maassa, käy Hämeessä, Savossa ja Karjalassa sekä Pohjanmaalla.[403] "Voidakseni kaikkialla päästä kulkemaan käytän vain kepeitä kääsejä, enkä voi vaatia mukavuuksia: mutta sen korvaa sitä varmempi ja suurempi mahdollisuus tuntea synnyinseutuni, jonka siten saan" — kertoo hän itse.[404] Kuitenkin sai Porthan Thuneldilta pyynnön auttaa häntä uudessa maantieteen laitoksessa, jonka hän aikoi valmistaa. Vanha oli puutteellinen monessa kohdassa. Porthan jätti nyt tuumansa itsenäisestä teoksesta ja käytti aineksensa, jotka oli koonnut, Thuneldin maantieteen parantamiseen. Fredenheimkin kehottaa häntä auttamaan Thuneldia, Porthan kun jo voi saada parempaa aikaan, kuin minkä arvoinen koko muu teos on.[405]

En voi tarkemmin käsitellä Porthanin ansioita maantieteen tutkijana, se kun kuuluu varsinaisen alamme ulkopuolelle. Mainitsen vain, että hän erinomaisen laajan kirjevaihtonsa kautta lisäili tietojaan ja kokoelmiaan tällä alalla. Erittäinkin 1790 luvulta on säilynyt joukko tuollaisia kirjeitä. Myöskin hankki hän itse matkoillaan statistisia tietoja, etenkin lääninhallituksista. Niinpä hän vuonna 1794 sai

sellaisia Vaasan ja Oulun läänien maaherroilta ja heidän virkamiehiltään sekä Kuopion lääninhallituksesta.[406] Sentähden arvelikin Calonius, lähettäissään Porthanille tilastollisen taulun Suomenmaan väestön lukumäärästä, maan suuruussuhteista y.m., että tämä kykenisi sitä monessa suhteessa tarkastelemaan ja korjailemaan.[407] Erittäinkin elämänsä lopulla toimiessaan koskenperkauskomiteassa ja talousseurassa liittyivät hänen harrastuksensa entistä vielä lähemmin Suomen maantieteen, erittäinkin sen tilastollisen ja taloudellisen puolen tutkimiseen.

Ja tuntuu kuin olisi Porthanin täytynyt maantieteeseen syventyä. Olemme nähneet Porthanin historiallisten teosten suurelta osalta lähteneen siitä vilkkaasta huomiosta, jota käsittelemänsä asiat juuri silloin aikalaisissa herättivät. Oli läheinen yhteys hänen ajatuksissaan asiain nykyisyyden ja menneisyyden välillä. Porthan oli tutkimuksissaan lähtenyt Suomen kansasta ja joutui siten sen historiaan. Mutta yhtä vähän saattoi hän käsitellä kansaa, käsittelemättä samalla maata, kuin hän saattoi päästä sen historiaan, ottamatta pohjakseen maan tuntemista.

III.

Mutta työskentely Suomen keskiajan historiassa vaati myöskin erityistietoja jopa erityistutkimuksiakin naapurikansain historian ja yleisen historiankin alalla. Etenkin Suomen varhaisin historia viittasi Venäjälle, josta suomalaiset olivat tulleet ja jossa heidän heimokansansa asuivat, kristillinen aika taas näytti Ruotsiin, vaati ottamaan selvää sen maan kirkollisista ja hallinnollisista oloista. Näiden maiden historian tutkiminen oli siis välittömässä yhteydessä Porthanin harrastusten kanssa.

Olen jo ennen puhunut Porthanin Venäjän historiaa koskevista harrastuksista. Näimme, että hän jo 1770 luvun lopulla, siis ennen laajempia tutkimuksiaan Suomen historiassa, oli ottanut sen erityisen esityksen aiheeksi. Hänellä oli myöskin Venäjän rajain sisällä paljon ystäviä, jotka saattoivat häntä auttaa, etenkin siellä asuvassa suomalaisessa papistossa, ja sitäpaitsi opiskeli Turussa hänen oppilanaan sen puolen nuorukaisia. Porthanilla oli sentähden edellytyksiä tässä suhteessa, jotka kerrassaan puuttuivat hänen virkaveljiltään ruotsalaisessa emämaassa.

Kun Porthan siis kirjallisuus-, historia- ja antikviteettiakatemian julkaisuihin aikoi vuonna 1790 kirjoittaa tutkimuksen Pähkinäsaaren rauhasta,[408] niin olisi voinut odottaa aikomuksen toteutuvan. Hän ryhtyikin toimiin saadakseen ystäviensä kautta Nestorin kronikan, jota työhönsä tarvitsi ja joka sitäpaitsi oli päälähte Venäjän vanhemmassa historiassa. Vastaus, jonka hän Cygnaeukselta sai, kuvaa hyvin vaikeuksia, jotka Porthanilla tässä oli voitettavana: "Nestorin kronikasta kuuluu saksalainen käännös ilmestyneen jossakin Saksassa, jos oikein muistan Danzigissa; sitä ei saa täältä ostaa kuin sattumalta tahi jos se ulkoa tilataan erityisesti. Muita kronikoita ei liene käännetty, jota kuitenkin vielä tahdon tarkemmin kysellä. Täällä ne eivät ainakaan ole käännettyt. Myöskin kuuluu ruhtinas Schtscherbatovin historiasta Saksassa löytyvän käännös, jota ei täällä myöä ja ulottunee se vain toiseen osaan".

Painos, jota Cygnaeus tarkoittaa kirjeessään on Schererin vuonna 1774 julkaisema saksalainen käännös, joka monessa suhteessa oli puutteellinen ja virheellinenkin. Sitäpaitsi oli Pietarin tiedeakatemia julkaissut Nestorin kronikan vuosina 1767-1790. Porthanilla oli kuitenkin aije yhä edelleenkin mielessään. Vuonna 1797 hankki hän Caloniuksen kautta itselleen Nestorin kronikan käännöksen, mutta monet muut puuhut hidastuttivat hänen työtään. Hän aikoi nyt valmistaa sen Upsalan tiedeseuraa varten ja vielä 1803 kertoo hän jo alottaneensa sitä. Kuolema kuitenkin ehti ennen, kuin teos valmistui.[409]

Muutamia venäläisiä kronikoita oli kyllä Turun yliopiston kirjastossa, Lindheimin peruja, mutta ei ole mitään merkkiä siitä, että Porthan olisi niitä käyttänyt. Tämä oli kyllä sitä luonnollisempaa, kun tutkijamme kriittisten periaatteittensa mukaan vaati varmoja, tarkastettuja lähteitä, eikä tyytynyt yksityisiin kappaleisiin, jotka satunnaisesti löysi. "Sitten kun ovat tarkoin ja kriittisesti julkaistut", — sanoo Porthan — "kootut ja tarkastellut, antavat nämät vanhan venäläisen historian jätteet sille, joka tuntee tuon kansan kielen ja kirjallisuuden yhtä hyvin kuin meidän historiamme, tilaisuuden päättää tätä".[410] Porthan oli tässä suhteessa samassa asemassa, kuin ruotsalaiset tutkijatkin, jotka kyllä käsittivät Venäjän historian tärkeyden, mutta eivät koskaan ottaneet siitä selvää, v. Celse sanoo nimenomaan kokoelmissaan: "Naapureimme historia on verrattava meikäläiseen. Venäläisillä kronikoilla on iässä etusija meikäläisten ja muitten naapureimme historian rinnalla".[411] Ja kuitenkin oli eräässä Vesteråsin arkistossa venäläisiä kronikoita useitakin, mutta ne jäivät ymmärtämättä ja huomaamatta. Niiden joukossa oli eräs kokonaista 78 arkkia käsittävä kappale Nestorin kronikkaa. [412]

Samalla lailla kävi myöskin Porthanin kielellisten ja kansatieteellisten tutkimusten suomensukuisista kansoista. Ne perustuivat vain sanakirjoihin ja matkakertomuksiin, muita tarkempia tietoja hänellä ei ollut. Sentähden eivät Porthanin tutkimukset tähän suuntaan voineet edistyä ja hän pysyi edelleen kannalla, jolla saksalainen tutkimus oli. Tosin hän vuonna 1795 sai tarjouksen Pallakselta raha-apuun Venäjän keisarinnalta suomalaisten kansain tutkimista varten, mutta hän sen hylkäsi. "Jos minulla nuorempana olisi ollut mahdollisuutta sellaiseen apuun, olisin joutunut kiusaukseen sitä käyttämään: nyt on minulla Venäjää ja kaikkea siihen kuuluvaa kohtaan sellainen kauhu, ettei minulla edes ole ollut halua matkustaa Pietariin, johon entiset oppilaani usein ovat minua kutsuneet, vielä vähemmin syvälle noiden barbaarien maihin. Mutta kyllä toivoisin, että joku nuori ja taitava mies saisi tehdä sen matkan, ennenkuin kaikki nuot eri heimot ovat sekaantuneet venäläisiin".[413]

Näin meni tuo suurenmoinen aate hukkaan ja Porthan rajoittui edelleenkin verrattain vähäpätöiseen toimintaan tällä alalla. Se koski erittäin suomalaisten lähimpiä sukukansoja, jotka samalla olivat heidän naapurikansojaan. Jo 1780 luvun loppupuolella — siis aikana, jolta Porthanin varsinaiset tutkimukset suomalaisista sukukielistä olivat peräisin — oli hänen oppilaansa L.A. Zetraeus koonnut tietoja vatjalaisten kansallisuudesta ja elintavoista. Mahdollisesti oli virolaisen papin Trefurtin kertomus näistä, jonka Porthan saattoi lukea Gadebuschin kokoelmista, herättänyt hänen huomiotansa ja tiedonhaluaan vatjalaisista.[414] Kysymys näyttää edelleenkin häntä viehättäneen 1790 luvulla ja 1802 hän Turun lehdissä julkaisi yllämainitun Zetraeuksen tietojen mukaan kertomuksen vatjalaisista. Hän oli samalla uudelleen pyytänyt heistä tietoja, mutta ilmoitukset, joita hän sen johdosta sai, supistuivat hyvin mitättömiin.[415]

Näin ollen ei Porthan voinut laajemmalti ottaa Venäjää koskevia kysymyksiä erityistutkimuksensa aiheeksi. Sen sijaan oli Porthanin yhteys Ruotsin kanssa yhä lujittunut monenlaisten kosketusten kautta siltä taholta. Hän tuli myöskin matkoillaan siellä tutustumaan ruotsalaisiin lähteisiin ja ruotsalaisten oppineitten seurain jäsenenä oli hän velvoitettu käsittelemään niiden julkaisuissa joitakin kysymyksiä alaltaan. Kun näiden melkeinpä täytyi olla yleisempää laatua, tuli Porthan helposti valinneeksi kysymyksiä, jotka, samalla kuin liittyivät hänen omiin tähänastisiin tutkimuksiinsa, käsittelivät ruotsalaista tahi yleensä pohjoismaiden historiaa.

Lähimpänä aineena olivat Ruotsin puolella asuvat suomalaiset, joista Porthan kirjoitti tutkimuksen "Om de på Svenska sidan boende Finnar" Turun lehtiin vuonna 1793. Tähän hän sai tilaisuutta sen kautta, että useat ruotsalaiset kokoilijat vähää ennen olivat julkaisseet kokoelmansa maakunnista, joissa suomalaisia asui. Niin Hülphers vuonna 1789 painatti viidennen osan kokoelmistaan "Samlingar til en Beskrifning öfver Norland" ja Linderholm vuosina 1788 ja 1790 "De Fenonibus Wermelandiae" j.n.e. Kirjoituksensa alussa huomauttaakin Porthan, että hän tahtoo näistä hajanaisista lähteistä koota yhtenäisen kertomuksen, etenkin kun Turun sanomain lukijoilla ei liene tilaisuutta noihin kaikkiin tutustua. Että kirjoitus ilmestyi vasta 1793, siihen oli nähtävästi syynä se, että Porthan vasta myöhemmin sai tiedon tätä alaa koskevasta uudemmasta kirjallisuudesta. Niin sai Turun yliopisto vasta vuonna 1792 Upsalan yliopiston väitöskirjat vuodesta 1789 alkaen, joissa oli toinen osa Linderholmin väitöskirjaa.[416]

Aine ei kuitenkaan vetänyt Porthania puoleensa vain sentähden, että se käsitteli omaa suomalaista sukua olevaa maaseutuväestöä, sen kieltä ja tapoja. Päinvastoin tuntuu hyvinkin luonnolliselta, että se huvitti tutkijaamme senkin tähden, että se oli läheisessä yhteydessä kysymyksen kanssa suomen kansan alkuperästä ja alkukodista. Scarinin ja Bilmarkin edustama ajatussuunta piti Pohjois-Ruotsin ja Norjan rajamaita suomalaisten alkukotina ja Vermlannin suomalaisia jäännöksenä tästä alkuperäisestä asutuksesta näillä seuduilla. Vielä 1785 oli Bilmark tuonut esille tämän väitteen kirjoituksessa "De regihus Finlandiae".[417] Kun Porthan nyt nojautuen viimeisiin ruotsalaisiin tutkimuksiin todisti täällä asuvat suomalaiset aivan myöhäisenä aikana sinne muutetuiksi, tähtäsi hän Bilmarkin edustamaa ajatustapaa vastaan ankaran iskun.

Porthanin viimeisinä elinvuosina joutui kysymys näistä Vermlannin suomalaisista vielä kerran hänen huomionsa alaiseksi. Eräs suomalainen ylioppilas Johan Ahlberg oleskeli sikäläisellä suomalaisalueella lopulla vuotta 1801 ja Porthanin pyynnöstä kertoo hän oloista siellä. Ahlberg oli valmis jatkamaan tutkimuksiansa ja kirjoittamaan väitöskirjan "Medelpadissa, Helsinglannissa ja Gestriklandissa, Vermlannissa sekä Taalain maassa olevista suomalaisista" Porthanin johdolla tarkastettavaksi. Nimenomaan huomauttaa hän, että Porthan ei voisi kirjevaihdon kautta tutkia oloja täällä, vaan tarvittaisiin siihen jonkun suomalaisen tutkijan oleskelua paikkakunnalla.[418] — Mutta sen jälkeen ei ole yriyksestä mitään tietoa.

Ensimmäiseen julkaisuunsa kirjallisuus-, historia- ja antikviteettiakatemian toimituksissa oli Porthan ottanut aineen, joka kuului suorastaan Suomen historiaan. Se oli hänen tulopuheensa, josta ennen puhuin. Sen aine oli kylläkin omiansa kiinnittämään huomiota puoleensa; siitä olisi todistuksena akatemian sihteerin vastauskin, jos tuollaisiin korupuheisiin voitaisiin suurempaa arvoa panna. Siinä on kuitenkin huomattava yksi kohta, vakuutus, että akatemia valitessaan Porthanin jäsenekseen "ei ole

etsinyt vain sitä apua, jota nero ja oppi aina tarjoavat, vaan erittäinkin hyötyä, jota ei kukaan muu kuin Porthan ole voinut tuottaa". Sillä hän yksin oli kykenevä edustamaan Suomen historian tutkimusta akatemiassa.[419] Vaikka siis Porthan saattoi tarjota Suomen historiasta sellaisenaan aineita, jotka sopivat akatemian julkaisujen palstoille — sellainenhan oli paitsi tulopuhetta myöskin ennen mainittu kirjoitus suomensukuisista kansoista — huomaamme hänen piankin kääntyvän aloille, jotka samalla koskivat naapurimaitten historiaa. Kun Venäjän historiaa koskeva aine sitten epäsuotuisten olosuhteitten tähden viivästyi, ryhtyi Porthan Skandinaavian vanhempaan historiaan. Tämä aiheutti kirjoituksen "Försök at uplysa Konung Aelfreds geographiska Beskrifning öfver den Europeiska Norden", joka julkaistiin yllämainitun akatemian toimitusten kuudennessa osassa.

Tämä Alfredin kertomus oli jo aikaisin herättänyt Porthanin huomiota sentähden, että se sisälsi tärkeitä tietoja suomensukuisten kansojen vanhemmista asuinsijoista. Jo väitöskirjassa "De Bircarlis" oli siitä mainittu ja huomautettu, että Langebekin editiooni kertomuksesta oli virheellinen. Kahta vuotta myöhemmin on Porthan laajasti tehnyt selkoa kainulaiskysymyksestä väitöskirjassaan "De antiqua gente Quenorum" esittämällä kveenejä koskevan kohdan Alfredin esityksestä ja selitellen sitä. Paitsi Langebekin tuntee Porthan nyt myöskin Forsterin editioonin teoksesta, mutta ei Barringtonin esitystä. Jos Porthan tutkiessaan kainulaisia usein oli ottanut huomionsa Otherin Peripluksen, niin antoi lopullisen aiheen sen julkaisuun toisen sukulaiskansan tutkimus. Itse kertoo Porthan, että hän kääntyessään permalaisiin aikeissa jatkaa kirjoitussarjaansa suomensukuisista kansoista tuli kirjoittaneeksi selitykset Periplukseen.[420]

Nordinin kanssa Porthan sitten keskustelelee kirjeellisesti tuosta Alfredin kirjoituksesta ja tiedustelee häneltä Barringtonin editioonia, jota Nordin ei kuitenkaan tuntenut. Nordin kehottaa Porthania kääntymään British Museumin hoitajan puoleen englantilaista kirjallisuutta saadaksensa teostaan varten. Tämä oli helmikuussa 1791.[421] Varmaankin varsinainen kirjoituksen selittely tapahtui näihin aikoihin, sillä joulukuussa vuonna 1794 kertoo Porthan, että hänen memoarinsa aineesta on valmiina. Hän aikoo jättää sen kirjallisuusakatemialle, mutta pelkää, että se jo on nukkunut, ja siltä varalta hän tuumii muuttaa tämän ynnä muita memoarejaan latalaisiksi väitöskirjoiksi.[422] Kuitenkin Porthan vielä 1795 viimestelee kirjoitustaan, hankkien silloin Aurivilliuksen kautta anglosaksilaisen sanakirjan Upsalasta[423] ja Caloniukselta Saksan keskiajan maantiedettä koskevan teoksen.[424]

Porthanilla oli käytettävänä kaksi eri jäljennöstä asiakirjasta, Spelmannin ja Barringtonin, mutta itse käsikirjoitusta hän ei tuntenut. Tästä oli seurauksena, että hän tuli painattaneeksi tekstiinsä, jossa hän pääasiallisesti seuraa Barringtonin tekstiä, muutamia tämän huolimattomuuksia ja painovirheitä. Mutta nämä koskivat vain sivuasioita. Hänen muistutuksensa ovat laajat ja käsittelevät asiaa erittäin tarkoin. Forsterin tunnetut muistutukset ottavat melkein puolta pienemmän alan, Langebekin muutamista huomautuksista puhumattakaan. Mutta tärkeämpi on niissä esiintyvän kritiikin arvo. Hänen tekstin tulkitsemisensä ja sen yhteydessä olevat selitykset edustavat käsitystapaa, joka parhaiten sopii sekä sanaetymologioihin että maantieteelliseen kokonaisuuteen. Tässä on Porthanin onnistunut löytää useita ennen huomaamattomia selitystapoja, joista esim. Sillende nimen selittäminen on huomattava. Lisättäköön tähän myöskin, että Porthan myöhemmin eräästä käsikirjoitetusta muistiinpanosta päättäen vertasi sanaa Syssyle Schlesiaan. Useat hänen edeltäjistään seurasivat liiaksi sanojen etymologiaa ja heidän hypoteesinsa tulivat sentähden kovin rohkeiksi, kun maantieteellisiä käsitteitä pidetään silmällä. Porthan osasi yhdistää molemmat vaikeudet niin, että tuli luontevaan ajatukseen. Eräs hänen seuraajansa on arvostellut hänen tutkimustaan näin: "Hän on siinä antanut verrattoman todisteen opistaan ja tarkkanäköisyydestään, hän on itse, vaikka hänellä oli sellainen mies kuin Langebek edeltäjänä, tehnyt niin monta korjausta selityksiin ja käännökseen ja perustellut kaiken niin perinpohjaisilla todisteilla, ettei voi kyllin ihmetellä hänen tietojaan kielessä, joka on niin eroava hänen äidinkielestään, kuin anglosaksin kieli todella on suomen kieleen nähden".[425] Tähän suuntaan ovat viime ajan tutkijatkin tällä alalla arvostelleet Porthanin teosta.[426] Sen ajan tutkijoista ainakin Schlözer sitä suuresti kiittelee, käyttäen esityksissään Porthanin antamia selityksiä.[427]

Kun Porthanin laitos Otherin matkasta oli ilmestynyt, sanoo hän olevansa utelias näkemään miten sitä arvostellaan Tanskassa ja Saksassa, hän on näet siinä mennyt hiukan niiden rajojen ylitse, jotka hän muuten on pannut tutkimuksilleen.[428] Se oli hänen ensimmäinen aineensa, joka aiheeltaan oli yleisskandinaavinen; näemme, että se oli alkuna muihin samanlaisiin. Ja samaan aikaan alkaa myöskin hänen yhteytensä tanskalaisten oppineitten kanssa. Vuosina 1787 ja 1788 olivat P.F. Suhm ja Porthan vaihtaneet keskenänsä jonkun kirjeen. Mutta vasta vuodesta 1797 alkoi jälkimäisen yhteys tunnetun tanskalaisen polyhistorin Nyerupin kanssa. Se ei johtunut suomenkielisten kansain tutkimuksesta saaduista yhteisestä intressistä, vaan pikemmin yleisistä kirjallisista harrastuksista. Mahdollisesti aiheutti sen skandinavismi, joka 1790 luvun lopulla levisi pohjoismaissa. Nyt vasta joutuikin Porthan lähempään yhteyteen tanskalaisen tieteen kanssa.

Yhtä yleinen aineeltaan ja sen kautta samaten omiansa herättämään laajempaa huomiota oli Porthanin viimeinen suurempi julkaisu: Ad recensionem Bullarii Romano-Sveogothici, a Nobil. a Celse editam, accessio. Julkaisun aiheena olivat Fredenheimin Roomasta hankkimat paavien bullat, jotka

saapuivat Ruotsiin 23. p. marraskuuta 1783. Nordin teki näistä luettelon, jonka hän esitti kuninkaallisessa kansliakolleegiossa 1. p. joulukuuta samana vuonna.[429] Luettelon lähetti Mennander senjälkeen v. Celselle, jotta tämä voisi esittää bullain sisällyksen erityisessä julkaisussa. Se oli aijottu jatkoksi hänen teoksensa "Recensio Bullarii" ensi osaan, joka käsitti jo ennen Ruotsissa tunnetut bullat ja viittasi niitä mainitseviin teoksiin. Mutta v. Celse oli tuskin päässyt työnsä alkuun, kun hänet kohtasi kuolema.

Hänen työnsä, jäi aluksi jatkamatta. Porthan oli kuitenkin saanut käyttää hyväksensä noita bullia julkaistessaan Juustenin kronikkaa ja niin kypsyi hänessä vähitellen päätös jatkaa v. Celsen työtä. Niinpä hän 7. p. toukokuuta 1795 kirjoitti Caloniukselle: "Olisi hyvin hyvä, jos saisimme hänen kokoelmansa bullae papales: varmaan antaisin väitöskirjoina niistä resensioonin, joka olisi jatkoa v. Celsen teokseen". Tämä oli vastauksena Caloniuksen ilmoitukseen, että Fredenheim oli luvannut lahjoittaa kokoelmansa Turun yliopiston kirjastoon, kirjeessä Porthanille, 10. p. huhtik. 1795. Seurauksina tällaisista toimenpiteistä oli, että Porthanin vanha suosija Fredenheim lahjoitti kokoelman Turun yliopistolle ja resensiooni todella joutui Porthanin tehtäväksi.

Missä määrin Porthan resensioonissaan perustui Nordinin ja v. Celsen esitöihin, ei voi varmuudella tietää. Kun teos oli tekeillä, kirjoitti Fredenheim siitä Porthanille:[430] "Muistutuksesi ovat hyvin valaisevia ja on hyvä, ettei Nordin voi sanoa meidän kyntäneen hänen vasikoillaan. — — — Minkä säännön mukaan olet pannut päivämäärät? Oletko kaikessa voinut luottaa Nordiniin; sillä tiedän että Celsellä oli muutamia epäilyksiä tässä suhteessa?" Nordinin resenseeraava luettelo, sellaisena kuin se tavataan hänen kokoelmassaan Upsalan yliopiston kirjastossa, on verrattain lyhyt ruotsalainen selonteko bullain sisällyksestä. Silloin tällöin on liitetty oheen lyhyitä huomautuksia niissä esiintyvistä seikoista. Niin huomautetaan esim. karjalaisista, että näillä tarkoitettiin myöskin virolaisia, liiviläisiä ja venäläisiä j.n.e.

Porthanin resensiooni on tehty aivan samaan malliin kuin v. Celsen, kuitenkin on hän liittänyt tekstin alle hyvin lukuisia muistutuksia. Sellaiseksi oli resensioonin heti alustapitään aijottukin. Jo vuonna 1783 ilmoittaa Mennander Fredenheimille toivomuksensa julkaisutavasta: "Neuvoni on siis, että kukin bulla laitetaan ja painetaan niinkuin v. Celse on tehnyt bullariossaan. Tämä voi tapahtua sitä helpommin, kuin asiakirjain päällekirjoitus jo sisältää sen sisällön, jota kuitenkin tulee siellä täällä vähän pitentää. Mutta Kustaa I:sen kirjeet ja ehkäpä yksi ja toinen bulla ovat kokonaisuudessaan painettavat, samassa muodossa ja samoilla kirjasimilla kuin v. Celsen, että ne voidaan tämän kanssa yhteen nidokseen liittää. Luulen, että sellainen teos ei nouse yli 10 à 12 painoarkin".[431]

Paitsi näitä lähdejulkaisuja, aiheutti tutkimus Juustenin kronikkaa varten Porthanin tekemään lukuisia erikoistutkimuksia eri aloilla. Useat näistä muodostuivat yleisruotsalaisiksi aiheeltaan, ne kun pyrkivät selvittämään Suomessa vallalla olevia ruotsalaisia laitoksia ja tapoja. Niin väitöskirjat "Observationes circa historiam decimarum ecclesiasticarum in Svecia", joka ilmestyi vuosina 1796 ja 1798 kahdessa osassa ja "Observationes circa historiam Denarii Petrii in Svecia" vuodelta 1802.

Edellinen tutkimus osottaa, miten Porthan vähitellen joutui erikoisaineistaan yhä yleisempiin tutkimuksiin. "Tämän väitöskirjan johdosta olen huomannut" — sanoo hän — "miten huonosti maakuntalakimme (niin mainio lähde historiallemme) ovat sekä julkaistuja että käännettyjä: se olisi aine juriidiselle historiankirjoittajalle". Erityisesti huomauttaa hän, että olisi vertailtava eri maitten lakeja ja tutkittava niiden vaikutuksia toisiinsa; arvelen omasta puolestaan, että anglo-saksilaiset lait vanhojen norjalaisten kautta ovat vaikuttaneet ruotsalaisiin.[432] Ja muutamia vuosia myöhemmin hän palaa tähän aatteeseensa, kehottaen Caloniusta pitämään tulopuheensa kirjallisuusakatemiaan tästä aineesta. Silloin olisi paitsi muita myöskin venäläiset ja mongoolilaiset lait otettavat huomioon.[433]

Milloin Porthan ryhtyi ensimmäiseen noista kirjoituksista? Epäilemättä oli hänen toimenpiteensä vanhojen maakuntalakien hankkimiseksi kirjastoon sen kanssa yhteydessä. Jo vuonna 1791 oli Porthan tutkinut vanhoja lakeja Tukholman kuninkaallisessa kirjastossa, etupäässä kyllä suomalaisia lainkäännöksiä, mutta pitäen muitakin kappaleita vanhoista laeista silmällä. Keväällä vuonna 1794 lähettää Calonius hänelle useita sellaisia,[434] mahdollisesti Porthan silloin viehätty kirjoittamaan tästä aineesta. Porthanilla näkyy olleen se valmiina jo vuonna 1796, vaikka toinen puoli silloin jäi painamatta syystä, että respondentilta puuttui tarvittavia varoja.[435]

Ruotsin vanhempaa hallinnollista historiaa valaisi myöskin väitöskirja "Observationes nonnullae De dignitate Jarlorum in Svecia" vuodelta 1798. Se ei ollut enää missään yhteydessä Suomen historian tutkimisen kanssa, vaan oli se alusta asti lähtenyt yleisskandinaavilaisesta intressistä, johon edellä mainitsemani tutkimukset ehkä olivat Porthania vieneet ja varmaan polyhistoriallinen harrastus häntä kehotti. Lähimpänä syynä oli kai Botinin liiaksi kaavamainen ja systematiseeraava esitys tästä aineesta, jota Rosenhane oli seurannut. Tämä oli arvellut varsinaisen jaarlin arvon sellaisena, kuin se myöhemmin oli, alkaneen Ruotsin hämärästä muinaisuudesta asti. Aivan saman periaatteen mukaan olivat Peringsköld, v. Dalin ja v. Stiernman käsitelleet neuvosherran virkaa. Siinä esiintyi vielä vanha

halu toisarvoisten lähteitten perustalla viedä vanhain laitosten alkujuuri niin kauvas taapäin kuin suinkin mahdollista, halu joka oli jonkinlainen jäte vanhasta systematiseeraavasta suunnasta. Ruotsin historiograafi Schönberg lausuu jo vuonna 1789, että on luettava neuvosherroiksi vain sellaiset, jotka kuninkaankirjeissä ja muissa vanhoissa asiakirjoissa sillä nimellä mainitaan, sillä ei voida luottaa vanhoihin sukukirjoihin, vielä vähemmin uudempiin genealogioihin tässä suhteessa.[436] Porthan on noudattanut samaa menettelyä tutkimuksessaan jaarlin arvosta ja tullut edellisistä tutkijoista eroaviin tuloksiin. Hänen tutkimuksensa merkityksen silloisille tiedemiehille todistaa Schlözerin lausunto: "Etsikäämme ilmeisempää totuutta ja kysykäämme kiitollisina neuvoa Porthanilta, joka ensimmäisenä tällä alalla uskalsi epäillä ja lakkasi uskomasta kärsivällisesti pelkkiin kuvitteluihin, joka uskomisen juuri oli erehdystä".[437]

Porthanin skandinaavilaista historiaa käsitteleviin tutkimuksiin lukisi helposti myöskin teoksen "De Poësi Gentium Septentrionalium antiquissima" ensi osan, ellei tietäisi sitä pääasiassa respondentin kirjoittamaksi. Itse Porthan antaa tälle kunnian teoksen kirjoittamisesta, selittäen ettei hän itse pystynyt tämäntapaisiin aineisiin. "Vanhaa pohjolan kieltä ja runoutta en ole kyllin perinpohjaisesti opiskellut, rohjetakseni niissä luomaan mitään arvokasta teosta: sikäläisissä aineissa kuulun vain diletantein joukkoon".[438]

Porthan ei olekaan tutkimuksissaan käsitellyt kysymyksiä, jotka vaativat tarkempaa islantilaisen kirjallisuuden tuntemista. Ne olivat kuitenkin läheisimmässä yhteydessä toisten kysymysten kanssa, kysymysten suomalaisten muinaisuudesta, joiden tiedämme olleen Porthanin tarkastuksen esineenä, vaikka tutkijamme ne erotti toisistaan käsitelläkseen jälkimäisiä erikseen. Edellisistä hän ei ole edes selvästi mielipidettään esittänyt, vaan osotti siinä suurta varovaisuutta.

Pohjoismaitten historiaa laajemmalle alalle eivät Porthanin tutkimukset oikeastaan ulottuneet. Tosin on hänen presidiollaan ilmestynyt historiallisia väitöskirjoja, joiden aihe on yleisempi, mutta ne ovat melkein kaikki graduaaleja ja siis aijottuja etupäässä oppilaitten harjoituksiksi. Sellaisia ovat "De libertate Graecis callide a Romanis oblata" ja "De ambiguis Pontificum Romanorum de Litterarum flore promovendo meritis", edellinen vuodelta 1794 ja jälkimäinen seuraavalta vuodelta. Vielä voisi tähän luokkaan lukea ennen mainitun "De imperio Hermanrici, Ostrogothorum Regis".

Samoihin aikoihin ilmaantui "De origine et propagatione Litterarum", sekin yleisempää kulttuurihistoriallista ainetta käsittelevä. Se ilmaantui vuosina 1794 ja 1795 S.W. Heurlinin ollessa respondenttina ja tämä julkaisi sitten omalla johdollaan siihen jatkon. Tämä seikka tuntuu osottavan, että respondentilla oli verrattain suuri osuus julkaisuun, erittäinkin kun sen lisäksi otamme huomioon, että hänet myöhemmin määrittiin kirjallisuushistorian dosentiksi. Mutta toiselta puolen oli Porthan sielutieteen luennoilla käsitellyt samaa ainetta ja yleensä osottanut harrastavansa sitä. Niinpä oli hänen presidiollaan jo vuonna 1786 ilmestynyt tutkimus latinalaisten kirjainten alkuperästä "De origine Litterarum Latinarum". Lähimpänä aiheena tutkimukseen oli se, että yliopiston kansleri kreivi Sparre oli lahjoittanut yliopiston kirjastoon muutamia uudempiä teoksia, jotka käsitelivät etruskien kieltä ja kirjallisuutta. Tiedemiesten huomio oli kiintyneenä tähän alaan noin 1740 seuduilta asti, tutkimuksia siitä oli julkaistu eri maissa ja nyt ilmestynyt väitöskirja oli ensimmäinen ilmaus tästä harrastuksesta Suomessa. Syyn tällaisen aineen valintaan Porthan selittää, määritellesään aineen merkitystä: "Kirjoitustaidon historia osottaa, paitsi inhimillisen neron moniaita edistysaskeleita sekä kansojen alkuperää ja sukulaisuutta, myöskin erilaisen määrän sielunvoimia, jotka eri kansakunnat ovat saaneet osakseen".[439]

Tällaisten sivistysilmiöiden alkuperän ja kehityksen tunteminen näytti Porthanista erittäin tärkeältä. Sentähden on hän kirjoitustaidon historiaa tutkinut, niinkuin hän on kielen, uskonnon, tieteitten ja taiteitten sekä valtion syntyä selvittänyt ja luennoillaan esittänyt. Hän on kuitenkin pääasiassa tyytynyt esittämään muitten, erittäinkin uudempiin tutkijain tutkimusten tuloksia tällä alalla.

Kuten mainitsin, on Porthan usein huomauttanut, että Juustenin kronikan julkaisu oli vain esityö varsinaiseen Suomen historiaan, jonka tuleva tutkijapolvi saisi tehtäväkseen. Olen myöskin ennen huomauttanut, että tämä merkillinen tutkija siinäkin oli aikakautensa lapsi, että hänkin niinkuin sen tutkijat yleensä piti itseänsä esitöitten tekijänä ja kokoilijana. Gjörwell kirjoitti 13. p. tammik. 1797 Lindahlille, että Ruotsilla oli vain yksi historioitsija sanan täydessä merkityksessä, nimittäin Hallenberg, muut olivat kyllä hyviä alallaan, mutta he eivät voi asettaa, yhdistää, elostuttaa ja sovittaa tapauksia, samalla kuin heillä olisi historiallista stiliä. Ei edes Porthankaan ole poikkeus, vaikka onkin paras nyt elävistä tutkijoista ja julkaisijoista.[440]

Edelleen olen viitannut ristiriitaan, joka Porthanissa syntyi, kun hänen täytyi julkaista lähteitä muodottomissa julkaisuissa, vaikka hänelle kauniin esitystavan saavuttaminen oli kunnianasiana. Tämän tähden ei saata ihmetellä, että Porthan joskus oli tuntenut halua muodostaa aineksistaan muodoltaan täydellisen esityksen ja itse kirjoittaa Suomen historian, jota varten hän tulevalle tutkijapolvelle oli aineksia koonnut. Niinpä julkaiseekin hän näytekappaleen aiotusta teoksestaan Turun

lehdissä alkuvuodella 1800. Mutta ennen sen ilmestymistä kirjoittaa hän Gjörwellille aikeestaan ikäänkuin se olisi jätetty sikseen: "Yhteen aikaan oli minulla aikomus valmistaa Suomen historia (tahi oikeammin katkelmia Suomen historiasta, sillä muuta emme voi tarjota) siitä asti kuin maa tuli Ruotsin vallan alle aina meidän päiviimme; siitä oli tämä pala ajottu näytekappaleeksi. Mutta monet muut sitten väliin tulleet tehtävät ovat vieroittaneet minut tästä aikeesta".[441]

Kappaleella oli päällekirjoituksena: "Finlands Historia under Konung Christiern den 2:s Regering". Enimmäkseen käsitellään siinä ajan valtiollisia tapauksia, vasta viimeisessä 14:nessä pykälässä esitetään maan sisällistä tilaa. Minkäänlaisessa lähemmässä yhteydessä nämät osat eivät ole keskenään. Käsitely on tavallinen pragmaattinen, antiikin kirjoittajain malliin. Varsinaisia syitä Kristianin menettelyyn ei koeteta selittää, enempää kuin hänen luonnettaankaan.

Porthan näyttää kuitenkin aikoneen uudelleen käsitellä tätä ainetta ja varmaan olisi hän silloin tarkemmin koskettanut juuri viimemainittua vajanaista puolta kuvauksesta. Näin lienee selitettävissä muutama hänen muistiinpanonsa P.J. Alopaeuksen 14. p. kesäk. 1803 kirjoittaman kirjeen takasivulla. [442] Otan siitä otteen:

"Uudempain tanskalaisten taipumus puolustamaan Kristian II:sta. Ei kielletä, että hän oli vapaa taikauksesta ja että hänellä oli useita aatteita valtakunnan voimistuttamiseksi, ei rakkaudesta alamaisiin, vaan keinona mahtinsa lisäämiseksi. Mutta hänen luonteensa ilman kuntoa ja arvoa, väärine valoineen ja petoksineen, salakavaloine keinoineen ja hillittömine haluineen, rajaton viha; ei välittänyt mistään oikeuksista eikä laeista, ei Jumalan eikä maailman. Hänen innokkaimmat ruotsalaiset puoluelaisensa petollisesti murhattuina (Thure Jönsson, Trolle). Roistot hänen ministereitään (Slaghök, Beldenack)." Vielä on muutamia viittauksia Stuuren suhteesta paaviin sekä Kristianiin y.m. Muistiinpanot näkyvät syntyneen etupäässä muistutuksina johonkin vasta ilmestyneeseen teokseen. Vai olisiko tutkija aikonut laajentaa kirjoitustaan Turun lehdissä tahi eikö hän olisikaan luopunut aikeestaan kirjoittaa täydellisen Suomen historian, johon parhaimman osan elämästään oli tulevaa polvea varten aineita koonnut? Sitä en tiedä, sillä kohta sen jälkeen päättyi Porthanin uuttera toiminta historian tutkijana. Jo vuonna 1800 oli hän muistuttanut, että hänen pääteoksensa olivat lopussa ja hänen loppuikänsä salli hänelle vain muutamien kesken jääneiden teosten valmistamisen ja parin lyhyemmän kyhäyksen sepittäminen. Ei edes siihenkään hänelle tilaisuutta sallittu, sillä kuolema kohtasi hänet keskellä uutterinta työtä — 16. p. maalisk. 1804 — ja antoi sen levon, jota tutkija ei milloinkaan eläissään ollut itsellensä pyytännyt eikä saanut. Hänen elintyönsä oli kuitenkin todella suoritettu ja hän jätti sen ajalle, jonka luonnetta hän ei enää täysin käsittänyt.

VIITTESELITYKSET:

[1] B. Mazarella, Della oritica libri tre I, Genua 1866, siv. 122 ja seur. G. Monod, Du progrès des études historiques etc. Revue historique I, siv. 5 ja seur.

[2] Mabillon, De re diplomatica, libri sex. Pariisi 1681, Esipuhe.

[3] N. Fréret, Reflexions sur l'étude des anciennes Histoires et sur le degré de certitude de leurs preuves. Mémoires de Littérature tirés des Registres de l'Académie Royale des Inscriptions et des Belles-Lettres VIII, siv. 247 j.n.e.

[4] Tractatus de studiis Monasticis I, kapp. XIII. Vrt. Mazarella, Della critica, siv. 164.

[5] Méthode pour étudier l'histoire etc. I. Uusi painos, Pariisi 1735, Esipuhe, siv. XXX ja seur.

[6] Dictionnaire historique et critique, art. Bonfadius, III. Uusi painos Pariisi 1820, siv. 549.

[7] Heinrich Voltz, Ueber die historische Skepsis des 17. und 18. Jahrhunderts in Frankreich und über ihre Bedeutung für die fortschreitende Entwicklung der hist. Kritik. Köln 1890.

[8] de Vertot, Dissertation au sujet de nos derniers rois de la premier race, auquel un grand nombre d'historiens ont donné injustement le titre odieux de faineants et d'insensez. Mémoire de Littérature etc. VI, siv. 515.

[9] Dictionnaire historique et critique, art. Aconoe, I, Uusi painos. Pariisi 1820, siv. 183.

[10] Lenglet du Fresnoy, Méthode pour étudier l'histoire avec un catalogue des principaux Historiens etc. Pariisi 1735 I, 78 ja seur. V, 234 ja seur.

[11] Kollin, Histoire ancienne des Egyptiens, des Carthaginois, des Assyriens etc. I, Pariisi 1740. Esipuhe siv. VIII.

[12] Rollin, Histoire ancienne, Esipuhe, siv. LVII.

[13] Robert Flint, La philosophie de l'histoire en France, Pariisi 1878, siv. 47 ja seur.

[14] Vertaa esim. Goguet, De l'origine des lois, des arts et des sciences et de leur progrès chez les anciens peuples. Uusi painos. Pariisi 1778. Siv. XXXIV, jossa erityisesti huomautetaan Amerikan villikansain merkitystä.

[15] Vertaa Villemain, Cours de littérature française II. Pariisi 1851, luvut 28-30.

[16] Louis Beaufort, Dissertations sur l'incertitude des cinq premiers siècles de l'histoire romaine, Utrecht 1738.

[17] Robert Flint, La philosophie de l'histoire en Allemagne, Pariisi 1878, siv. 1 ja seur.

[18] W. Dilthey, Das naturliche System der Geisteswissenschaften im 17. Jahrhundert. Archiv für Geschichte der Philosophie VI, siv. 69 ja seur.

[19] Vert. F.X. Wegele, Geschichte der Deutschen Historiographie. München ja Leipzig 1885, siv. 670 muist. 1.

[20] A.B. Michaelis, Gedanken über die vornehmsten Fehler der heutigen Geschichtswissenschaft. Hamburg 1761.

[21] J.C. Gatterer, Allgemeine historische Bibliothek I, Halle 1767, siv. 83 ja 85.

[22] Nestor, Russische Annalen, Göttingen 1802-1809 IV, siv. 125.

[23] Allgemeine Nordische Geschichte, Halle 1772, siv. 261.

[24] Nestor III, siv. 219.

[25] Nestor II, siv. 283.

[26] Kirje päivätty elok. 11 p. 1751. Literarischer Briefwechsel von J.D. Michaelis, geordnet und herausgegeben von J.G. Buhle I. Leipzig 1794, siv. 2 ja seur.

[27] Allg. Nord. Gesch., siv. 262 muist. o.

[28] Nestor III, siv. 198.

[29] Allg. Nord. Gesch., siv. 106.

[30] De auctoritate traditionis in historia, siv. 15.

[31] C.A. Bel, De futurorum et praesentium historia, siv. VI.

[32] M. Johann Thunmann, Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker, Berliini 1772, siv. 73 ja seur.

[33] Thunmann Burensköldille, ilman päivämäärää. Upsalan yliopiston kirjasto.

[34] Sibirische Geschichte I, Pietari 1768, siv. 174.

[35] Allgm. Nord. Gesch., siv. 108.

[36] Allgm. Nord. Gesch. siv. 108.

[37] Allgm. Nord. Gesch., siv. 23 muist. P. j.n.e.

[38] C.G. Leibnizius, Brevis designatio meditationum de Originibus Gentium, ductis potissimum ex indicio linguarum, Miscellanea Berolinensia, Berliini 1710 I, siv. 2 j.n.e.

[39] Probe Russischer Annalen, Bremen ja Göttingen 1768, siv. 72 muist. 22.

[40] H. Reuterdahl, Öfversigt af den behandling, som det hedniska Sweriges historia erhållit före medlet af 17:de århundradet. Tukholma 1839. Ludvig Stavenow, Olaus Petri som historieskrivare, Göteborg 1898, siv. 2 ja seur.

[41] Cornelius Tacitus. de moribus Germanorum. Nordinin kokoelmat N:o 484. Ups. yliop. kirj.

[42] Claudius Örnhjälms, *Historiae Sveonum Gothorumque eoelesiasticae*, Tukholma 1689. Esipuhe lukijalle.

[43] O. Hermelin, *De origine Livonorum* § 1. Painettu Schererin teoksessa *Nordische Nebenstunden*, Frankfurt 1776.

[44] *Anmärkningar i Svenska Historien 1782-1786 af O.C. Gjörwell*, siv. 160.

[45] Andreas Rydelius, *Breve Specimen Novae Scientiarum Scientiae, De eruditione humana*, Lund 1721 IV, siv. 10; *Clausula Pedantismi etc.* Lund 1723, siv. 71 j.n.e.

[46] Jacob Wilde, *Fri-Herrens Samuelis von Puffendorfs Inledning til Svenska Statens Historia II*. Tukholma 1743, siv. 564.

[47] *Fri-Herrens Samuelis von Puffendorfs Inledning etc. I*, Tukholma 1738, siv. 20.

[48] *Sueciae Historia Pragmatica, quae vulgo Jus Publicum dicitur etc.* Tukholma 1731, siv. 50-51 j.n.e.

[49] *Fri-Herrens Samuelis von Puffendorfs Inledning etc. II*, siv. 18.

[50] Olof Dalin, *Swea Rikes Historia I*, Tukholma 1747, Esipuhe.

[51] *Puffendorfs Inledning I*, siv. 320 ja seur.

[52] Olof Celsius, *Swea Rikes Kyrko-Historia I*, Tukholma 1767, 1 kappale § 6.

[53] Esipuhe *Swea Rikes Historiaan*.

[54] Rhyzeliuksen memoriaali Upsalan yliopiston kirjastossa.

[55] Vertaa Varburg, Olof Dalin, hans lif och gerning. *Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1796 LIX*, siv. 361.

[56] Erik Benzeliuksen Gustaf Benzelstiernalle 27. p. helmik. 1734. Lidén, *Brefväxling*, Linköping 1791, siv. 174.

[57] *Monumentorum veterum ecclesiae Sveogothiae Prolegomena*, Upsala 1709, siv. XXXV.

[58] Tilas Lidénille 2. p. tammik. 1772. Upsalan yliop. kirjasto.

[59] *Anmärkningar vid Herr Hof-Cancellerens och Riddarens Olof v. Dalins Swea Rikes Historia*, Tukholma 1771. siv. 12 ja seur.

[60] Warmholtz Lidénille 15. p. marrask. 1768. Upsalaa yliop. kirjasto.

[61] Katkelma Benzeliuksen elämäkerrasta. Lidén, *Brefväxling*, siv. XXI.

[62] Kirje päivätty 2. p. marrask. 1781. Helsingin yliopiston kirjasto.

[63] Schönberg Tengströmille 4. p. tammik. 1782. Helsingin yliopiston kirjasto.

[64] Arckenholtz Warmholtzille 15. p. jouluk. 1763. Tukholman kunink. kirjasto.

[65] Gjörwell Lidénille 23. p. tammik. 1766. Upsalan yliopiston kirjasto.

[66] Nestor V, siv. XXX. Samoin kirjeessä Lüdekelle 13. p. marrask. 1791... "täällä laskin perustuksen myöhemmälle kokonaan toisenlaiselle elintehtävälleni". Tukholman kunink. kirjasto.

[67] Lagerbring Gjörwellille 14. p. jouluk. 1787. Tukholman kunink. kirjasto.

[68] Gjörwell Lidénille 30. p. elok. 1768. Upsalan yliopiston kirjasto.

[69] I, Göttingen ja Gotha 1773.

[70] Upsala 1772.

[71] Thunmann Burensköldille 5. p. toukok. 1774. Upsalan yliopiston kirjasto.

[72] *Antiquitates septentrionales et Britannicae atque Hibernicae inter se comparatae. Novi Commentarii Societatis Regiae Scientiarum Goettingensis IV*. Göttingen ja Gotha 1774, § 2 ja 3.

- [73] Gagnerus Aurivilliukselle 24. p. maalisk. 1783. Tukh. kun. kirjasto.
- [74] Kirje päivätty Tukholmassa 23. p. elok. 1774. Tukh. kun. kirjasto.
- [75] Glossarium Sviogothicum, Upsala 1769, Esipuhe, siv. II ja seur.
- [76] Swen Bring, Samling af åtskilliga Handlingar och Påminnelser, som förmodeligen kunna gifva lius i Svänksa Historien I. Ilman painovuotta ja painopaikkaa, n:o 1.
- [77] Knös Gjørwellille, 7. p. lokak. 1783. Tukholman kunink. kirjasto.
- [78] Den Swenska Mercurius, heinäk. 1758, 4 vuosik. I. siv. 6 ja seur.
- [79] Episcoposopia Sviogothica eller en Swea Göthisk Sticht- och Biskops-Chrönika I, Linköping 1752. Omistus papistolle.
- [80] Vertaa Thamin ja Hallenbergin kirjevaihtoa, esim. Tham Hallenbergille 1. p. elok. 1794. Upsalan yliop. kirjasto.
- [81] Schönberg Gjørwellille 20. p. maalisk. 1789. Tukholman kunink. kirjasto.
- [82] Puffendorffs Inledning I, siv. 2.
- [83] Anmärkninga etc, siv. 10 ja seur.
- [84] Svea Rikes Historia II, Tukholma 1773, Esipuhe § 17.
- [85] Gjørwell Lindahlille 13. p. tammik. 1797. Tukholman kunink. kirjasto.
- [86] Viitasaaren kirkonkirjassa ilmoitetaan syntymäpäiväksi 8. päivä marrask. Vert. Hist. Arkisto XV, 221-222.
- [87] Omistuskirjoitus väitöskirjassa Revelationi quid debeat philosophia nostra I, 1758.
- [88] Gjørwell Porthanille 26. p. marrask. 1798. Helsingin yliopiston kirjasto.
- [89] M.J. Alopaeus Gjørwellille 1. p. jouluk. 1804. Tukholman kunink. kirjasto.
- [90] Porthan Mennanderille 29 p. lokak. 1784. Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida, utgifna af Ernst Lagus, Helsinki 1898, siv. 109.
Porthan Caloniukselle 10 p. lokak. 1793. H.G. Porthans bref tili M. Calonius I, Helsinki 1886, siv. 30.
- [91] C.F. Mennander, Theses de informatione juventutis, 1748, § XI ja XIV.
- [92] Lidén Schönbergille 29. p. syysk. 1791. Upsalan yliopiston kirjasto.
- [93] Turun yliopiston luentoluettelot vuosina 1755-1760.
- [94] Fredenheim Mennanderille 26. p. maalisk. 1762 ja 17. p. helmik. 1764 j.n.e. Tukholman kunink. kirjasto. Porthan mainitsee omistavansa kappaleen Rollinin äskenmainittua teosta kirjeessä M.J. Alopaeukselle 9. p. elok. 1774. Bref till samtida, siv. 7.
- [95] Gjørwell Lindahlille 13. p. tammik. 1797. Tukholman kunink. kirjasto.
- [96] Vert. edellä, siv. 9 ja seur.
- [97] Scarinin luennot päällekirjoituksella "Annotationes in Collegio privato Celeberrimi Domini Professoris Scarin in historiana patriam excerpti", kappaleet 7-11, 65. Nordinin kokoelma Upsalan yliopiston kirjastossa. Historia Sveogothica, deficiens & restaurata I 1736, 1 kappale § 1-3.
- [98] De fide historica, aforismi XIV. De studio historico. teesi XVIII.
- [99] Nicolaus Stobaeus, Officium historici, Lund 1740, § XIV.
- [100] Katso M.G. Schybergson, Historiens studium vid Åbo universitet, Helsinki 1891, siv. 79.
- [101] Cicero im Wandel der Jahrhunderte von Th. Zielinski, Leipzig 1897. siv. 21, 42 ja seuraava.
- [102] Ideen zur Geschichte und Kritik der Poesie und bildenden Künste. Sämmtliche Werke, Stuttgart ja Tübingen 1829 XV, siv. 70 ja seur.
- [103] J. Denis, Histoire des théories et des idées morales dans l'antiquité. Pariisi 1856 II, siv. 16 ja

seur.

[104] Herder, Ideen zur Geschichte und Kritik der Poesie und bildenden Künste XV, siv. 67 ja seur.

[105] "Arveli sitä kaikkien muiden tieteitten erinomaiseksi auttajaksi ja ihmiselämän valoksi; jonka puutetta piti turmiollisena ja häpeänä. Sentähden uudelleen ja yhä uudelleen suositteli sitä nuorisolle". Porthan, Oratio funebris in memoriam Henrici Hassel, siv. 28.

[106] Mennander samoin. Vrt. väitöskirjaa An recentioribus vel antiquioribus palma eruditionis sit tribuenda? 1753, § IX.

[107] Turun yliopiston luentoluettelot vuosina 1754-1760.

[108] Sigfrid Porthan ja C.G. Wernan, Aphorismi miscellanei ad ideam eruditi pertinentia tractantes I, Turku 1765, afor. XXXIX.

[109] Sama teos, afor. V.

[110] Den Svenska Mercurius, heinäk. 1758, Esipuhe, siv. 5 ja seur.

[111] Oratio funebris, qua in memoriam amplissimi atque celeberrimi viri Henrici Hassel etc, siv. 20 ja seur.

[112] § V.

[113] S. Porthan ja J.M. Ytter, Aphorismi miscellanei, Turku 1765 II, afor. XLIII.

[114] Aphorismi miscellanei II, afor. XLIII.

[115] Kalm Mennanderille 25. p. jouluk. 1771. Tukholman kunink. kirjasto.

[116] Toimestaan hän kirjoittaa viimemainitulle: "S.T. Koska M. Fattenberg on matkustanut maalle muutamiksi päiviksi ja koska en sillä välin tahdo viivyttää painattamista, olen itse lukenut korrehtuurin läpitse; en siis ole varma sen tarkkuudesta; mutta tahdon neuvoa häntä hänen palattuaan sitä tarkemmin läpikäymään tarkastusarkin, niin että, mitä nyt on mahdollisesti korjattavaa, silloin huolellisesti otetaan huomioon". Kirje ilman päivämäärää Upsalan yliop. kirjastossa. Vrt. P:n muita kirjeitä Hallenbergille kesällä 1800 samasta asiasta. Bref till samtida, siv. 245 j.n.e.

[117] Hakemuksessaan kaunopuheliaisuuden ja runouden lehtorin virkaan Porvoon kymnaasissa, sanoo Porthan että tämä tieteenhaara koko hänen yliopistoaikansa oli ollut hänen pyrkimystensä määränä. Hist. Arkisto XV, siv. 224. Vertaa myöskin Porthanin yliopistolta saamaa virkatodistusta yliopiston konsistorion pöytäkirjassa 22. p. toukok. 1769. Schybergson, Historiens Studium vid Åbo universitet, siv. 106 ja seur.

[118] Porthanin luennot Horatiuksen Ars poëticasta. Helsingin yliop. kirjasto.

[119] Luennot Ernestin retoriikasta, siv. 7. Turussa.

[120] Vertaa Porthanin korjaamia latinalaisia kirjoitusharjoituksia, joita säilytetään Kuopion lyseon kirjastossa, lueteltuina Hist. Arkistossa XV, siv. 229-230.

[121] Porthan Yrjö Maunu Sprengtportenille 19. p. jouluk. 1784 ja luultavasti jouluk. lopulla 1785. Bref till samtida, siv. 111 ja seur., 126-127.

[122] Porthan Mennanderille 7. p. jouluk. 1781. Bref till samtida, siv. 38; 14. p. jouluk. 1780, siv. 35; Porthan Nyerupille 27. p. elok. 1801. Bref till samtida, siv. 257.

[123] 7. p. jouluk. 1781, siv. 38.

[124] Porthanin kielitieteellisiä muistiinpanoja Helsingin yliopiston kirjastossa.

[125] Porthan Nyerupille 27. p. elok. 1801, Bref till samtida, siv. 257.

[126] Hist. Arkisto XV, siv. 231-232.

[127] Porthan Mennanderille 25. p. huhtik. 1783. Bref till samtida, siv. 71.

[128] Oratio funebris in memoriam Henrici Hassel, siv. 29.

[129] Kårt Historia om K. Academien i Åbo, § 6. Åbo Tidningar, 1799, numero 13.

[130] Porthan Lidénille 20. kesäk. 1788 ja Rosensteinille 24. p. jouluk. 1788. Bref till samtida, siv. 143 ja 151. Luennot sielutieteestä 1788. Valtion, hist. museo.

[131] De sermone, Turku 1738, § XVI.

[132] Hassel Fredenheimille 14. p. heinäk. 1772. Tukholman kunink. kirjasto.

[133] Isaac Fortelius Mennanderille 7. p. maalisk. 1751. Tukholman kunink. kirjasto. Vertaa J.R. Forsman, Kaarle Fredrik Mennander ja hänen aikansa, Turku 1900, siv. 191.

[134] Gananderin mytologian esipuhe päivätty Frantzila 28. p. huhtik. 1785. Kirjevaihdsta mainitsee Ad. Neovius kolme kirjettä Kaarlepyyn kirkkoherralta Juhana Snellmanilta Porthanille ja yhden Porthanin kirjeen Snellmanille. Hist. Arkisto XV, siv. 236 muist. 2.

[135] 12. p. helmik. 1767, numero 13. ja 16. p. helmik. numero 14.

[136] "A critical Dissertation on the Poems of Ossian, the son of Fingal." Macphersonin julkaisemassa "The Poems of Ossian, Translated by James Macpherson" II, Lontoo 1773.

[137] A.R. Niemi, Kalevalan kokoonpano I, Runokokous Väinämöisestä, Helsinki 1898, siv. 14.

[138] Gothenius Gjörwellille 17. p. elok. 1765. Tukholman kunink. kirjasto.

[139] De poësi Fennica, § IX muist. b.

[140] Väitöskirja, joka ilmestyi vuonna 1758 S.M. Ullholmin respondenttina ollessa Upsalassa, siteerataan "De poësi Fennica" § V.

[141] Porthanin luennot sielutieteessä, 3:s osa, 8:s kappale, 4 §. Suom. Kirj. Seur. kirj. n:o 4967.

[142] Luennot Ernestin retoriikasta, siv. 76, Turussa olevassa kappaleessa.

[143] Helsingin yliopiston kirjasto.

[144] Helsingin yliopiston kirjasto.

[145] Historia Sveogothica deficiens & restaurata, § IV muist.

[146] Dissertatio academica, praecipuas causas defectuum, quibus laborat Historia Fennica leviter adumbrans, 1764, § X.

[147] Indicia mineralogiae in Fennia sub gentilismo, C.R. Giers, 1767.

[148] De poësi Fennica, § XIII. Kysymys on tässä erityisesti loitsurunoista.

[149] De poësi Fennica, § XIII. K. Krohn, Loitsurunoja viime vuosisadalta, Valvoja 1890, siv. 543 ja seur.

[150] Porthan Mennanderille 22. p. toukok. 1778. Bref till samtida, siv. 13-14.

[151] De fama magiae Fennis attributae, § III.

[152] Chronicon Episcoporum Finlandensium, siv. 50.

[153] Anmärkningar rörande Finska folkets tillstånd och läge. Vitt.-, Hist.- o. Ant.-Ac. Handl. IV, siv. 6.

[154] Porthan Mennanderille 22. p. toukok. 1778 ja 7. p. jouluk. 1781. Bref till samt., siv. 13 ja 38.

[155] Sama 5. p. huhtik. 1782. Bref till samt., siv. 50.

[156] Porthan Gjörwellille 16. p. elok. 1800. Bref till samt., siv. 249.

[157] Nordin Gahmille 22. p. jouluk. 1774. Tukholman kunink. kirjasto.

[158] Tilas Lidénille 3. p. huhtik. 1766. Upsalan yliopiston kirjasto.

[159] Esm. Vindiciae Fennorum, alku.

[160] Gagnerus Aurivilliukselle 24 p. maalisk. 1783. Ups. yl. kirj.

[161] Undersökning om Lagskipningen i de äldre tider, Esipuhe, preeses Bilmark, 1772.

[162] Erik Lencquist Mennanderille 8. p. huhtik. 1773. Tukholman kunink. kirjasto.

[163] Mennander Strickerille 31. p. toukok. 1767, Tilasille 12. p. marrask. 1762. Tukholman kunink. kirjasto. Bilmark, Praecipuae oaussae defectuum, quibus laborat historia Fennica, 1764.

[164] "Mitäpä on tehtävä suurilla kirjastoilla ja kokoelmilla julkisissa paikoissa? Ne vaativat suuria rahoja ostoksiin; ne vaativat suuria huoneita ja saleja, että sinne vieritettäisi kasottain kirjoja ja kirjastonhoitajain tulee näön vuoksi niitä hoitaa. Hänellä on joko palkkaa tahi ansiota siitä, että hän säilyttää avaimia ja mielensä mukaan näyttellee kirjaa tahi käsikirjoitusta, joka hänen mielestään on omituinen". Tilas Lidénille 11. p. lokak. 1764. Upsalan yliopiston kirjasto j.n.e.

[165] "Valtioarkistossa on useita kirjoja, joissa on kaupunkien oikeuksia, mutta ne ovat tuskin enää saatavissa, sillä v. Stiernman, joka nyt on viimeisillään. ei ole koskaan laskenut ketään ihmistä niitä katsomaan — — — Tämä sekä muut asiakirjat ovat niin paperien sekaan haudattuja, että niitä tuskin saa v. Stiernmanin eläessä". Gahm Lidénille 6. p. helmik. 1765. Upsalan yliop. kirjasto.

[166] Diplomatarium Suecanum I, Tukholma 1829, siv. XX.

[167] Tähän edelliseen seikkaan viitataan väitöskirjan "De urbe Uloa" esipuheessa, josta vuonna 1737 ilmestyi ensi osa Scarinin presidiolla.

[168] Aurora seuran perustuksesta katso G. Castrén, Sällskapet Aurora, Förhandlingar och uppsatser, Skrifter utgifva af Svenska Litteratursällskapet i Finland XLVII, siv. 143 ja seur. Seuran perustamisessa jo esiintyi kaksinainen tehtävä, joka sille oli omituinen.

[169] Sällskapet Auroras almänna lag, Esipuhe sekä 1:n määräys § 2 ja 3. Helsingin yliopiston kirjasto.

[170] Pöytäkirja 25. p. elokuuta 1770 pidetystä Aurora seuran kokouksesta. Helsingin yliopiston kirjasto.

[171] Kirjeessä Nyerupille 27. p. elok. 1801 Porthan itse huomauttaa, että etenkin hänen aikanaan Suomen historiaa koskevat asiat olivat vallalla lehdissä. Bref till samtida, siv. 260.

[172] Porthanin kertomus siitä revisioonitilaisuudessa, liitetty konsistorion pöytäkirjaan 18. p. maalisk. 1777.

[173] Hyllénin luentoilmoitus vuodelta 1767. Helsingin yliopiston kirjasto.

[174] Historia Bibliothecae, Esipuhe.

[175] Haartman kertoo jo ollessaan amanuensina kirjastossa vuosina 1750-1755 tulleensa huomaamaan tuollaisen kronologisen luettelon tarpeellisuuden. Yliopiston konsistorin pöytäkirja vuodelta 1777, 18. p. maalisk.

[176] Konsistorion pöytäkirjaan 15. p. jouluk. 1748 liitetty tilintarkastajain kertomus.

[177] Olavus Celsius. Bibliothecae Upsaliensis Historia 1745, 153 sivua. A. Celsius, Bibliothecae Regiae Stockholmiensis Historia. Vertaa Claes Annerstedt, Upsala Universitetsbiblioteks historia. Witterhets Historie och Antiqvitets Acad. Handlingar, ny följd 12, 2, siv. 3 ja seur.

[178] Porthanin kertomus näistä lähteistä. Yliopiston konsistorion pöytäkirja 18. p. huhtik. 1777. Vrt. memoriaali 18. p. maalisk. 1777.

[179] Hist. Bibl., § XXXI num. 14 ja num. 37.

[180] Tidningar utgifna af et Sällskap i Åbo, 1778. Vrt. Neovius, Ur Finl. Hist., siv. 741 ja seur.

[181] Gahm Mennanderille 24. p. heinäk. ja 31. p. jouluk. 1774. Bilmark Gahmille 25. p. lokak. 1772. Tukh. kun. kirj.

[182] Tidningar, 30. p. marrask. 1776, siv. 177 ja seur. Vert. Warmholtz, Historiskt Bibliothek I, siv. 152.

[183] Kalm Mennanderille 16. p. huhtik. 1779. Tukh. kunink. kirjasto. August Hjelt, Några bidrag till Aurora förbundets historia. Hist. Arkisto IX, siv. 143.

[184] Cederhielm Älfville 8. p. helmik. 1782. Upsalan yliopiston kirjasto.

[185] Porthan Mennanderille 28. p. marrask. 1783. Bref till samtida, siv. 91.

- [186] O.A. Knös Gjörwellille 19. p. maaliskuuta 1791. Tukh. kunink. kirjasto.
- [187] Porthanin luennot Ernestin retoriikasta, siv. 65, Turussa.
- [188] Något om likpredikningar Åbo Tidningar v. 1791.
- [189] Porthan Europaeukselle 25. p. tammik. 1800. Bref till samtida, siv. 236. Choraesus Porthanille 17. p. jouluk. 1802. Helsingin yliop. kirjasto. Ad. Neovius, Ur Finlands historia, siv. 176 ja seur.
- [190] Porthan Lidénille 26. p. jouluk. 1788. Bref till samtida, siv. 157.
- [191] N.G. Schultén Porthanille 11. p. lokak. 1796, 15. p. toukok. ja 9. p. lokak. 1797. Helsingin yliopiston kirjasto.
- [192] "Porthan on tarjoutunut ensi tilassa parenteeraamaan akatemian senior vainajasta. Saa nähdä tapahtuuko se." Mennander Fredenheimille 23 p elok. 1776. Tukh. kunink. kirjasto.
- [193] Mennander Fredenheimille 10. p. syysk. 1776. Tukh. kunink. kirjasto.
- [194] Fredenheim Porthanille 14. p. helmik. 1777. Helsingin yliopiston kirjasto. Hassel Fredenheimille 20. p. tammik. 1775. Tukh. kunink. kirjasto. Fredenheim Porthanille 4. p. lokak. 1776. Hels. yliop. kirjasto.
- [195] Konsist. pöytäkirja 18. p. huhtik. 1777.
- [196] Mennander Fredenheimille 21. 25. ja 28. p. kesäk. 1782. Tukholman kunink. kirjasto.
- [197] Mennander Fredenheimille 1. p. huhtik. 1783. Tukholman kunink. kirjasto.
- [198] Oratio funebris, siv. 4.
- [199] Porthan Mennanderille 22. p. toukok. 1778. Bref till samtida, siv. 13.
- [200] Clewberg Porthanille 17. p. huhtik. 1778. Helsingin yliop. kirjasto.
- [201] Bilmark Mennanderille 29. p. toukok. 1781. Tukholman kunink. kirjasto.
- [202] De mediis restaurandis barbariei, afor. XIV.
- [203] De accitis ab aqvilone domesticis imperatorum Romanorum armigeris.
- [204] Kirje on Helsingin yliopiston kirjastossa.
- [205] Gjörwell Porthanille 19. p. syysk. ja 21. p. marrask. 1775. Hels. yliop. kirj.
- [206] Porthanin luennot logiikassa, § 248. Valtion historiallinen museo; De praejudiciis amovendis, § VII; De libris raris, § 1.
- [207] Gjörwellin ja Clewbergin kirjeet Porthanille. Helsingin yliopiston kirjasto.
- [208] Cygnaeus Gjörwellille 15. p. maalisk. 1791. Tukholman kunink. kirjasto; Ad. Neovius arvelee Porthanin oleskelleen Tukholmassa myöskin marraskuussa 1772 erään M.J. Alopaeuksen muistiinpanoissa olevan ilmoituksen johdosta. Historiallinen Arkisto XV, siv. 238.
- [209] 10. p:stä heinäk. 10. p:ään elok. Fredenheim Mennanderille 11. p. heinäk. ja 11. p. elok. 1775. Tukholman kunink. kirjasto.
- [210] Porthan Tengströmille 12. p. syysk. 1779. Helsingin yliopiston kirjasto.
- [211] Porthan Tengströmille 12. p. syysk. 1779. Helsingin yliopiston kirjasto.
- [212] Warmholtz Lidénille 15. p. marrask. 1768. Upsalan yliopiston kirjasto.
- [213] Gjörwell Porthanille 11. p. kesäk. 1776 ja 8. p. heinäk. 1777. Helsingin yliopiston kirjasto. Gjörwell Warmholtzille 13. p. elok. 1773. Upsalan yliopiston kirjasto.
- [214] Opuscula academica collecta et animadversionibus locupletata III. Göttingen 1788, siv 33.
- [215] Vita antiquissimorum hominum Graeciae ex ferorum et barbarorum populorum comparatione illustrata. Opuscula Academica III, siv. 1 ja seur.
- [216] Esitelmä pidettiin 17. p. heinäk. Göttinger Anzeigen 1779, n:o 97. Luettelo kesäluennoista Göttingenissä. Göttinger Anzeigen 1779, n:o 35. Porthan Z. Cygnaeukselle 22. p. heinäk. 1779. Bref till

samt., siv. 27.

[217] Porthan Cygnaeukselle 22. p. heinäk. 1779. Bref till samtida, siv. 28.

[218] Lidén Aurivilliukselle 1. p. marrask. 1768. Upsalan yliopiston kirjasto.

[219] Edellä mainittu Porthanin kirje Cygnaeukselle sekä hänen kirjeensä M.J. Alopaeukselle samalta päivältä.

[220] Edellä mainittu kirje Tengströmille sekä Tengström, Oratio funebris in memoriam H.G. Porthan, siv. 19.

[221] "Itse ranskalaiset muodit ja tavatkin (niinkuin kaikenlaiset tavarat ja tiedot) olemme enimmäksi osaksi saaneet välillisesti, jo hiukan muuttuneina ja saksalaistuneina". Åbo Tidn. 24. p. heinäk. 1797.

[222] Porthan Mennanderille 14. p. jouluk. 1780. "Haluten saada akateemisissa väitöskirjoissa, jotka minun johdollani voivat ilmestyä, paitsi aihetta ylioppilasten harjaantumiseen, myöskin tilaisuutta palvelemaan köyhää Suomen historiaamme, olen antanut muutamille oppilailleni aineita valmistettaviksi, jotka ovat sen kanssa yhteydessä." Bref till samtida, siv. 35.

[223] Siitä ilmestyi vain ensi osa Tukholmassa 1767.

[224] Porthan Mennanderille 14. p. jouluk. 1780. Bref till samtida, siv. 36.

[225] Sama kirje.

[226] Porthan Mennanderille 14. p. jouluk. 1780, 6. p. huhtik. ja 7. p. jouluk. 1781. Bref till samtida, siv. 35 ja seur.

[227] De Superstitionibus hodiernis ex gentilismo residuis. Respondentti Jonas Moman I, 1750 — II, 1752.

[228] Heyne, Opuscula academica I, siv. 189.

[229] Heyne, Opuscula academica I, siv. 201.

[230] De superstitione veterum Fennorran, § XV.

[231] Fredenheim Porthanille 9. p. jouluk. 1785. Helsingin yliop. kirjasto.

[232] Yllämainittu Goguetin teos I, Esipuhe siv. 30 j.n.e. Olen käyttänyt painosta, joka ilmestyi Pariisissa 1778.

[233] Nestor II, 282. Vert. myöskin Nestor II, siv. 33.

[234] O.A. Knösin kopiat Thunmannin kirjeistä Burensköldille, joista yksi päivätty Hallessa 5. p. toukok. 1774, toinen ilman päivämäärää. Upsalan yliopiston kirjasto.

[235] Porthan Mennanderille 22. p. toukok. 1778. Bref till samtida.

[236] Leibniz Sparfvenfeldtille 6. p. jouluk. 1695, Bring, Samling af åtskilliga Handlingar II, siv. 149 ja 150.

[237] Kirje päivätty kesäk. 7. p. 1716. Hallenius, De Borea Fennia, siv. 39 ja seur. vert. Setälä, Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan, Suomi 1892, siv. 260 ja seur.

[238] Erik Benzelius Gustaf Benzelstiernalle 10. p. maalisk. 1733. Lidén, Brefväxling, siv. 116.

[239] Kirje päivätty Gööteporissa 12. p. huhtik. 1731. Svensk Mercurius helmik. 1758, siv. 939-940.

[240] Vertaa Setälä, Lisiä, siv. 260 ja seur.

[241] Yliopiston konsistorion pöytäkirja 22. p. lokak. 1754. Helsingin yliopiston kirjasto.

[242] De diversa origine Finlandorum et Lapponum. Nova Acta Upsaliensia II, v. 1773. Esitelmä oli kuitenkin kirjoitettu sen alussa olevan ilmoituksen mukaan jo vuonna 1759.

[243] Wilde, Svenska Stats Författningars historia I, siv. 137. Sigfrid Porthan ja Abraham Fabritius, "De Germania magna" I, 1764, § VII. Scarin, Om Finlands fordna namn, Finska Folkets ursprung och fordna hemvist m.m. Suomi 1843.

[244] Historia Bibliothecae, § XXX ja § XXXI n:o 50.

[245] De poësi Fennica, § III muist.

[246] § IV.

[247] Tidningar utgifna af et Sällskap i Åbo, 15. p. tammik. 1771.

[248] Lagerbring, Swea Rikes Historia I, siv. 46. Idman, Försök; at wisa gemenskap emellan Finska och Grekiska Språken, Turku 1774, § 17. Lencquist, Tidningar etc. 1772, siv. 148 ja seur.

[249] Esim. Luennot Pufendorfln "De officiis" teoksesta, siv. 269. Valt. hist. museo.

[250] Grundstrek til Ryska Historien, 1 kappale, § 2. Helsingin yliopiston kirjasto.

[251] Porthan Mennanderille 5. p. huhtik. 1782. Bref till samtida, siv. 50.

[252] Porthan Mennanderille 24. p. toukok. 1782. Bref till samtida, siv. 54.

[253] Porthan Mennanderille 24. p. toukok. 1782. Bref till samtida, siv. 54.

[254] Porthanin luennot sielutieteessä, 3:mas osa, 10:nes kappale, § 1.

[255] V osa: Om Vesterbotten, siv. 4 muist. o. siv. 277 muist. g j.n.e. Tämä on painettu vasta vuonna 1789.

[256] Kolmessa ensi muistutuksessa esitetetyt asiat käsitellään uudelleen kirjoituksen "Om Lapparne", viides muistutus sisältää samoja asioita kuin "Om Finska folkets läge och tillstånd", samoili' kahdeksas. Tämän lopulla kosketellaan kysymystä kainulaisista.

[257] J.G. Eccard, De usu et praestantia studii etymologici in historia. Helmstad 1707. VII kappale, siv. I4-K1.

[258] Aboa vetus et Nova, 1700, III kappale, § 2 ja seur.

[259] De usu et prsestantia studii etymologici, I kappale, siv. A2.

[260] Niin esimerkiksi Thunmann, Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker. Berliini 1772, siv. 75 ja seur. huomauttaa, että liettualaiset ovat lainanneet suomalaisilta koko joukon merenkulkua koskevia sanoja.

[261] Försök at igenfinna Den Finska Nationens och Språkets Härkomst af G. Bonde. Vitterhets-Academiens Handlingar I, siv. 78 ja seur.

[262] De diversa origine etc. Nova acta reg. societatis scientiarum Upsaliensis II, siv. 9-10.

[263] Respondentti C.E. Giers.

[264] Respondentti J. Lizelius.

[265] Dissertatio academica praecipuas caussas, quibus laborat Historia Fennica etc, § III.

[266] Vitterhets-, Historie- ooh Antiqvitet Academiens Handlingar IV, siv. 1-33.

[267] Helsingin yliopiston kirjasto.

[268] Helsingin yliopiston kirjasto. Huomautus on latinan kielellä.

[269] De usu linguae Sveogothicae, § II.

[270] Porthan Europaeukselle 3. p. huhtik. 1783. Bref till samtida, siv. 66-67.

[271] Yllämainittu esitys, III kappale § III. Väitöskirjan "Om jordens svedande och kyttande I", alussa oleva huomautus kansan ravinnosta oli usein tavattava mielipide valistusajan kirjailijoilla.

[272] Porthanin interfolieerattu kappale mainittua Jusleniuksen teosta Helsingin yliop. kirjastossa.

[273] De superstitione Fennorum, § IV.

[274] Thunmann, Untersuchungen, siv. 69 j.n.e. Schlözer, Isländische Litteratur, siv. 185.

[275] Om Lapparne. Vitterh. Hist. o. Ant. Ac. Handl. IV, siv. 44.

[276] De Bircarlis § 1.

[277] § 1.

[278] Chron. Ep. Finl., siv. 63.

[279] Om Lapparne, Undersökning om de nationer hörande til Finska Folkstammen, hvilka i den äldre Nordiska Historien omtalas, Vitterh. H. o. Ant. Ac. Handl. IV, siv. 43 ja seur.

[280] Chron. Ep. Finl., siv. 72 j.n.e.

[281] Sibirische Geschichte. Johdanto, siv. 127 ja seur.

[282] X:nen kirjan, 2 luku Herderin teoksesta.

[283] Strödda kortta anmärkningar, II kappale, 9 §.

[284] Jäljennökset käskykirjeistä ja maaherrain vastauksista Upsalan yliopiston kirjastossa.

[285] Wegelius Porthanille 8. p. huhtik. 1788. Helsingin yliopiston kirjasto.

[286] De Brosses, Traité de la formation mécanique des langues et des principes physiques de l'Etymologie. Pariisi 1765. Monboddo, On the origine and progres af language, 1773-1792.

[287] De Sermone, 1738, respondentti Ericus Petri Ljung. Aphorismi miscellanei ad ideam eruditi, resp. Sigfr. Porthan ja C.G. Weman, aforismi XX.

[288] Porthanin luennot sielutieteestä, 3:s osa, 5:s kappale, § 1 ja seur.

[289] Respondentti C.F. Johnsson, I, § IV.

[290] Cogitationes quaedam de Pandora Hesiodaea, J.H. Fattenborg, § III. Cogitationes quaedam de Lingvarum usu historico, J.H. Avellan, § I.

[291] Porthanin luennot sielutieteestä, 3:s osa, 1:n kappale, § 3.

[292] Luentoja teologian historiasta vuonna 1795, siv. 96. Suom. Kirj. Seur. arkisto, n:o 5923.

[293] A.N. Clewberg Porthanille 18. p. huhtik. 1776. "Youngia on kaksi kappaletta, joista Herra Kirjastonhoitaja sai yhden, minä toisen, noin 12 kuparirahalla. Käännös ei ole paraita, se ei ole Eberthin." Helsingin yliop. kirjasto.

[294] Luennot sielutieteestä, 3:s osa, 1:n kappale, § 1. "Jos Silfverstolpella on jäljellä Blairin retoriikka, tahtoisin minäkin sen omistaa." Porthan Caloniukselle lokak. alulla 1795. Bref till samtida, siv. 205.

[295] Gjörwell ilmoittaa lähettäneensä Turun yliopiston kirjaston laskulle Winckelmannin Geschichte der Kunst, uuden painoksen, kirjeessä Porthanille 8. p. heinäk. 1777. Helsingin yliopiston kirjasto.

[296] Esm. Luennot sielutieteestä I:nen osa, 3 kapp. § 4. Suom. Kirj. Seur. arkisto n:o 4967.

[297] Sylloge monumentorum, Esipuhe.

[298] Porthan Caloniukselle 9. p. elok. 1794. Bref tili Calonius, siv. 124.

[299] M. Murko. Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der Slavischen Romantik I. Die Böhmische Romantik, Graz 1897, siv. 19 ja seur.

[300] A.F. Skjöldebrand. Voyage pittoresque au Cap Nord. Tukholma 1801. Troisième Cahier, siv. 29-30.

[301] Kirje päivätty 22. p. toukok. 1800. Bref till samtida, siv. 246.

[302] Vert. esim. Schlözerin lausuntoa, Isländische Litteratur und Geschichte, siv. 297.

[303] Porthan Mennanderille 7. p. jouluk. 1781. Bref till samtida, siv. 39. Porthan Lidénille 7. p. heinäk. 1787. Sama, siv. 132. Cederhielm Älfville 2. p. huhtik. 1786: "Muuten on historiallisen kirjallisuuden laita huonosti. Suurin osa aatelista täällä maassa ei kehota poikiansa opintoihin, vaan aapiskirjasta ja ensi alkeista asti he ripustavat näiden päälle sinisen takin ja silmiin pistävät päärmät". Upsalan yliopiston kirjasto.

[304] Kreanderista Bref till samtida, siv. 122 y.m. "Bilmark on tätä promotioonia varten presideerannut 17 graduaalissa ja minä 13:ssä; sitävastoin olen minä presideerannut 26 spesimenissä ja hän 3:ssa. Kun virkaveljillämme on ollut vaivaa vain 2:sta tahi 3:sta ja muutamat (kuten Planman ja

Schalberg) eivät ole ainoatakaan julkaisseet, niin on työ sitä enemmän joutunut meidän niskoillemme. Niin että on anteeksi annettavaa, jos olemme olleet huolimattomia ja esityksissämme lyhyitä". Porthan Caloniukselle 25. p. kesäk. 1795. Bref tili Calonius, siv. 196.

[305] Gadd Gjörwellille 1. p. helmik. 1791. Tukholman kunink. kirjasto.

[306] Cederhielm Älfville 8. p. helmik. 1782. Upsalan yliop. kirj.

[307] Dissertatio de populis Herodoto memoratis, qui Scandiam habitasse feruntur, 1786.

[308] Dissertatio gradualis continens stricturas oriticas in Chronicon incerti Auctoris de Kegibus Finlandiee. Resp. Erik Slottman, § 111.

[309] Vertaa M.G. Schybergson, Historiens studium vid Åbo universitet, siv. 96.

[310] Vertaa M.G. Schybergson, Historiens studium vid Åbo universitet, siv. 96.

[311] Bilmarm Lidénille 19. p. maalisk. 1762. Upsalan yliop. kirjasto.

[312] Kirje päivätty 16. p. marrask. 1797. Bref tili Calonius, siv. 438.

[313] Porthan Mennanderille 24. p. toukok. 1782; 24. p. syysk. ja 29. p. lokak. 1784. Bref till samtida, siv. 54, 107 ja 109.

[314] Porthan Caloniukselle 25. p. kesäk. 1795. Bref tili Calonius, siv. 196.

[315] Calonius Porthanille 4. p. toukok. 1795. Hels. yliop. kirj. Porthan P.J. Alopaeukselle 5. p. huhtik. 1796. Bref till samtida, siv. 205 ja seur. Hist. Arkisto XV, siv. 228.

[316] Ad. Neovius, Spridda anteckningar rörande Henric Gabriel Porthan. Hist. Arkisto XV, siv. 233.

[317] Porthan Gjörwellille 26. p. elok. 1801. Bref till samtida., siv. 256.

[318] Calonius tuli Auroran jäseneksi 28. p. elok. 1770. Aurora seuran pöytäkirjat Helsing. yliop. kirjastossa. Yliopiston konsistorion pöytäkirja 1. p. heinäk. 1777.

[319] Calonius Porthanille 26. p. maalisk. 1795: "Omasta puolestani en mitään enemmän toivoisi, kuin että tuntisin perinpohjin slavoonian ja tatarin kielet; ja sen ainoastaan siksi, että voisin verrata niitä suomeen". Helsingin yliopiston kirjasto.

[320] Porthan Mennanderille 8. p. helmik. 1782. Bref till samtida, siv. 41 ja seur.

[321] Porthan Tengströmille 8. p. heinäk. 1783. Tarjoutuu vaihtamaan Gahmin kanssa otteensa hovioikeuden ja akatemian pöytäkirjoista.

[322] Porthan Mennanderille 5. p. huhtik. 1782. Bref till samtida, siv. 49.

[323] Probe Russischer Annalen, siv. 229-230. Vertaa myös edellä, siv. 21.

[324] Porthan Mennanderille 10. p. lokak. 1783. "Ihmettelen, ettei Örnhielm ole kokoelmaansa käyttänyt Mustaa kirjaamme, jota kuitenkin Peringsköld ynnä muut ovat käyttäneet hyväkseen". Porthan Mennanderille 28. p. marrask. 1783. Bref till samtida, siv. 86 ja 91. "Merkillistä, ettei Peringsköld, joka on sen nähnyt ja sitä käsitellyt, ole suuremmalla huolella ottanut siitä selvää, johon jo sisällysluettelon, kirjoitettuna vanhalla käsialalla kirjan eteen, olisi pitänyt antaa aihetta". Porthan Mennanderille 14. p. toukok. 1784. Bref till samtida, siv. 103.

[325] Apparatus Historiae Sveogothicae. Sectio secunda. Kappale XXVIII. Käsikirjoitus Upsalan yliopiston kirjastossa.

[326] v. Stiernman Mennanderille die Antonii 1763. Tukholman kunink. kirjasto.

[327] Gahm Mennanderille 18. p. elok. 1768. Tukholman kunink. kirjasto. Vertaa J.R. Forsman, Mennander, siv. 160.

[328] Porthan Mennanderille 10. p. lokak. 1783. Bref till samtida, siv. 86. Porthan Hallenbergille 29. p. huhtik. 1785. Sama, siv. 119.

[329] Porthan Mennanderille 28. p. marrask. 1783. Bref till samtida, siv. 91.

[330] Caloniuksen omistama kopia v. Stiernmanin teoksen toisesta osasta hänen muistutuksillaan varustettuna. Helsingin yliopiston kirjasto. Vertaa Caloniuksen muistiinpanoja ja esitöitä Suomen

hallinnolliseen historiaan samassa paikassa.

[331] Porthan Hallenbergille 29. p. huhtik. 1785. Bref till samtida, siv. 119 ja seur. Porthan Lidénille 7. p. heinäk. 1787. Sama, siv. 129.

[332] Esim.: "Koska tämä jo on jotenkin harvinainen ja tavallaan sopii valaisemaan meikäläisten luonnetta tuona aikana". Chron. Ep. Finl. siv. 148 m. 5. "Koska en muista sitä missään nähneeni kokonaisena painetun, niin esitän sen sentähden". Chron. Ep. Finl. siv. 606.

[333] Porthan Hallenbergille 29. p. huhtik. 1785. Bref till samtida, siv. 120. Porthan Mennanderille 1. p. huhtik. 1785. Bref tili samtida, siv. 117

[334] Porthan Aurivilliukselle 4. p. elok. 1788. Bref till samtida, siv. 146. Nordinin kirjeet Porthanille vuosilta 1790 ja 1791. Helsingin yliopiston kirjasto.

[335] Aurivillius Gjörwellille 9. p. toukok. 1804. Tukholman kunink. kirjasto. "Kohta kahdenkymmenen vuoden kuluessa on hän osottanut minua kohtaan sellaista rohkaisevaa ystävyttä; etten voi verrata sitä muuhun kuin Herra Aessorin osottamaan."

[336] Porthan Caloniukselle 25. p. heinäk. 1791. Bref till Calonius, siv. 4.

[337] Aurivilliuksen kirjeet Lidénille 1790 luvulta. Upsalan yliop. kirjasto. Georgii Gjörwellille 18. p. maalisk. 1791. Tukholm. kun. kirjasto.

[338] 19. p. heinäk. 1768. Tukholman kun. kirjasto.

[339] Liljegren, Svenskt Diplomatarium I, siv. XXI.

[340] Bref tili Calonius, siv. 50.

[341] Calonius Porthanille 3. p. Jouluk. 1793, 6. p. toukok. 1794. Helsingin yliopiston kirjasto.

[342] Cederhielmin kokoelmat Upsalan yliopiston kirjastossa Sign. S. 175.

[343] Porthan Hallenbergille 29. p. huhtik. 1785. Bref till samtida, siv. 119.

[344] Lidén. Brefwäxling, siv. 135.

[345] Lagerbring, Swea Eikes Historia III, 1 kappale 35 ja muist. 3. Porthan Chron. Ep. Finl., siv. 217.

[346] De expeditione Johannes Svercheridae, § 1.

[347] Mabillon, De re diplomatica, libri VI, Pariisi 1681, Esipuhe sekä 1. kirja, 1. kapp., 3-4 osasto y.m. Vertaa edellä siv. 4 ja seur.

[348] Vasta vuonna 1797 aikoo Porthan hankkia Montfauconin teoksen, nähtävästi Palaeographia graecan. Porthan Caloniukselle 18. p. jouluk. 1797. Bref tili Calonius, siv. 446.

[349] Porthan itse piti tätä puutetta hyvin haitallisena, vert. Porthan Mennanderille 24. p. toukok. 1782, Bref till samtida, siv. 53.

[350] Hypomneumata quaedam, 5, 1. j.n.e.

[351] Palmsköldin kokoelmat, Tavastland, siv. 869, Karelen, siv. 415. Upsalan yliop. kirjasto.

[352] Porthan Caloniukselle 21. p. marrask. 1793. Bref tili Calonius, siv. 42; j.n.e.

[353] Bilmark Gahmille 19. p. marrask. 1773. Tukh. kun. kirjasto.

[354] Calonius Gjörwellille 23. p. toukok. 1784. Tukholman kunink. kirjasto.

[355] Gabriel Rein, Henrik Gabriel Porthan, Helsinki 1864, siv. 35 ja seur. Schybergson, Historiens studium, siv. 119. ja seur.

[356] Probe Russicher Annalen, siv. 230-231.

[357] Sama, siv. 231-232.

[358] Helsingin yliopiston kirjasto.

[359] Litterarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften im Jahre 1792 unternommenen Reisen nach Schweden und Russland von J. Dobrovsky,

Prag 1796, siv. 87. ja seur.

[360] Pommersche Bibliothek. Vuosikert. 1753.

[361] Tengström. Oratio funebris in memoriam H.G. Porthan, Turku 1821, siv. 91.

[362] Helsingin yliopiston kirjasto.

[363] Bref tili Calonius, siv. 356.

[364] Vrt. esim. Porthan Gjörwellille 24. p. syysk. 1798. Bref tili samtida, siv. 227 j.n.e.

[365] Vert. edellä (Tulopuheessaan kirjallisuusakatemiassa...).

[366] Fredenheim Porthanille 22. p. tammik. 1796. Gjörwell Porthanille 20. p. marrask. 1798. Hels. yliop. kirj.

[367] Skandinavisk Museum, 1800, I:nen osa, siv. 156 ja seur.

[368] Esim. Schlözer, Acta Soc. Iablon. nova III, siv. 78.

[369] Vrt. Schybergson, Jacob Tengström såsom historiker. Hist. Arkisto XVI, Helsinki 1900, siv. 7 ja seur.

[370] Åbo Tidningar 1791, numero 3. Vert. edellä siv. 100.

[371] Sama 1794, numero 7 muist. Vertaa numeroja 31 ja 39; numeroja 40 ja 42 vuodelta 1793 j.n.e.

[372] Esim. Porthan Gjörwellille 20. p. helmik. 1800, 7. p. huhtik. 1803. Porthan Alopaeukselle 8. p. maalisk. 1803 j.n.e. Bref tili samtida, siv. 242, 281, 286 ja seur. y.m.

[373] Porthan Lidénille 26. p. jouluk. 1788. Bref till samtida, siv. 152-153.

[374] Numero 956 Nordinin kokoelmassa; osastossa Biographica Suecana.

[375] Porthan Lidénille 26. p. helmik. 1789. Bref till samtida, siv. 158-159. Åbo Tidningar 1791, n:o 27-29.

[376] Tengström Fantille 7. p. jouluk. 1793 ja 19. p. maalisk. 1794. Upsalan yliop. kirjasto.

[377] Vert. Schybergson, Tengström såsom historiker. Hist. Arkisto XVI, siv. 10 ja seur.

[378] Porthanin esipuhe mainittuun väitöskirjaan.

[379] Tengström Gjörwellille 11. p. heinäk. 1800. Tukholman kunink. kirjasto.

[380] Porthan Gjörwellille 16. p. elok. 1800. Bref till samtida, siv. 249.

[381] K.A. Bomansson, Hvad betecknar "Collegium Raumense"? Hist. Arkisto VI, siv. 52 muist. 16.

[382] Fredenheim Mennanderille 8. p. syysk. 1775. Tukholman kunink. kirjasto.

[383] Åbo Tidningar 1793, numero 49, 1794, numerot 31, 33, 45 ja 52.

[384] Åbo Nya Tidningar 1789, n:o 6 ja seur. Åbo Tidningar 1791, no 18 j.n.e.

[385] Åbo Tidningar 1794, numero 27.

[386] Nordin Porthanille 22. p. helmik. ja 3. p. maalisk. 1791. Helsingin yliop. kirjasto.

[387] Porthan Aurivilliukselle 7. p. lokak. 1790. Bref till samtida, siv. 169.

[388] M.J. Alopaeus Porthanille 4. p. helmik. 1794. Helsingin yliop. kirjasto. Porthan P.J. Alopaeukselle 5. p. huhtik. 1796. Bref till samtida, siv. 204 ja seur.

[389] 3. p. syysk. numerossa 36.

[390] M.J. Alopaeus Porthanille 9. p. toukok. 1795. P.J. Alopaeus Porthanille 26. p. huhtik. 1796 ja 5. p. jouluk. 1797. Helsingin yliop. kirjasto.

[391] 10. p. tammik. j.n.e. 1798, numero 2 y.m.

[392] 1793, numerot 11 ja 15, 1794, numero 4.

- [393] Porthan Gjörwellille 20. p. helmik. 1800. Bref till samtida, siv. 239.
- [394] Muistutukset Hülphersin teokseen "Om Westerbotten". Vert. Nordinin kokoelmat n:o 484. Upsalan yliop. kirjasto.
- [395] Vert. Chron. Ep. Finl., siv. 359 ja seur., 449 ja seur.
- [396] Gjörwell Lidénille 25. p. heinäk. 1790. Upsalan yliopiston kirjasto.
- [397] Joh. Steenstrup, Historieskrivningen i Danmark i det 19:de Aarhundrede, Kööpenhamina 1889, siv. 22. ja seur.
- [398] Nordinin kokoelmat, numero 1062. Ups. yliop. kirjasto.
- [399] Thuneld Porthanille 16. p. kesäk. 1772; 17. p. huhtik. 1778. Hels. yl. kirj.
- [400] V osa, 28. julkaisu.
- [401] Cederhielm Alfile 19. p. heinäk. 1785. Upsalan yliopiston kirjasto.
- [402] Fredenheim Porthanille 9. p. jouluk. 1785. Helsingin yliop. kirjasto.
- [403] Porthan oli "Hämeen matkalla" m.m. alkukesällä 1776. Vrt. Mennander Fredenheimille 30. p. heinäk. 1776. Tukholm. kun. kirjasto. Pohjois-Karjalassa hän ei ollut käynyt vielä 1788. N.G. Schultén Porthanille 13. p. helmik. 1788. Helsingin yliop. kirjasto.
- [404] Porthan Lidénille 7 p. heinäk. 1787. Bref till samtida, siv. 132.
- [405] Fredenheim Porthanille 8. p. kesäk. 1787. Helsingin yliop. kirjasto.
- [406] Porthan Caloniukselle 28. p. elok. 1794. Bref tili Calonius, siv. 127 ja seur.
- [407] Calonius Porthanille 30. p. maalisk. 1796. Helsingin yliop. kirjasto.
- [408] Nordin Porthanille 22 p. helmik. 1791. Hels. yliop. kirj.
- [409] Porthan Caloniukselle 18. p. jouluk. 1797. Bref tili Calonius, siv. 446. Porthan Aurivilliukselle 1. p. syysk. 1803. Bref till samtida, siv. 288. Cygnaeus Porthanille 20. p. huhtik. v.l. Hels. yl. kirj.
- [410] Chron. Ep. Finl., siv. 114 muist 88.
- [411] v. Celsen kokoelmat Upsalan yliopiston kirjastossa.
- [412] Vertaa Svensk Literatur Tidning 4. p. syysk. 1813.
- [413] Porthan Caloniukselle 10. p. maalisk. 1795. Bref tili Calonius, siv. 175.
- [414] Allgemeine Deutsche Bibliothek LXIV, siv. 194 ja seur., 502.
- [415] Porthanin noota vatjalaisista J.H. Cygnaeuksen kirjeessä 20. p. huhtik. 1795 v.l.; Muistimpano Nordinin kirjeessä 2. p. elok. 1790. Helsingin yliopiston kirjasto. Johan Schönberg Porthanille 3. p. lokak. 1802. Helsing. yliop. kirj.
- [416] Porthan Aurivilliukselle 12. p. marrask. 1792, 1. p. helmik. 1793. Bref till samtida, siv. 190 ja seur., 196.
- [417] Dissertatio gradualis continens stricturas criticas in Chronicon incerti auctoris de Regibus Finlandiae, § II.
- [418] Ahlberg Porthanille Norrbon pitäjistä pohjoisessa Helsinglannissa 21. p. elok. 1801. Helsingin yliop. kirjasto.
- [419] Vitt. H. o. Ant. Ac. Handl. IV, siv. 34.
- [420] Alkumuistutus kysymyksessä olevaan teokseen.
- [421] Nordin'in vastaus Porthanille 22. p. helmik. 1791. Helsingin yliopiston kirjasto.
- [422] Porthan Caloniukselle 22. p. jouluk. 1794. Bref tili Calonius, siv. 156.
- [423] Porthan Aurivilliukselle 28. p. heinäk. 1795 ja 10. p. maalisk. 1796. Bref till samtida, siv. 201, 203.

[424] Porthan Caloniukselle 2. p. huhtik. 1795. Bref tili Calonius, siv. 178.

[425] R. Rask, Ottars og Ulfstens Rejseberetninger. Kööpenhamina 1816, siv. 3.

[426] Sven Lönborg, Adam af Bremen och hans skildring af Nordeuropas länder och folk, Upsala 1897, siv. 34. ja seur.

[427] Nestor II, siv. 316; V, siv. 36-37.

[428] Porthan Gjörwellille 16. p. elok. 1800. Porthan Nyerupille 27. p. elok. 1801. Bref till samtida, siv. 249 ja seur., 259.

[429] Recenserande förteckning uppå de d. 23. Nov. 1783 ifrån Rom ankomna afskrifter af Påfvebref, rörande Svenska, dels Politiska, dels Ecclesiastique ärender ifrån år 1198 til 1585, hwilka hitintils varit okända för våra Historici. Stockholm d. 28. Nov. 1783. Nordinin kokoelmat N:o 37 Upsalan yliopiston kirjastossa.

[430] Kirje päivätty 1 p. heinäk. 1796. Helsingin yliop. kirj.

[431] Kirje päivätty 9 p. jouluk. 1783. Tukh. kun. kirjasto.

[432] Porthan Caloniukselle 21. ja 25. p. heinäk. 1791; 23. p. kesäk. 1796. Bref tili Calonius, siv. 1 ja seur., 272 ja seur.

[433] Porthan Caloniukselle 30. p. syysk. 1799. Bref tili Calonius, siv. 578 ja seur.

[434] Calonius Porthanille 31. p. toukok. ja 1. p. heinäk. 1794. Helsingin yliop. kirjasto.

[435] Porthan Caloniukselle 23. p. kesäk. 1796. Bref tili Calonius, siv. 272.

[436] Schönberg Gjörwellille 9. p. huhtik. 1789. Tukholman kunink. kirjasto.

[437] Quae fuit quondam septentrionalibus in regnis iarliatum ratio? Acta Societatis Iablonovianse nova III, siv. 45 ja seur.

[438] Porthan Nyerupille 27. p. elok. 1801. Bref till samtida, siv. 257 ja seur.

[439] Porthanin luennot sielutieteessä, 3:mas osa, 11 kappale § 1. Suom. Kirj. Seur. arkisto n:o 4967.

[440] Tukholman kunink. kirjasto.

[441] Porthan Gjörwellille 20. p. helmik. 1800. Bref till samtida, siv. 239.

[442] Helsingin yliopiston kirjasto.

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK HENRIK GABRIEL PORTHAN
HISTORiantutkijana ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase "Project

Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if

you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you ‘AS-IS’, WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or

limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.